

Tózsér Árpád

Martin

Hommage à Heidegger

Versünk Martinja tulajdonképpen egy kakukk. Csalóköz magánvalójának kalitkájában lakik, madárszertani neve persze nem Martin, hanem egyszerűen csak „cuculus canorus”.

Martinnak őt a kalitka-numenon másik lakója, egy Martin nevű süketnéma hajléktalan férfi hívja, akinek egyébként mindenki s minden Martin. Martin a kő a feje alatt, Martin a nyárfa fölötté, sőt a gallyakból tákolt s kukákból dizájnolt kunyhóját is martinozza, saját használatra megoldva ezzel a *lét és létező* különbségének dilemmáját: számára minden tárgy, állat, ember *létező*, és ő azonos velük, tehát mindenki Martin. A *lét* maga nem érdekli különösebben, s ha érdekelné, valószínűleg azt is Martinnak hívná.

Igen, ő csak ezt az egyetlen szót ismeri: *Martin*, de ezzel egészen bonyolult dolgokat is ki tud fejezni, például az autentikus lét-idő kérdését. Egyszer kihallgattam, amint kukázás közben a Martin-kukának azt fejtegette: az ő kakukk-Martinja nemcsak az ember-lét hosszát ismeri, hanem kakukkos óra-idő is egyben. Ő mindig a kakukkolások száma szerint fekszik és ébred, mi több, Martin még azt is kikukukkolja neki, hogy éppen milyen nap van.

Valójában persze Martin egyszavas, illetve néma *létében* mindez kábé így hangzott: *m-martin!martin? M-m-martin..., ma-a-r-tin?!martin!* és így tovább, a végtelenségig – törzshangok minden fekvésben.

GERE ZSOLT

Kétes távol

(Életrajzi és keletkezéstörténeti hátterek egy Vörösmarty-vershez)*

„Mikor Gyulai Pál úr Vörösmarty életrajzát írta: életrajzi adatok forrásaként Vörösmartyné átadta neki azokat a leveleket is, melyeket egykor Deák Ferenc intézett Vörösmartyhoz. Volt vagy negyven levél, de talán több is. Hiszen Deák és Vörösmarty barátsága 1830 körül kezdődött. A leveleket Vörösmarty gondosan megőrizte. Vörösmartyné egy szalaggal szépen összekötött csomagban adta át Gyulai Pál úrnak. Gyulai Pál úr nagy bolondságot követett el a levelekkel. Elvitte azokat Deákhhoz, s rettentő fontos képpel megkérdezte tőle, hogy a nagy költő életrajzához fölhasználhatja-e a leveleket. [...] Gyulai Pál úr odaadta a leveleket, s Deák azon módon s abban a pillanatban bedobta a levélcsomagot az égő kályhába. S ez megtörtént anélkül, hogy Gyulai Pál úr a leveleket előbb gondosan lemásolta volna a nemzet számára. És Gyulai Pál úr ezt megcselekedte akkor, amikor jól ismerhette Deák Ferenc nézetét arról, hogy miként szabad vagy nem szabad közférfiak élettörténetéhez a magáncselekedeteket s a nyilvánosságra nem szánt iratokat felhasználni. [...] Ezek a levelek világot derítettek a nagy költő szerelmének történetére. Mikor és miként ismerkedett meg Csajághy Laurával? Miként nőtt szerelme, s a szerelem miként lett élete sorsának intézője? Mit remélt, mitől félt, mik voltak aggodalmai? Minő aggodalmakat táplált Deák a nagy költő házassági szándéka fölött?”¹

A *merengőhöz* című Vörösmarty vershez határozott életrajzi kontextust tud rendelni egy irodalomtörténeti szempontú megközelítés:² a kéziratot még nem szereplő, de az 1847-es, második megjelenéskor zárójeles ajánlással – (*Laurának*) – is kiegészített és ezáltal személyessé tett vers Csajághy Laurának, Vörösmarty későbbi feleségének íródott még a házasságkötés előtt, és a szöveg általánosságban két, az élethosszig való kötődést érzelmi és gyakorlati szempontból mérlegelő ember kapcsolatába enged bepillantást a férfi nézőpontján keresztül. S bár nem ez az egyetlen Vörösmarty-vers,

* A dolgozat forrásfeltáró részei az MTA–DE Klasszikus Magyar Irodalmi Textológiai Kutatócsoport (vezető Debreczeni Attila) támogatásával készültek. A dolgozat megvitatásra került a 19. századi kutatókat egyesítő, Pécsen 2019. nov. 15–16-án megrendezett, Vetésforgó elnevezésű konferencián is. Köszönettel tartozom a hozzászólásokért, különösen Szilágyi Márton írásban elküldött javaslataiért, illetve Takács József és Vaderna Gábor kiegészítéseiért.

¹ Az anekdota forrása: Eötvös Károly, *Balaton utazás*, II. vál., szerk., jegyz. Szalay Károly, Bp., Magvető, 1982 (Magyar Hírmondó), 45–47.

² HORVÁTH Károly, *Vörösmarty szerelmi lírája*, Irodalomtörténet, 39(1951), 1. sz., 48–59. – TÓTH Dezső, *Vörösmarty Mihály*, Bp., Akadémiai, 1974², 417–430. – SZUROMI Lajos, *Vörösmarty Mihály: A merengőhöz (Értelmezés)*, Studia Litteraria, Tomus XXIII., Debrecen, 1985, 101–113. – ZOLNAI Béla, *A magyar biedermeier*, Bp., Holnap Kiadó, 1993. (Hasonmás kiadás.)

amely Csajághy Laura és Vörösmarty kapcsolatával életrajzi szempontból összefüggésbe hozható, hiszen a két – későbbi címén – *Laurához* című költemény, *A szomjú*, a *Haragszom rád*, a két névnap-i köszöntő (*Névnap-i köszöntés*, *Névnapra*), az Ábránd vagy például a [*Feleségem szép és jó...*] című szövegek is besorolhatók a kapcsolatot referenciálisan kezelő művek közé, mégis szinte kizárólag *A merengőhöz* vált kitérített, értelmező-összefoglaló jellegű, a vers „kontextusán” kívüli kérdésekre is választ adó szöveggé. Az életműben betöltött szerepe, jelentősége Szendrey Júlia és Petőfi Sándor házasságát „értelmező” *Szeptember végéhez* hasonlítható.

Az eljegyzés után mintegy másfél hónappal, április közepétől, néhány magánlevélből ismert vélemény szerint, ha megbotránkozást, erőteljesebb értetlenkedést ugyan nem is váltott ki a tervezett házasság, de magyarázatra váró kérdések sorát vetette föl (a források jellege miatt) elsősorban Vörösmarty környezetében. Kossuth, Fáy András, Berecz Károly is meglepődésükről számoltak be, mert előzmények nélkülinek, életkorához képest némileg meghökkentőnek tűnt Vörösmarty házassági szándéka. „Tudom az öreg házassága nem újság előtted – Bajza sógora lesz – s miolta jegyes már új kalapja is van – s magas sarku csizmában jár – szinte bánni látszik, hogy a *Késő vágyat* elénekelte” – írja például Berecz Vörösmartyval közös ismerősüknek, az akkor huszonhárom éves Adorján Boldizsárnak.³ Kossuth pedig, miután tudomására jutott a tervezett házasság, Wesselényivel közli a hírt röviden, a tényszerűségén is átütő rosszallással: „Vörösmarty házasodik, elveszi Bajzáné öccsét, egy 17 éves gyermeket. Quod Dii bene vortint [sic!]. Wodianer gondolom írt a kölcsön iránt.”⁴ A külön is nyomatékosított, ironikusan idézett latin szólás – az istenek fordítsák jóra – egyértelműen emberi hibaként, tévedésként értékeli a jelenből nézve a Kossuth szerint mindkét félnek előnytelen házasságot. Ugyanakkor feltűnhet, hogy ha nem is jelentősen, de Kossuth pontatlanul, két évvel fiatalabbnak, 17 évesnek tartja Csajághy Laurát, és a későbbiekben rögzül a huszonöt évnyi korkülönbség, az irodalomtörténeti összefoglalók pedig – a forráshasználatától függően – Csajághy Laura életkorát 16–20 év között változtatják.

Forráskritikai szempontból figyelemre méltó, hogy Vörösmarty és Csajághy Laura megismerkedésére, a házasságkötés előtti időszakra vonatkozó, leggyakrabban idézett

³ *Vörösmarty Mihály Összes művei* (a továbbiakban: VMÖM), 3, *Kisebb költemények III. (1840–1855)*, s. a. r. TÓTH Dezső, Bp., Akadémiai, 1962, 317. A levél dátuma 1843. április 10. Ez a legkorábbi, ismert híradás a tervezett házasságról, és megemlítendő, hogy Berecz úgy ír róla, mint ami nem „újság” az ekkor már vidéken élő Adorján előtt. Utóbbi Vörösmartyék pesti társaságának is tagja volt, erről megemlékezik egy Vörösmartyhoz írott levelében: „Ha talán még nem vezett el emlékem a’ Pestiek előtt ’s ön előtt valaki szóba hozza, jelentse ki részemről tiszt. kedv. Ur Bátyám, hogy én azokat kik Pesti óráimat olly kellemessé tevék elfelejteni nem fogom” Adorján Boldizsár Vörösmarty Mihálynak, Kisfalud, 1841. július 3. = VMÖM 18., *Levelezés*, II., kiad. BRISITS Frigyes, Bp., Akadémiai, 1965, 130. Bajza pedig feleségétől kérdez rá, hogy Laura emlékszik-e még Adorjánra: „Lórika emlékezik-e még Vachot Imréről és Adorjánról?” Bajza József feleségének, Pest, 1841. szeptember 18. = *Bajza József családi levelei (Első közlemény)*, közli Dr. BAJZA József, ItK, 18(1908), 3. sz., 333.

⁴ Kossuth Lajos Wesselényi Miklósnak, Pest, 1841. április 17. = FERENCZI Zoltán, *Kossuth Lajos kiadatlan levelei B. Wesselényi Miklóshoz (Első közlemény)*, Történelmi Tár, Bp., 1902, 186.

beszámoló Vachott Sándorné (Csapó Mária) *Rajzok a múltból* című, az 1880-as évek második felében megjelent emlékiratából származik, és hogy a „felidézett”, erőteljesen regényesített, párbeszédekkel ábrázolt események idején Csapó Mária mindössze tizenkét éves volt, miközben az emlékezés szerint ő győzte meg a kételkedő („némi habozást mutatott”) Csajághy Laurát a Vörösmartyval kötendő házasság realitására. Lényegében ez az irodalmár szerzőségű, az irodalmat kultikus⁵ nézőpontból kezelő szöveg az, Gyulai Pál *Vörösmarty életrajzával* kiegészülve, amely nagyrészt meghatározza *A merengőhöz* keletkezéstörténeti hátterét. Az elhatárolódó kivételek közé tartozik Borbély Szilárd Vörösmarty-esszéje, bár az írásnak az egész életműre, életrajzra vonatkoztatott „töredék” metaforája inkább a még érzékelhető, de nem rekonstruálható kontúrok felvillantását tekinti feladatának, és a házasságról is csak egy sejtető, ki nem fejtett megállapítást tesz: „Az idősödő Vörösmarty – aki verseiben mindig is anyátlan, ősz apák nevelte naivákat rajzol hős férfiak szerelmeként –, fiatal lányba lesz szerelmes. A barátok megdöbbenése, amelyet a korkülönbséggel magyaráz az utókor, nem csak ennek az akkoriban nem annyira szokatlan körülménynek szólhatott. De a források hallgatnak.”⁶ Kevesebb teret kapott az életrajzi hagyományban az a verstől „távoli”, de a család által például az életkorhoz hasonlóan közvetlenül érzékelhető probléma, amely Vörösmarty anyagi helyzetére kérdez rá: megfelelő alapot jelentett-e a házassághoz, a születendő gyermekekről való és a leendő feleség életszínvonalához legalább idomuló gondoskodáshoz Vörösmarty társadalmi, anyagi helyzete? A fennmaradt, forrásként használt szövegekben a megismerkedés, az eljegyzés és az esküvő, azaz a házasságkötés fázisai kizárólag Pestre koncentrálnak, és nincs tudomásunk a szülők, Csajághy János és felesége, Takó Zsuzsanna véleményéről, még a nevük sem bukkan fel Vörösmarty életrajzában.

⁵ „Oly magas állás nem létezik a világon, melynek mi a nagy költőnek szellemi magasságát felé ne emeltük volna. A kör, melyben éltünk s fejlődünk, a szellem arisztokráciáját uralta, s mi ezt tekintünk mindenekfelettinek, hol a szerény Vörösmarty igénytelen öltözetében fejedelmi helyet s állást foglalt el” LUKÁCSY Sándor, BALASSA László, *Vörösmarty Mihály 1800–1855*, Bp., Magvető, 1955, 304.

⁶ BORBÉLY Szilárd, *Homonna völgye (Egy töredék Vörösmarty)* = *Uő, Arkádiában: Történetek az irodalom történetéből*, Debrecen, Csokonai Kiadó, 2006 (Alföld Könyvek), 176. Megjelenés előtt álló Vörösmarty tanulmánykötetének bevezetőjében a házasságkötés utáni időszak idilli beállításával összefüggésben fogalmaz meg ellenérveket Szilágyi Márton: „Ezek a példák arra mutatnak, hogy Vörösmarty házasságának az egész, a kritikai kiadásban is jelenlévő, meghatározó narratívája több pontja is igen könnyen kikezeshető, mert filológiailag nem igazolható, s az elemi logika szabályainak sem felel meg. Pedig itt még csak említés szintjén sem kerül elő az a lehetőség, hogy Vörösmarty rendszeres kapcsolatot tartott fenn a budai prostituáltakkal.” A konklúziót többek között megelőzte a *[Feleségem szép és jó...]* című töredék zárlatában előforduló „kurucz” szó értelmezése: „Ez ugyanis csak konnotatív jelentésében illeszthető be a versbe, s akkor is csak úgy, ha eufemizmusnak fogjuk föl (mintegy a »kurva« szó kimondását elkerülendő), s a költő így aligha minősítette volna saját feleségét, akit nem sokkal korábban vett el. [...] Vörösmarty biedermeier idillként ábrázolt házasságának képébe aligha illeszthető bele. Mert vagy ezt az idillt hisszük el, vagy az eufemisztikus minősítést” SZILÁGYI Márton, „*Miért én éltem, az már dúlva van?*: *Vörösmarty-tanulmányok*, Kézirat (megjelenés előtt).

A dolgozat – lehetőség szerint új források bevonásával – *A merengőhöz* értelmezési keretét és a művel szorosan összefonódó, lényegében magából a költeményből magyarázott Vörösmarty- és Csajághy Laura-életrajz házasságkötés előtti időszakát, irodalomtörténeti hagyományát kísérli meg újragondolni.

„nem is vala tudtunkra adva”

A házasságkötési dokumentum lehetséges életrajzi és irodalomtörténeti vonatkozásai

Az egyik lehetséges, rendelkezésre álló forrás a házasságkötési bejegyzés. Az 1843. május 9-én, este 8 órakor Pesten, a belvárosi templomban, katolikus szertartás szerint kötött házasság matrikulája szerint „[h]irdetés felmentéssel a menyasszony pásztorátul ide bocsájtatott”.⁷ Vagyis az egyházi törvénnyel szabályozott kihirdetés alól mentességet (diszpozíció) kért és kapott Csajághy Laura, és erről a csépi plébános forma szerinti igazolást állított ki, hiszen a kihirdetés vagy az igazolás hiánya a házasság érvénytelenségét vonná maga után. A kihirdetés szerepe egyrészt a házasság útjában álló jogi vagy más jellegű akadály(ok) nyilvánosságra kerülése, másrészt informatív funkciója, hogy az adott közösség minden tagja tudomást szerezhessen a házasságról, és a későbbiekben tudjon viszonyulni a megváltozott helyzethez. Az egyházi jogi munkák részletesen foglalkoznak a kihirdetés idejével és a felmentés szabályaival, a mulasztásnak az eskető papot és a házasokat sújtó anyagi és jogi következményeivel. Az 1844-ben megjelent, „[m]indakét felekezeti magyarhoni protestánsok”-ra vonatkozó *Egyházi törvény* szerint a kihirdetésnek három alkalommal, ünnep- vagy vasárnap kell megtörténnie, s közölni kell a „két jegyes’ kereszt és vezetéknevét, születése helyét, jellemét ’s vallását.”⁸ A külön egyházhoz tartozóknak (mint a katolikus Vörösmarty és a református Csajághy Laura) „a’ hármas hirdetésnek mindkettőnek egyházában” végbe kell mennie.

A felmentésről a következőképpen rendelkezik az egyházi jog: „Rendkívüli és igazán sürgős esetekben, szabadságában áll a’ világi hatóságnak, a’ hozzá folyamodó házasulandókat hármas hirdetés alól felmenteni”, majd a következő, 175. § megadja az ügyben eljárók körét és a világi hatóságokra is vonatkozó szabályokat: „Adaték pedig ezen hármas hirdetés alóli felmentő szabadság a’ nm. m. k. Helytartó-tanácsnak, ott, a’ hol ez vagyon; más helyeken pedig a’ t. megyéknek, vagy a kerületi hatóságoknak. Az illető felek azonban, e’ felmentést kérő hatóságok előtt, mindenesetre hittel tartoznak azt bebizonyítani: hogy a’ fenemlített házassági akadályok közöl egy sincs tudva előttök.”⁹ A felmentést adó bizonyítvánnyal jelenhet meg aztán a házasulandó

⁷ Römisch-Katolisches Pfarramt, Belváros, 36. Band, Verheiratete 1837–31.10.1850, 134, <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q9M-CSV7-TS51-8?i=352&cat=228841> (utolsó megtekintés: 2019. szeptember 10.).

⁸ *Egyházi törvény, magában foglaló az országgyűlési czikkeket és k. királyi Rendeleteket, némi jegyzetekkel, utasításokkal ’s rokonsági fokozatok’ kimutatásával tárgyilagosan kidolgozva. Mindakét felekezeti magyarhoni protestánsok számára, szerkeszté BLÁSY János, Pesten, Kiadja Geibel Károly, 1844, 55.*

⁹ Uo., 55.

az eskető papnál: bizonyára ilyen felmentési igazolást vett át és jegyzett be a matrikulába az esküvőt celebráló Mráz Mihály káplán Csajághy Laura és Vörösmarty esküvője utáni adminisztráció alkalmával. Ugyan nem egyedi esetről van szó, és a kérelmezés indítékát nem tudjuk, de az adott időszak matrikulájában viszonylag ritka a hasonló bejegyzés. Az öt nappal korábban, ugyanott, a belvárosi katolikus templomban házassodó Schedel (Toldy) Ferenc felesége, az evangélikus Mojsisovics Augusta kihirdetése például a bejegyzés szerint – „[h]irdetéssel a menyasszony pásztorátul ide bocsájtatt” – a törvénnyel összhangban megtörtént.¹⁰ Vörösmarty nem volt jelen az esküvőjükön, de egy rövid, személyes hangú levélben gratulált Toldynak: „Sok valódi örömet kívánok új szövetségedhez: híven szerető nőt ’s jó anyát árva gyermekidnek.”¹¹

Az eljegyzés és a házasság között eltelt több mint nyolc hét bőséges időt hagyott volna a csépi kihirdetésre, és Vörösmarty esetében (ő nem jelenik meg felmentettként) ugyanez megtörtént Pesten. Akár az ő kihirdetéséhez is köthető, hogy az idézett Berecz- és Kossuth-levél április közepe körül számol be a tervezett házasságról, illetve hogy a hónap elején Csajághy Laura újra Pesten jár: „’S a’ minap midőn jó öregedet a’ Főti dal ünnepelt koszorúsát – ’s a’ lány szerelem dalnokot – W. Sándort jegyeseikkel a dunaparton sétálni látám – szívem szorult – mert a földi boldogság egy képe vetődik elém.”¹² A források azt mutatják, hogy Vörösmarty és Csajághy Laura rendkívül szűk körben tartották meg az esküvőt. Fáy András visszaemlékezése szerint az esküvőn a következők vettek részt: „Jelen voltunk: Sárközy alispánné Komáromból és én feleségestől a nem családiak közül és a Csapó, Bajza, Tóth családtagok Vachott Sándorral, a Csapó Mari vőlegényével.”¹³ A szülők távolmaradása mellett feltűnő, hogy Vörösmarty még az esküvő időpontjáról sem tájékoztatja például a közvetlen baráti köréhez tartozó Bártafay Lászlót. „Csak még azt: hogy Vörösmarty Mihály barátunk múlt kedden, máj. 19-kén¹⁴ nőt vett, Csajághy Lórit, Bajzáné fiatalabb nővérét. Az esketés egész csendben ment végbe; én s tőlem senki sem valánk jelen, – nem is vala tudunkra adva. Isten áldja s boldogítsa őket”¹⁵ – írja Bártfay Wesselényinek. De a korabeli pesti sajtó és nyilvánosság is csak közvetve, mintegy véletlenül szerez tudomást a házasságról. A *Honderü vidéki*, komáromi tudósítója május 13-án, Ghyczy Mátyás megyei szolgabíró és Pizigalli Eliz komáromi házasságáról beszámolva, a fő hír után még hozzát teszi, hogy Sárközyék lánya, Júlia, egy héttel később „Vörösmarty

¹⁰ Ld. a 9. láb. hivatkozását.

¹¹ Vörösmarty Mihály Toldy Ferencnek, Pest, 1843. május 12. = VMÖM 18, 141. Toldy harmadik házasságának esküvői tanúi Stáhly Ignác, Magyarország akkori főorvosa és Székács József voltak.

¹² Berecz Károly Adorján Boldizsárnak, Pest, 1843. ápr. 10. = Dr. WALLENTÍNYI Dezsőné, *Levelek Adorján Boldizsár levelesládájából*, ItK, 27(1917), 1. sz., 100. A levelek alapján egyik esetében sem gondolhatunk személyes, Vörösmartytól eredő közlésre. Az *Athenaeum* április 15-én közli Vachott Sándor *V. M. mátkájához* című, a házasságot már tényként kezelő versét.

¹³ LUKÁCSY, BALASSA, *Vörösmarty... i. m.*, 303.

¹⁴ Nyilvánvaló sajtóhiba a 9-én helyett – Bártfay levelének keltezése ugyanis május 12.

¹⁵ FERENCZI Zoltán, *B. Wesselényi levelei Vörösmartyhoz*, ItK, 10(1900), 4. sz., 441. (Bártfai László leveléből Pestről b. Wesselényinek Zsibóra, május 12. 1843. Kiem.: G. Zs.)

honköltőnk' kellemes menyasszonya"¹⁶ nyoszolyólánya volt. Mivel nevet nem közölt a cikk, a következő számban a lap arra kényszerül, hogy – már a pesti hírek között – röviden, de névvel tájékoztasson a házasságról.¹⁷ Az említett, de nevet még nem közlő lapszám egyébként részletesen beszámol a május 10-én, a Nemzeti Színházban a *Szózat* megzenésítése alkalmából, telt ház előtt megrendezett ünnepi estről, az eseményhez könnyű lett volna hozzákapcsolni a házassági hírt is, de a tudósító arról sem számol be, hogy akár Vörösmarty megjelent volna a színházban.

A matrikulában az akkor tizenkilenc éves menyasszony keresztnevét nem az általánosan ismert Csajághy Laura, hanem „Csajághy *Eleonóra* Kisasszony H[elvét]. Vall[ású]”-ként¹⁸ rögzítették. Később a Vörösmarty gyerekek, Erzsébet és a hét hónapos korában, 1849. július 16-án elhunyt Irma születési anyakönyvi bejegyzéseiben,¹⁹ a feleségéhez írott Vörösmarty-levelekben, egy Deák Ferenc-levél címzésében, a Vörösmarty Béla és Ilona által 1882-ben közzétett családi gyászjelentésben²⁰ és más forrásokban²¹ is szereplő „Csajághy Eleonóra” nevet a rendelkezésünkre álló adatok szerint *születési* névként kell kezelnünk. A keresztnév, eltekintve néhány később ismertető cikkétől, nem kapott figyelmet sem a Vörösmarty-filológiában, sem a Laura-versek értelmezésében, pedig a névnek nemcsak életrajzi, hanem irodalomtörténeti, poétikai jelentősége is van. Szerepe, kialakulása és részben használata párhuzamba állítható Csokonai és Vajda Julianna esetével: Csokonai „Vajda Juliannára – pontosabban a leánynak tőle adományozott becenevére – montírozta rá a kötetben megképzett, Lilla nevű női személy idealizált alakját.”²² A későbbiekben Vajda Julianna által is támogatott azonosítás, a Lilla név irodalmi közegen kívüli használata polgári „életének és identitásának” részévé vált.

A [Csajághy] Laura meglátásom szerint Vörösmarty 1842-ben írott költői műveikhez kapcsolódva jött létre, de névvel – egy kivételével – csak az újabb megjelenés, főleg

¹⁶ Honderü, 1843, 19. sz., 653.

¹⁷ „kik előtt talán az még titok volna, megsugjuk, mikép e nászünnepe' szép menyasszonyának, lelkes költőnk' szeretetreméltó nevének neve Csajághy Laura (t. Bajza Józsefné asszonyság' testvére)” Honderü, 1843, 20. sz., 680.

¹⁸ Ld. a 9. láb. hivatkozását. (Kiem.: G. Zs.)

¹⁹ VMÖM 18, 419. <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:939X-3MJH-C?i=96&cat=228841> (utolsó megnézés: 2019. szeptember 10.).

²⁰ A dokumentumra és a Bajza-levelezés névhasználatára Szalisznyó Lilla hívta fel a figyelmemet – köszönet érte. <https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/633651#> (utolsó megnézés: 2019. szeptember 31.).

²¹ A csépi református gyülekezet születési bejegyzéseiben több esetben szerepel Vörösmarty és felesége keresztszülőként és Csajághy Laura Vörösmarty halála után is: a bejegyzések minden alkalommal „Csajághy Eleonóra” nevet használnak. A bejegyzési dátumok: 1851. május 25-én Csajághy Sándor és Thaly Johanna Emília, 1852. június 13-án Jolánka lányuknál. „Özvegy Vörösmarty Mihályné Csajághy Eleonóra asszonyság” pedig 1858. november 8-án lesz Sándor Pál keresztanyja. Az adatokért, fotómásolatért Szépné Czippán Noémi csépi református lelkésznek tartozom hálás köszönettel.

²² SZILÁGYI Márton, *A költő mint társadalmi jelenség: Csokonai Vitéz Mihály pályafutásának mikrotörténeti dimenziói*, Bp., Ráció, 2014 (Ligatura), 212.

Minden Munkái sajtó alá rendezése alkalmával egészítette ki Vörösmarty a verseket, és vált a Laura az Eleonórával párhuzamos, tulajdonnévi használatúvá. A *Laurához* (*Nagy szálla...*) például *Hozzá* címmel jelent meg először, idegen kéz írta a kéziratra a későbbi címet. A másik, azonos című költeményt (*Rád nézek...*) még „...hoz” címmel publikálta Vörösmarty. A *Haragszom rád* kötetben megjelent vers mellé, írónnal jegyezte be a házasságkötés után, hogy (*Laurának*). De *A merengőhöz* is, mint már jeleztem, csak a második megjelenéskor kapja meg a személyhez köthető ajánlást. A névhasználat szempontjából a házasság előtt csupán egy alkalommal, a korábban íródott, de csak az 1843. február 15-ei *Athenaeumban* megjelent *Névnapi köszöntés* második versszakában bukkan fel a Laura név. A megjelentetés ideje viszont már megközelítőleg az eljegyzés időpontjára esik, ahogyan arról még lesz szó a dolgozatban. Erre a korai időszakra nézve tehát nem pontos az irodalomtörténet-írásban kialakult, úgynevezett Laura-versek csoportosítás, hiszen homogénné teszi a versekkel kapcsolatos, árnyalható cselekvéseket.

Vörösmartytól összesen kilenc olyan, feleségéhez írott levél maradt fenn, amelynek ismerjük a címzését is: ebből hat használja a Csajághy Laurát, három pedig a „Vörösmarty Mihályné, szül. Csajághy Eleonóra asszonynak” formulát.²³ Deák Ferenc 1852. február 15-én, Kehidáról írott levelében a „Madame Eléonore de Vörösmarty née de Csajághy”²⁴ címzés szerepel. A két kislány, Erzsébet és Irma születésekor, ahogy már említettem, anyai névként szintén az Eleonóra található az egyházi dokumentumokban. Csajághy Laura szűkebb környezetében, a hivatalos dokumentációban is folyamatosnak tekinthető a név ismerete és használata, és bár az ő születési anyakönyvi bejegyzése, mivel bizonyosan nem Csépen keresztelték meg, nem maradt fenn vagy lappang, a református Csajághy családról kijelenthető, hogy a keresztelés alkalmával, ahogyan a csépi közösség is, ragaszkodtak a *református* névadási szokásokhoz, és csak egy keresztnevet adtak gyermekeiknek. Csajághy Laura házasságkötés után fennmaradt, rendkívül csekély számú levelében minden alkalommal „Vörösmartyné”-t használ, a hozzá írott levelekben pedig kizárólag a Lóri és annak becéző változatai fordulnak elő megszólításként. A házasság előtt és után, Bajza feleségéhez, Laura nővéréhez írott leveleiben is ez a becéző formula szerepel: „csókolom Lajost és Lórikát és a többieket”, illetve már a házasság után: „Lóritól hallám, hogy szerencsésen utaztatok”²⁵

A 19. századi források szerint az Eleonóra leggyakoribb, elsődleges becézője a levelekből idézett Lóri. Csak két példa: Edvi Illés Pál 1837-ben megjelent oktatási kézikönyve a „Leányi kereszt-nevek” között az „Eleonóra: Lóri, Lóra”²⁶ formákat adja

²³ VMÖM 18, 196, 213, 237.

²⁴ Uo., 451.

²⁵ Bajza József feleségének, Pest, 1840. október 20. és 1844. szeptember 9. = *Bajza József családi levelei...*, i. m., 330, 337. Vö. még a Zsoldos Sándor által közzétett, Vörösmarty János fiának, Kálmánnak a másolatában fennmaradt levelek névhasználatával: *Vörösmarty János családi iratai (1850–1874)*, közreadja Zsoldos Sándor, Árgus – Vörösmarty Társaság, 2001, 7–28.

²⁶ EDVI ILLÉS Pál, *Első oktatásra szolgáló kézikönyv*, Budán, A' Magyar Királyi Egyetem' Betűivel, A' Magyar Tudós Társaság Költségén, 1837, 101.

meg, de ugyanez szerepel a többek között Vörösmarty által szerkesztett magyar–német *Zsebszótár*ban is: „Lóra, Lóri, kn. Eleonora”.²⁷ Ismerjük viszont a névhasználat Vörösmartyéval megegyező (Eleonóra–Laura) formáját is Dessewffy József levelezéséből.²⁸ A Lóri a későbbi névtani kutatások szerint a „két vagy több keresztnevből egymástól függetlenül kialakult homonim becézők” csoportjába tartozik, és az Eleonóra és a Laura önálló keresztnevek közös becézője: „Lóri (Eleonóra, Laura) [...] a Laura keresztnev magyarban keletkezett Lóra formájából alakult -i becézőképzőjű származék lehet [...], de lehet az Eleonóra név rövidült Nóra formájából alakult Nóri becszarmazék hangalaki változata is.”²⁹ A Czuczor–Fogarasi-szótár, etimológiai célkitűzéséből következően, a két név „azonosságának” megállapítása mellett, megadja a nevek jelentését is: „LÓRA női kn Eleonora módosítva Laura Görög eredetű [ελεος] s jelent könyörülőt”.³⁰

Az adatok alapján úgy tűnik, hogy a közös becéző alak tette lehetővé a kettős (Eleonóra–Lóri–Laura) névhasználat zökkenőmentes, a szűkebb környezetben kívül bizonyára nem is érzékelhető kialakulását, de Vörösmarty és Deák Ferenc leveleinek címzései azt mutatják, hogy bár időszakossá, visszatérő jellegűvé válva, de megmaradt az Eleonóra névről való tudás, és a hivatalos dokumentumok többsége is az Eleonóra nevet rögzíti. A megszólítás pedig minden alkalommal, távoli ismerősök, idegenek esetében is a Lóri, Lórika vagy a bensőséges Lórim (stb.) becéző változatot veszi fel.

Vörösmarty életéből egyetlen sajtóközleményben találtam nyomát az Eleonóra névnek, és mivel ismeretlen életrajzi forrásról van szó, érdemes nemcsak a névre koncentrálni, hanem hosszabban idézni a Sujánszky Antal szerkesztésében megjelenő *Katholikus Néplap* 1855. október 31-i számából az alig két hónappal Vörösmarty halála előtti eseményről írott közleményt. A lap a „Katholikus hitélet” rovatban számol be az agárdi templom 1855. szeptember 23-án, vasárnap, gróf Nádasdy Lipót jóvoltából megkezdett újjáépítéséről. A cikk így folytatja a beszámolót:

Az emberek, kik a templom mellé rendelve valának örömmel bonták a templom ujitandó részeit; de mégis egy találkozásként a nézők között, ki a templom elbontása fölött kesergett, és ez volt Vörösmarty Béla, hazánk halhatatlan költőjének Vörösmarty Mihálynak tizenegy éves első szülöttje és egyetlen gyermeke, kit édes atya az iskolai szünidők alatt az agárdi lelkésznek adott által, azért, hogy a keresztény kath. vallás igazságaiban alaposan oktattassék. [...] az említett kis fiu pedig azért kesergett, mert az érkezendő első vasárnapon szent gyónását és első áldozását akarát teljes ünnepélyességgel végezni, s most a templom elbontásával első lelki örömműnépét megsemmisülni gondolá; azonban az érkezett vasárnapon csakugyan

²⁷ *Magyar és német zsebszótár. Első, vagy magyar–német rész*, Közre bocsátá A Magyar Tudós Társaság, Budán, A Magyar Kir. Egyetem Betűivel, 1838, 463.

²⁸ Dessewffy József feleségét, Sztáray Eleonórát mindketten Laurának nevezik a Kazinczyval folytatott levelezésben: VADERNA GÁBOR, *Élet és irodalom: Az irodalom társadalmi használata gróf Dessewffy József életművében*, Ráció, 2013 (Ligatura), 59. Az adatra a monográfia szerzője, Vaderna Gábor hívta fel a figyelmemet, köszönet érte.

²⁹ ÖRDÖG Ferenc, *Személynévviszogatok Göcsej és Hetés területén*, Bp., Akadémiai, 1973, 95.

³⁰ CZUCZOR Gergely, FOGARASI János, *A magyar nyelv szótára*, Pest, Emich Gusztáv, 1862.

Velenczén meggyónt s főtiszt. Kiszner Sebestyén³¹ plebánus és cz. kanonok kezéből ritka és példás épületességgel vette magához az imáandó Oltári Szentséget. Táplálta e nemes érzésű s a vallás tanulásában nagy örömet találó kis fiu vallásos buzgalmát leginkább édes anyja; (protestáns vallású, született Csajághy Eleonóra) ki gyermekét nemcsak saját kezével irt levelében³² az első áldozási ünnepély magasztos méltóságára figyelmezteté, hanem, hogy az ünnepély érdeke a fiu előtt maradandóbb emlékü legyen, tetőtől talpig uj ruhát készíttete fiának, hogy miként belsőképen tiszta ártatlanságban, ugy külsőképen a legkitelhetőbb diszeségben járulhasson az Ur asztalához. Az áldozási ünnepély után fényes lakoma volt az áldozási örömapa házában, melly alatt midőn a vendégek fényes ezüst kehelyből áldomást ittak volna az első áldozást végzett kis fiuhoz; az apa egy egész életére szóló tanulmányteljes beszédet tartott fiának, melyben őt a vallásban tanult minden jónak megtartására, s az onnét fakadó szép erkölcsök követésére buzdítá.³³

A beszámoló még a cikkhez kapcsolt, csillagozott jegyzetben a történethez fűzi, hogy az „atyja nagy tehetségeit s vallásosságát sejtető [...] bár más felekezeti anya gondoskodása is olly szeretetdusan járul hozzá, hogy, mondom, hazánk nagy költője fiának vallásosnak kell lennie!”

Az Eleonóra név abban a pár kései, nem irodalomtörténeti műfajú dokumentumban, amelyben egyáltalán felbukkan, csak a rögzítés szerepét tölti be, és aztán reflexió nélkül, Gyulai narratíváját felhasználva, átvált a Laura keresztnévre. A Vasárnapi Ujság, bizonyára a családi gyászjelentésre alapozó, 1882. február 19-ei „Halálozások” rovata például így: „Vörösmarty özvegye szül. Csajághy Eleonóra meghalt e hó 13-án hajnalban Budapesten, 56 éves korában. [...] Vörösmarty 1841-ben ismerte meg Csajághy Laurát, ki testvére, Bajzáné látogatására jött Pestre.”³⁴ S aztán a Gyulai-féle Vörösmarty életrajz Csajághy Lauráról írott részének szikár összegzése következik. Hasonló eljárást követ a Csajághy család leszármazási rendjét, történetét feldolgozó tanulmány is, amikor az ágrajzban a szülők gyermekeit, születését, házasságukat felsorolva „Eleonóra (Laura) 1823 (Vörösmarty Mihály)” formulát ad meg, és bár megállapítja, hogy „Csajághy Laura

³¹ Kiszner Sebestyén (1824–1862) székesfehérvári egyházmegyes pap, velencei plebánus.

³² A levelet a cikkre, tulajdonosra, lelőhelyre való hivatkozás nélkül közzétette a *Vigilia* 1957. szeptemberi száma: „Csajághy Laura evangélikus vallású volt. De van egy kedves, megható adatunk arra, hogy gyermekeit férje vallásának megfelelően katolikus szellemben nevelte. Mikor kislánya, Béla, 1855. szeptemberében első áldozására készült, az erre az alkalomra csináltatott új ruhát a következő levél kíséretében küldte el Kápolnásnyékről Agárdra: »Szeretett kis fiam! itt küldöm a holnapi ünnepre készült öltözetet, a fodros ing és egyéb fehérneművel, mellyeket rád vedd kívánatom szerint; nyakkendőt ne tégy; az útra sálodat fölteheted, de mikor a templomban leendesz, köpenyeddal együtt a kocsin hagyd; az ünnepen légy csinos és tiszta. A cselédeknek megköszönd szivességeiket, és add át nekik ezt az ajándékot. Isten veled, kedves gyermekem, holnap látlak a templomban, addig is csókol ezerszer anyád, Vörösmartyné«” K. Gy., *Csajághy Laura*, *Vigilia*, 22(1957), 4. sz., 255. A levél közlője minden bizonnyal Kunszery Gyula katolikus költő, újságíró – a monogram feloldását Szilágyi Mártonnak köszönöm.

³³ *Katholikus Néplap*, 1855, 18. sz., október 31., 143–144. A Daniss névvel jelzett cikket Daniss Zsigmond (1817–1863) agárdi lelkész írta, a csillagozott kiegészítés viszont nem tőle, hanem a szerkesztőtől, Vörösmarty második fiát keresztelő Sujánszky Antaltól származik.

³⁴ *Vasárnapi Ujság*, 1882. február 19., 125.

(az anyakönyvi bejegyzések szerint Eleonóra)³⁵ később ugyancsak Gyulai életrajzát követi. Lényegében ezeknek az anomáliáknak lesz a következménye (és végpontja), hogy a Wikipédia *Csajághy Laura* szócikke – bizonyára a keresőprogramok adatait felhasználva – létrehozza a puszta egymás mellé helyezéssel a név anyakönyvi szempontból abszurd, kettős változatát: „Csajághy Csajághy Laura, Csajághy Eleonóra.”³⁶

A *Névnapi köszöntés* című Vörösmarty-vers datálási kérdéseiről a következőket állapítja meg a kritikai kiadás jegyzetanyaga:

Vörösmarty a költeményt gyűjteményes kiadásában az 1843. évben írottak közé sorolta, azonban alighanem tévesen. Laura napja ugyanis a katolikus naptár szerint június 28.-a, a protestáns szerint június 17.-re esik – bármelyik szerint tartották is a Csajághy családban – az nem eshetett az év első hat hetébe. A költemény azonban az Ath[enaeum] 1843. évi febr. 13.-i számában jelent meg: nyilvánvalóan az előző 1842. évi Laura nap utólag közölt köszöntője volt. Az 1843. évi Laura napra már csak azért sem szólhatott, mert lényegében udvarló vers, amely éppen a viszonzatlanságért tesz, ha könnyed formában is szemrehányást – márpedig 1843 júniusában Vörösmarty – május 9-e óta – boldog férj volt.³⁷

A mű keletkezési ideje, kiegészülve a másik névnapi verssel, a *Névnapi köszöntő* cíművel, a Laura névnaphoz igazodva lesz *1842 júniusa* a kritikai és minden más Vörösmarty-kiadásban.

Természetesen egészen más keletkezéstörténeti következtetést vonhatunk le, ha az Eleonóra névnap időpontját, a korabeli naptárak és ünnepek szerinti *február 21-ét*³⁸ vesszük figyelembe: a *Névnapi köszöntés* 1843. február 13-i publikálása, az alkalmi költemény funkciójának megfelelően, szorosan kapcsolódik Csajághy Laura névnapjának februári időpontjához. A minden hónap elején és közepén megjelenő *Athenaeum* előző évi, 1842. február 13-i száma is közölt szerelmi költeményt „...hoz” címmel, és ahogy már említettem, ez a költemény lesz a későbbi *Laurához (Rád nézek...)*, de – ahogy a címváltozat mutatja – ebből még nem következtethetünk feltétlenül arra, hogy eljutott, vagy Vörösmarty már ekkor el akarta volna juttatni a vers „üzenetét” a címzethez. Sőt inkább ennek az ellenkezője a valószínű. Ugyanis a másik, a kéziratral párhuzamosan írott alkalmi költemény, a *Névnapi köszöntő (Lórikának)* című, erősen didaktikus szövegről egyértelműen állíthatjuk, és tisztázatának írásképe-elrendezése, aláírása, későbbi publikálása is azt mutatja, hogy Vörösmarty a verset átadta az ünnepeltnek.³⁹ Névháználában (*Lórikának*) alkalmazkodik a Bajza-levelekből

³⁵ Gyüszli László, *A Csajághy család története*, Limes, 8(1995), 1–2. sz. 72, 74.

³⁶ https://hu.wikipedia.org/wiki/Csaj%C3%A1ghy_Laura (utolsó megtekintés: 2019. szeptember 10.).

³⁷ VMÖM 3, 260.

³⁸ Vö. például Bártfay 1840. február 20-i naplóbejegyzésével: „Délután a jó Reviczkynéhez menék nőmmel Eleonora névnapot köszönteni” BÁRTFAY László *Naplói*, s. a. r., kísérő tanulmány KALLA Zsuzsa, Bp., Ráció, 2010, 320. Vörösmarty halála után, 1856. február 27-én írja Csajághy Laura Vörösmarty Jánosnak, hogy „Bélám névnapomra egy csinos virágot küldött, melyet maga rajzolt” *Vörösmarty János... i. m.*, 24.

³⁹ A vers kéziratváltozatait, fotómásolatát, illetve az átadásra vonatkozó megjegyzést ld. VMÖM 3, 72–73 és 261–262.

idézett, a házasság előtti családi névhasználathoz, és tematikája is közel áll egy ünneplő közösség – a másik névnapi vers alapján az övétől eltérő – nézőpontjához: a szerelem és házasság előtt álló fiatal lányt köszönti tapintatosan, szoros illemmel mások, egy baráti közösség nevében is, s kíván neki megfelelő társat: „Ugy áldjon meg isten neved napján, / Hogy beérhesd vele minden órán. [...] Legyen neked édes a szerelem. / Igaz legyen, s mindig hű, szeretőd. [...] S bárhova visz tőlünk a szerencse, / Lépésidet emlékünkhöz kövesse. / S rokon érzet tartson köztünk hidat: / Te se felejtse távol barátodat.”⁴⁰

A költemény későbbi, 1847-es megjelenésekor Vörösmarty természetesen már törölte az életkori viszonyt is erőteljesen érzékeltető ajánlást (Lórikának), illetve törölte a kézirat átadására vonatkozó, önmagát szerényen rögzítő lezárást („Ott se feledd távol barátodat / 'S azt ki nyújtja neked e' sorokat”), és a cím is az egyszerűbb, általánosító *Névnapi* módosul, hiszen a *Névnapi köszöntő* változat még igényel(het)né a címzett személyének ismeretét, de a vers – a „szerepjátás” lelepleződése nélkül – már nem illeszthető be 1847-ben, a házasság idején az azzal párhuzamosan, 1842–43-ban keletkezett, szerelmi, erotikus utalásokat tartalmazó és nem is a Lóri, hanem *ekkor már* a címekben is a Laura nevet használó művek közé. Mindezzel lényegében egy új, az eredeti, csak kéziratból ismert mű életrajzi vonatkozásait (paratextusait) felszámoló, az életművön belül szakmai figyelmet alig érdemlő szöveg jött létre.

Rendkívül érdekes és fontos a másik, referenciális mozzanatot is mutató névnapi vers, a *Névnapi köszöntés* kéziratának alakulástörténete.⁴¹ Az *első* fogalmazvány az 1842 februárjában publikált „...hoz” kéziratának versóján bukkan fel, de Vörösmarty áthúzza a verskísérletet („<Megkeresztelt a' pap. Kár! / Hagyott volna pogánynak bár / [...] Mert pogány vagy és kegyetlen: / Nincs egy szikra kegy szivedben.>” stb.). Az áthúzott fogalmazvány utolsó (a későbbi változatok nyolcadik) sorában viszont már feltűnik – ha hihetünk az átíratnak – a Laura név: „<Ne neveztek volna {Laur} ának>”.⁴² Az új lapon, nem ismert időpontban ismét elkezdett-folytatott, teljes szövegű fogalmazvány azonban egy lényeges ponton eltér az első kísérettől: a nyolcadik sorban, áthúzás nélkül a „csak ne *Máriának*”⁴³ név áll. A harmadik, cím nélküli, alá is írt *tisztázaton* a nyolcadik sor „csak ne Lórikának”, és újra névváltoztatással – „Csak ne Laurának” – *jelenik meg* végül a vers 1843. február 13-án. A rögzíthető változtatások egy instabil, életrajzi szempontból tulajdonképpen csak nyelvi kontextusban, a kéziratok közegeiben megfigyelhető, a baráti közösség előtt bizonyára rejtett viszonyt mutatnak.

⁴⁰ A versidézetek minden alkalommal a kritikai kiadásból származnak.

⁴¹ VMÖM 3, 260–261. A jegyzetek a következőt fűzik hozzá a vershez: „Miótan mindkét versnek saját kezű tisztázata is van – valószínű, hogy mindkettőt – ha nem is feltétlenül egy alkalommal –, de átadta Laurának” (Uo., 263.) A tisztázaton „Lórikának” névváltozat szerepel.

⁴² A jelölés kétszeres áthúzást jelent. A kéziratot nem láttam, ezért jeleztem az átírás – Laurának/Lórikának – lehetséges bizonytalanságát.

⁴³ Vörösmarty szűkebb környezetéből, ahová *névnapi* is meghívott lehetett, csak Csapó Mária neve ismert. A vele kapcsolatos, Kemény Zsigmond emlékbeszéde után jelentkező polémiát ld.: VMÖM 3, 305–308.

S másként jelenik meg majd a szöveg a nyilvánosság előtt (Laurának), és más volt a személyes (Lórikának) közegben, azaz Vörösmarty a kézirat(ok) közegváltása szerint módosította a versben megjelenő, referenciális olvasatot is megengedő női nevet. Nincs okunk megváltoztatni a vers utolsó változatának 1843-as, Vörösmarty által adott időpontját 1842-re, de csakis egy genetikus szövegkiadás tudná érzékeltetni a vers 1842–43 közötti, tovább nem pontosítható alakulástörténetét és a kéziratcsoportnak a második, Mária nevet tartalmazó lapján (recto-verso) szereplő *Névnapi köszöntő*vel való feszült tartalmi viszonyát. De egy kijelentés azért megkockáztatható: Vörösmarty valószínűleg még túl személyesnek, átadásra, felolvasásra alkalmatlannak érezte a *Névnapi köszöntés* első változatát, és ezt „helyettesíti” a szűkebb nyilvánosság előtt minden szempontból legitimálható *Névnapi köszöntő (Lórikának)*. A fentiek azonban, véleményem szerint csak az Eleonóra név és a februári névnap, illetve a Laura költői névváltozat keresése, pozíciótól függően az előzővel való váltogatása, illetve rögzülésének figyelemmel követése esetén látható be, ez oldja fel például a kritikai kiadásban jelentkező, a versek datálásában lecsapódó, részben idézett anomáliát.

A két köszöntővers azt jelzi, hogy az Eleonóra-napot a Bajza-családban megünneptették, és erre, másokkal együtt, Vörösmarty is meghívott volt, sőt verssel járult hozzá az ünnepléshez. A névnapok jelentős, Vörösmarty szűkebb környezetében is érvényes ünnepi szerepe Bártfay *Napló*iban jól követhető, erre a szöveg sajtó alá rendezője is felhívja a figyelmet.⁴⁴ Bajzáéknál, a szokások szerint, a megelőző nap délutánján, február 15-én tartották például a Julianna névnapot, és az ünnepetet Bártfay évről évre személyes látogatással köszönti.⁴⁵ Az Eleonóra-nap és a nővér, Csajághy Julianna névnapja közel esik egymáshoz, sőt a névnapokhoz Laura születésnapját, február 20-át⁴⁶ is hozzákapcsolhatjuk. A jelenlegi források alapján ez az egyetlen, biztosnak látszó időpont, amikor Csajághy Laura huzamosabb ideig Pesten, a rokonainál tartózkodott, és Vörösmartynak lehetősége volt vele személyesen is találkozni.

Vörösmarty első ismert, 1843. március 2-án Pestről Csajághy Laurához írott levele alapján valószínű, hogy Laura ekkori, a *névnapi* ünnepekhez igazodó látogatására esett *A merengőhöz* keletkezéstörténetének, értelmezésének szempontjából kiemelten kezelt eljegyzés. Ez az elveszett vagy lappangó, Brisits Frigyes másolatában fennmaradt levél az egyetlen primer forrás az egyébként ismeretlen időpontban írott mű, Gyulai

⁴⁴ „Az év legnagyobb gonddal előkészített, igazi ünnepei a névnapok és születésnapok” *Bártfay...*, i. m., 664.

⁴⁵ Uo., 163, 318, 411.

⁴⁶ A születési dátum Csajághy Laura Fiumei úti családi síremlékén (B. 316 parcella) szereplő időpont.

életrajzi összegzése szerint majd „nászajándékként”⁴⁷ átadott költemény szűkebb kontextusának a vizsgálatához.⁴⁸

Ha ezúttal viszont az 1843. március 2-án kelt Vörösmarty-levélnék nem a verssel „rokon hangját” (stb.), hanem egy eljegyzéssel összefüggésbe hozható, az általános szokásrendtől *eltérő* hiányosságait vizsgáljuk, számos kérdés merül fel magával az *esemény* kapcsolatban. Kétségtelen, hogy Vörösmarty „eljegyzett” menyasszonyként tekint a címzettre: „te menyasszonyom vagy, kire eddig nem ismert örömmel s most már mondhatom, megnyugvással gondolok”.⁴⁹ A levél röviden kitér az esküvő előtti szervezési kérdésekre: „Szorgalmas vagy-e te is? Légy az, kedves, hogy semmi külső ok ne gátoljon [bennünket] összekelésünkben.”⁵⁰ A „külső” okokhoz sorolható például – ha már ekkor döntés született róla – a kihirdetés megszervezése vagy a felmentési dokumentum beszerzése. Csajághy Laura hazaérkezése után „egy pár szót” ír Vörösmarty-nak, aki erre a levélre válaszol március 2-án némi késéssel („levelemmel kicsit megvárakoztattalak”) – a levélváltás ideje *igazodik* február utolsó hetének említett névnapi ünnepeihez, az Eleonóra- és a Julianna-naphoz. Csajághy Laura Pestről *egyedül* („voltak-e a hajón ismerőseid?”), hajóval utazik vissza Komáromba, és nyilván onnan más módon a közeli Csépre. Részben ez, részben Vörösmarty levelének más vonatkozásai is azt mutatják, hogy egy *szervezett* eljegyzés eseménytörténetére nem következtethetünk a levélből.⁵¹ A legvalószínűbbnek azt tartom, hogy Pestre érkezésekor még nem volt ismert előtte Vörösmarty házassági szándéka. Ellenkező esetben, a korábban nem használt névnapi háttérrel figyelmen kívül hagyva, azt a következtetést kellene levonnunk, hogy Komáromból, a szülők tudtával, Pestre utazott az eljegyzésre, nővérei, Bajza, Csapóék előtt beleegyezett a házasságba, majd pedig

⁴⁷ „»Kapott-e valaha menyasszony sebb nászajándékot?« – mondá nekem Vörösmarty-né elmerengve, midőn a variánsok kedvéért a kéziratot összehasonlítottam a nyomtatvánnyal. A merengő menyasszonyt a merengő özvegytől húsz évnél több – egy sír választotta el” GYULAI Pál, *Vörösmarty életrajza*, Bp., Szépirodalmi, 1985, 238–239.

⁴⁸ Vörösmarty Mihály menyasszonyának, Csajághy Laurának, [Pest], 1843. március 2. = VMÖM 18, 138–40. Brisits Frigyes először az *Élet* 1927. 25. számában a 489–490 lapokon, értelmező címadással – „A merengőhöz” előtt. *Vörösmarty Mihály levele menyasszonyához* – közölte a levelet, s ez az értelmezési háttér került át a kritikai kiadásba is: „[a] levél, mint tartalmából kiténik, Vörösmarty Mihály és Csajághy Laura eljegyzése után s esküvője előtt készült. Tónusából ítélve (»te menyasszonyom vagy, kire eddig nem ismert örömmel s most már mondhatom, megnyugvással gondolok...«) az eljegyzés nem sokkal Laura távozta előtt, februárban történhetett” Uo., 373. Ettől eltérő álláspontot képvisel *A merengőhöz* szövegét tartalmazó költemények kritikai kiadása, s ennek megfelelően a mű keletkezési ideje „1843. február vége – március eleje” lesz. VMÖM 3, 70.

⁴⁹ VMÖM 18, 138.

⁵⁰ Uo.

⁵¹ Az analógia miatt érdemes összevetni a situációt Petőfi és Szendrey Júlia eljegyzésének eseményeivel, az eljegyzési gyűrű elkészítésével, az eljegyzést követő cselekedetekkel (stb.) és Petőfi *Augusztus 5-dikén* című versével. KERÉNYI Ferenc, *Petőfi Sándor élete és költészete. Kritikai életrajz*, Bp., Osiris, 2008 (Osiris Monográfiák), 314–331.

röviddel azután visszavonta azt, és ebben az életrajzi szituációban íródott, „mintegy kímélve érzelmeit”⁵² *A merengőhöz*.

Ugyan mindez nem zárható ki, de rendkívül valószínűtlen, és az eljegyzés után keletkezett Vörösmarty-levél erre nem ad alapot, sőt néhány adat – a kihirdetés elmaradása, illetve a szülők távolmaradása az esküvőről – inkább az ellenkezőjére mutat. S ez már nem magyarázható a korkülönbséggel, de *A merengőhöz* versnek az életrajzzal összefonódó értelemzése alkalmas volt arra, hogy helyettesítse, lefedje a házasság és a kapcsolat szinte teljes történetét. A mű, mint már idéztem, Csajághy Laura menyasszonyi ajándékká válik, tárgyi szerepet kap, mert a „költő nem adhatott gazdag nászajándékot”⁵³, holott ha egy pillanatra visszaidézzük például Berecz Károly április 10-én írott, ironizáló levelét („miolta jegyes már *uj kalapja* is van” stb.), és az előző év novemberének végén kapott, tetemes akadémiai nagydíjat is figyelembe vesszük, a Gyulai által túlzó szintagmába burkolt pénztelenség helyett inkább arra gondolhatunk, hogy a költemény, *A merengőhöz*, a helyzetből következő, ceremonális jellegű események teljes hiánya miatt kapott az eljegyzés és a házasság irodalomtörténeti elbeszélésében ilyen kiemelt retorikai funkciót.⁵⁴ Az anyagi szempontok rendkívül fontosak voltak, de nem a szituációhoz kapcsolódva, hanem a *teljes* élethelyzet megítélésével összefüggésben.

Az eljegyzés utáni levélváltás felütéséből *három*, Vörösmarty anyagi helyzetére vonatkozó, a házasulandók között érzékelhető *feszültséget* jelentő, Vörösmarty irodalmi munkásságával, műveinek értékesítésével összefüggő megjegyzést is tudunk idézni. A levél első, legfontosabb, véleményem szerint a házasság anyagi alapját jelentő közlése, amelyről – a válaszlevéllel való késlekedést is vállalva – „bizonyost” szeretett volna mondani Vörösmarty, de „függőben” maradt, *összes műveinek eladásával* hozható kapcsolatba. Vörösmartynak 1843 januárjában járt le a Károlyi Istvánnal még 1832-ben kötött szerződése, így újra lehetősége nyílt a teljes életmű értékesítésére. Nem ismerjük az új szerződés megkötésének részletes folyamatát, de a – sajtóban is megjelenő – leglényegesebb pontjait igen: Kilián Györgynek adta el a nyomtatási-terjesztési jogokat

⁵² GYULAI, *Vörösmarty...*, i.m., 238.

⁵³ Uo.

⁵⁴ Az általam valószínűsített szituációra a következő, katolikus hagyományból származó leírást tartom valószínűnek: „Vannak, kik az eljegyzést csak akkor tekintik jog-érvényesnek, ha az némi ünnepélyességgel vitetett véghez, p. o. ha a házasságra lépni ohajtók ebbeli szándékuk nyilvánítása mellett egymással kezét fognak, gyűrűt váltanak, egymásnak jegyajándékot adnak; mások, ha az illetők ebbeli szándékukat a lelkész vagy legalább két tanu előtt is nyilvánították; mások ismét, ha a jegyesek legalább egyszer már kihirdették, stb. Mi az eljegyzés érvényességére általában véve mindezt nem tartjuk szükségesnek. Szerintünk érvényes az eljegyzés, ha az érvényes és tilalmazatlan házasság-kötésre fölképesített két egyén ebbeli szándékát igazán és komolyan, minden erőltetéstől menten, szóval, vagy bármely más alkalmas és czélszerű jeladással egymásnak kölcsönösen kinyilatkoztatja. Vagyis más szavakkal, mi a magánlagos, minden ünnepélyesség és tanúk nélküli eljegyzést is teljesen érvényesnek és így következményeiben teljesen hatályosnak tartjuk” BENCE József, *Az eljegyzésekről*, Religio, Egyházi és irodalmi folyóirat, 1857, március 21, 178.

„1843 májusától nyolc évre 1850 végéig 2600 forintért”.⁵⁵ Valószínű, hogy a májusi dátumhoz igazodik majd az esküvő, a kialakított összeg pedig több mint ötszöröse Vörösmarty éves akadémiai fizetésének. A szerződést Sallay Imre tisztázta, ezért rálátása volt az abban szereplő feltételekre. „1839-ik évben ifjabb Kilián György pesti könyvárussal az eddigi összes munkáinak tíz évrei kiadhatása és elárulhatása [sic!] ügyében szerződött. E szerződési okmányoknak letisztázását én teljesítettem, s onnét tudtam, miszerint Vörösmarty[nak Kilián] nevezetes összeget *előlegezett*. Én öt nyájasan és barátságosan emlékeztetem: – Ön a kapott összeggel jól helyreállíthatja magát!”⁵⁶ Sallay visszaemlékezésébe két nyilvánvaló hiba⁵⁷ csúszott, de állításainak további részét nincs okunk kétségbe vonni, az említett „előleget” pedig a májustól átadott kiadási jogok és a kiadás előkészítése, a megjelenés ideje közötti tetemes távolság igazolja. A kiadást ezúttal is Bajza és Toldy gondolja, de csak június közepén kezdenek hozzá a szerkesztéshez, a kiadás kereteit, terjedelmét sem látják pontosan, nincs meg a cenzori engedély a korábbi kiadások óta írt művekhez, és augusztus legvégén már Kilián is sürgetőleg lép fel, „nyomatni szeretné Vörösmarty’ munkáit és kéri a kéziratot”.⁵⁸ A korábbi, Károlyival kötött szerződés⁵⁹ pontosságával, kiadói elvárásaival összehasonlítva akár jelentős üzleti sikernek is tekinthető, hogy Vörösmartynak ilyen fokú készülség mellett, szinte csak a tágabb keretek ismeretében sikerült már májustól, előleg felvételével eladnia a munkáira vonatkozó jogokat.⁶⁰

A Csajághy Laurához írott levél bevezető, anyagi kérdésekről szóló soraiból kitűnik, hogy Vörösmarty igyekszik új művek írásával („[é]n folyvást írogatok holmi apróságokat”) s azok nyilván minél gyorsabb publikálásával a sajtóhoz kapcsolódó írói jövedelmét növelni. Az eljegyzés utáni és a házasságkötés előtti rövid időben lényegében ugyanazt a piaci „stratégiát” követi, mint majd pár évvel később, házassága előtt műveinek kiadási jogát „örökre” eladó Petőfi: „Összegezve elmondható, Petőfi minden lehetőséget megragadott, hogy az általa oly jól ismert irodalmi élet gépezetét ezúttal házassága anyagi alapjainak megteremtésére mozgassa”⁶¹ – írja Kerényi Ferenc.

⁵⁵ VMÖM, *Kisebb költemények I. (1826-ig)*, s. a. r. HORVÁTH Károly, Bp., Akadémiai, 1960, 331.

⁵⁶ LUKÁCSY, BALASSA, *Vörösmarty... i. m.*, 164. (Kiem. – G. Zs.)

⁵⁷ Ti. az 1839-es dátum és a kiadási jog ideje.

⁵⁸ „Vörösmarty munkái’ tervére nagy szükségünk volna, nevezetesen arra, hány kötetre számítád az egészet ’s mellyik kötetbe mi jőne, és meg van-e határozva a’ formátum, a’ betűk? Vagy ez Kiliántól függ?” VMÖM 1, 331–332.

⁵⁹ A szerződés szövegét, a fizetési ütemezést, az összegek átvételét ld.: VMÖM 1, 315

⁶⁰ A kiadási koncepció (kézi és nemzeti kiadás) még 1844. augusztusában is csak formálódott, s a *Minden Munkái* első kötete, szinte példátlan módon, s alighanem az elvégzetlen előkészítési feladatok és az erőteltett szerződés-kötés miatt, csak másfél év múlva, 1844 októberében jelent meg, a teljes kiadás pedig csak 1848-ban zárult le. Vö. VMÖM 1, 332. Véleményem szerint mindez – a fizetési ütemezésen keresztül – jelentősen meghatározta Vörösmarty 1843. utáni anyagi helyzetét is, s a kérdés további kutatást igényelne.

⁶¹ KERÉNYI, *Petőfi... i. m.*, 315. – MARGÓCSY István, *Petőfi Sándor. Kísérlet*, Bp., Korona, 1999 (Klasszikusaink), 48–74. – SZILÁGYI Márton, *Petőfi, a polgár = Uő, Hagyománytörések: Tanulmányok az 1840-es évek magyar irodalmáról*, Bp., Ráció, 2016.

A két anyagi forrás február végén, március elején még csak lehetőségként volt értelmezhető, és ezért, illetve a tervezett életműkiadás miatt is Vörösmarty igyekezett pénzzé tenni a még 1840-ben megjelent *Újabb munkáinak* eladatlan példányait: „Utolsó ígéretemnek csak felét teljesíthetem: könyveim’ fele eladatlan maradt. De te megnyugszol ebben! Bizonyos vagyok benne, hogy jó akaratomban nem kételkedel”⁶² – írja menyasszonyának. A továbbra is csak „fele” arányban eladott kötetek kelendőségéről, illetve az *Újabb munkái* nyomtatását végző Egyetemi Nyomda és Vörösmarty közötti anyagi problémákról Kossuthnak az *Adalék a nemzeti önismerethez* című, a *Pesti Hírlap* 1842. június 2-án megjelenő számában, a nemzeti költészet szerepét, magyarországi helyzetét vizsgáló, Vörösmarty költészetét a középpontba helyező vezércikke a következő, talán a sajtónyilvánosság miatti védekező bevezetéssel („s bár a tény közlésére engedelmét kikérni nem volt alkalmunk”) nyitó passzusa így szól: „Vörösmarty, miután a közvélemény által már rég a nemzeti költészet első rangú képviselői közé soroztaték, lángszellemének szétszórt műveit összeszedé’s önköltségére kinyomtatattá [...] Vörösmarty munkáiból alig kelt el három-négy év alatt a két magyar hazában kétszáz példány! s ő e napokban közel volt ahhoz, hogy a nyomtatási költségek miatt bírói foglalás alá kerüljön, mert nem vett be annyit, amennyi csak e költségeket is fődözhetné!! –”⁶³ A Kossuth által kétszer is „tényként”, közügyként aposztrofált állítás szerint, ha annak ezúttal a jogi jelentésére figyelünk, Vörösmarty ellen peres eljárás⁶⁴ indult a nyomdai tartozás miatt, és az csak a (jövedelmére, tárgyi értékekre irányuló) bírói foglalás előtti („közel volt ahhoz”) fázisban szűnt meg. Mindezt közvetve pedig („piruljunk uraim!”) a külföldi „sikamlós” és „fajtalan” regényeket olvasó közönség, annak is a tehetősebb része a felelős.

Bár a cikknek az idézett állítását akár túlzó, a Vörösmarty-kötetek eladását ösztönző sajtófogásnak is tekinthetjük, az Egyetemi Nyomda gazdasági és ügyviteli iratai között fennmaradt, ismeretlen dokumentumok (az adósok nevét, tartozását összegző kimutatás és két Vörösmartyhoz írott levél) szerint Vörösmartynak valóban elhúzódó tartozása volt, és a nyomda 1841. december végéig adott – többszöri felszólítás, illetve egy peres eljárásban lényegi bizonyítéknak számító kötelezvény aláírása után – haladékat a fizetésre. Aztán az ügyrendi eljárásnak megfelelően az esetet továbbítaniuk kellett az alapot kezelő, annak jogi ügyeit képviselő felettes királyi intézményhez.

De más, a nyomdának a tárgyalat időszakokra jellemző adósságkezelési gyakorlatából következő érvek is hozhatók a Kossuth-közlés valóság tartalmának a vizsgálata mellé. Ugyancsak a nyomda ügyviteli anyagában maradtak fenn azok a szintén ismeretlen, az Akadémia vezetéséhez, Teleki Józsefhez és Széchenyi Istvánhoz Tressinszky Ferenc, a nyomda igazgatója által írott levelek, amelyek az Akadémia tetemes, tízezer forintot is elérő tartozásából – a teljes összeg kifizetését lehetetlennek tartva – igyekeznek minél

⁶² VMÖM 18, 138. (Kiem.: G. Zs.)

⁶³ KOSSUTH Lajos, *Adalék a nemzeti önismerethez*, Pesti Hírlap, 1842. június 2., 387.

⁶⁴ „Bírói foglalás” kizárólag elmarasztaló per után indulhat.

nagyobb részletfizetést elérni. A levelek közben nyomatékosan hangsúlyozzák a nyomdának az adósságkezeléshez való, kényszerűen megváltozott, „királyi parancsolat”-ra is hivatkozó viszonyát. Például az 1842. június 7-én, Széchenyihez írott levél, miután az akkor több mint 7000 forintot meghaladó akadémiái tartozásból „egy lehetőleg legnagyobb fizetésnek kirendeléséért” esedezik, így fogalmaz az új helyzetről: „És ezen szűk állapot mindaddig fog tartani, míg ezen Nyomtató Intézetnek papírgyárára fog folyni a bejövő illető pénz, melly költségeknek fődözhetése végett már minden csak behajtható követelése ezen Intézetnek behajtva lévén, nem fogja rossz néven venni Méltóságod, midőn ezzel alázatosan könyörgöm, miszerint legalább 2–3000 p[en]gő [forin]tnyi összegnek minél előbbi lefizetését kegyelmesen eszközölni s elrendelni méltóztatnék.”⁶⁵ A levelek minden alkalommal megemlítik a nyomdai anyagból (tervrajzok, költségvetés, kiadások stb.) és a nyomdáról írott monográfiákból is jól dokumentálható, az épülő papírgyárra⁶⁶ és a változatos, jogi eszközökkel is zajló behajtásokra vonatkozó információkat. Ebbe a behajtási folyamatba illeszthető például a Munkácsy János és felesége, Munkácsy Mária, a *Rajzolatok* szerkesztő-tulajdonosainak a sajtótörténetből ismert pere. Az ügyviteli anyagban fennmaradt, 1840. december végi dokumentum szerint az ügynevezett sommás vagy szóbeli per keretein belül zajló, foglalási procedúrával végződő eljárás viszonylag csekély összegért, 187 pengőforint 59 krajcárért indult a házastársak ellen, és a lapkiadási jogot Landerer Lajos – a *Pesti Hírlap* későbbi tulajdonosa – fogja röviddel a behajtás előtt megszerezni.

Vörösmarty *Újabb munkái* 1840-ben jelent meg, de mint látjuk, a nyomtatási költségekkel, eladással összefüggő problémák 1842–43-ban is aktuálisak voltak, és Vörösmarty leveleiből is egy nehezen rendeződő tartozás folyamata rajzolódik ki.

⁶⁵ Tressinszky Ferenc Gr. Széchenyi Istvánnak, Buda, 1842. június 7. = MNL OL, Z Szekció, Z 715, mikrofilm, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda gazdasági és ügyviteli iratai, 47868, 375. A Teleki Józsefhez írott levél a „ház- és gyárépítési roppant költségek, mellyeknek fődözhetése végett már is minden tartozásokat szigorúan behajtatván” Uo., 532. Az Akadémia tartozásáról 1843 jan. 18-án készített *Kimutatás* szerint a tartozás összesen „10.200. ft. 52 kr.” Széchenyi István levelezéséből ismerünk néhány választ, reakciót Tressinszky leveleire. Például 1842 július 27-én a következőket írja Cenkről titkárának, Tasner Antalnak: „Tressinszky Ferencz ismét lamentál, hogy nem fizet az Akadémia, jöllehet 8000 ft. pengővel tartozik. Kérem – szóljon Bertha, Helmeczy és Schedellel .... man muss Rath schaffen” Gróf SZÉCHENYI István *Levelei III.*, s. a. r, jegyz. MAJLÁTH Béla, Bp., Athenaeum, 1891, 133. Mivel az Akadémia csak a tartozás elenyésző részét fizeti vissza, 1843. február 4-én Tressinszky Ferenc újabb levelet ír Széchenyihez, amelyben már „királyi parancsolat”-ra hivatkozik a törlesztéssel összefüggésben: „Miután legközelebb nyert legfelsőbb királyi parancsolat által, ezen K. egyetemi Könyvnyomtató Intézetnek nevezetesen a T. Tudós Társaságnál kinn levő követelését hova hamarébb behajtani szoros kötelességembe tétettetek, ennek következtében midőn Méltóságodat ujjolag megkérni bátorkodnék, hogy ez imént eléidézett folyamodásomban kimutatott tartozásra [ti. a levélhez csatolt, január 18-án készült, „10.200 ft 52 kr”-ról szóló *Kimutatás*ról van szó] a T. Tudós Társaság pénztárából kijelöléseket tenni méltóztassék.” A levél közli azt is, hogy a további költségeket a nyomda nem tudja megelőlegezni, azaz lényegében felfüggesztik az akadémiái munkák nyomtatását, ha nem történik jelentősebb összegű törlesztés.

⁶⁶ „Nyomdánk Klöck-féle körmöci papírmalmát a manchesteri Reyner György [...] 1840-ben gyárrá alakítja át [...] Az átalakítás költségei nyomdánknak 39.710 forintjába kerültek” IVÁNYI Béla, GÁRDONYI Albert, *A Királyi Magyar Egyetemi Nyomda története 1577–1927*, Bp., 1927, 157.

A kiadás és az értékesítés tágabb időintervallumban felfogott története a Csajághy Laurával való megismerkedés időszakára, a házasságkötés előtti hónapokra esik, életrajzi háttérként való tárgyalását részben ez, részben pedig az indokolja, hogy a források ismeretében kijelenthető: Vörösmarty anyagi helyzete 1843 előtt nem tette volna lehetővé a házasságot, sőt a „kapcsolat” ilyen irányú elmozdulását sem. A „Laura-versek” eltérő poétikai színvonalon, de a szerelmi költészetnek hasonló sémáit (kegyetlen ’szerető’, ábrándként bemutatott erotikus vágy stb.) variálják, mint a Perczel Etelka-szerelemként számontartott verscsoport.⁶⁷ Ettől még az 1843. február közepén publikált, a kritikai kiadás által „disszonáns, kötődő” tónusúként értékelt, a datálási kérdések miatt már érintett *Névnapi köszöntés* sem tér el.

Az *Újabb munkái* kiadástörténetének anyagi, főleg az adósságkezelésre koncentráló tárgyalása, úgy vélem, segíthet abban, hogy az eljegyzés és a házasság, illetve közvetve *A merengőhöz* értelmezésében domináló érzelmi-életkori szempontú kontextusok mellett más jellegű megközelítéseket is figyelembe lehessen venni.

„Könyvvel csak nem fizethetek”

Egy adósság története: Vörösmarty Mihál' Újabb munkái

Vörösmarty Mihál' *Újabb munkái* az életmű legnagyobb könyvkiadási vállalkozása: a Károlyival kötött szerződés után íródott, címadásával is ahhoz a kiadáshoz viszonyuló (*Munkái – Újabb munkái*), műfaji szempontú váltásokat mutató gyűjteményt (eposzt már nem ír, dominánsabbá válik viszont a dráma, és új műfajként jelentkezik a novella) Vörösmarty önállóan, saját költségen, előfizetők nélkül jelentette meg. A kiadást, ahogy Vörösmarty más gyűjteményes munkáit is, Bajza és Toldy rendezte sajtó alá, a korrektúrázást Bártfay végezte. Az első kötet tartalmazza – a *Dalok és énekek* záró pozíciójában a *Szózattal* – a *Verseket*, a második kötet *Beszélyek és regék* alcímmel Vörösmarty novelláit, a harmadik és a negyedik kötet azonos, *Színművek* alcímmel pedig a *Julius Caesar* fordítását és Vörösmarty saját drámáit: az *Árpád' ébredését*, a *Kinckeresőket*, illetve *Az áldozatot és A' fátyol titkait*. A fűzött kötetek „finom velinen, díszes borítékban”, nagy 12^{ret} formátumban jelentek meg, a teljes terjedelem 992 oldal, a *Hibák* jegyzékét is beleszámítva összesen 41 ¼ ív.⁶⁸

Bártfay rendszeresen feljegyezi *Napló*iba, hogy melyik napon vette át Vörösmartytól, illetve adta vissza a kapott nyomdai íveket, így pontos képet kaphatunk a munka időbeli lefolyásáról. Bártfaynál az első bejegyzés („[j]avítottam a' nyomtatás alá fogott Vörösmarty versei' két első ívét”) 1840. február 7-ről származik, az utolsó, negyedik kötetre vonatkozó pedig október 26-ról.⁶⁹ A *Jelenkor* 1840. november 28-án számol

⁶⁷ Az Etelka-versek életrajzi-irodalomtörténeti értékeléséhez: BORBÉLY, *Homonna völgye...*, i. m., 164–180.

⁶⁸ „Az 1842-re szóló Névkönyv 62. lapján: [...] Újabb munkái. Négy kötet. Buda, n¹²r.” VMÖM 16, *Publicisztikai írárok*, s. a. r. SOLT Andor, FEHÉR Géza; *Akadémiai és Kisfaludy-társasági iratok*, s. a. r. GERGELY Pál, Bp., Akadémia, 1977, 458. – *Jelenkor*, 1840. november 28. 381. lap.

⁶⁹ BÁRTFAY László *Naplói*, i. m., 316, 378.

be róla, hogy megjelent „Vörösmarty újabb munkáinak 4ik kötete”.⁷⁰ A kiadással kapcsolatos munka szinte a teljes évet átfogta, és heti rendszerességű elfoglaltsággal járt Vörösmartynak is: a nyomda *heti két ív* szedését vállalta (és kérte!), s ha a korrektúra nem érkezett meg időben, a szedő(k) átirányítása más munkákhoz csak rendkívül nehézkesen lett volna megoldható, a kiesés pedig a bérekben okozott feszültséget. Az említett heti két ív haladási ütem Bártfay *Naplóiban* jól követhető, a hosszabb szünet, beleértve a tényleges piaci megjelenést, a kész kötetek nyomdai kiadását, a kiadói oldalon jelentkező problémára (fizetési nehézségek vagy korrektúrázasi mulasztás) enged következtetni.⁷¹ A prenumerációval való szakítás két fontos dolgot jelez: Vörösmarty úgy ítélte meg, rendelkezik a kiadáshoz szükséges összeggel, illetve költői rangja miatt viszonylag gyorsan értékesíteni is tudja a kiadást.

Vörösmarty anyagi helyzetéről, jövedelmeiről az utóbbi időben átfogó összefoglalás íródott.⁷² Az eredményeket alapul véve megállapítható, hogy állandó, éves jövedelmei (akadémiai fizetése, az *Athenaeum* osztaléka, illetve a drámabírálatokért kapott honorárium), bár meghaladták a Gyulai Pál által adott összeget, nem tettek volna lehetővé egy ilyen terjedelmű, négykötetes kiadást. Alkalminak tekinthető forrás(ok)nak (főleg akadémiai díjak, illetve műveinek piaci sikere, szótárírói-szerkesztői jutaléka) kellett rendelkezésére állnia, vagy pedig kölcsön(ök) segítségével kiegészítenie a hiányzó anyagi hátteret. Az *Újabb munkái* megjelentetésében ezt a hátteret minden bizonnyal a *Marót bán* (1838) kettős, könyvpiaci és főleg hivatalos-nemzeti (akadémiai) sikere jelentette: a dráma színpadi bemutatása, majd pedig a nyomtatott kiadás kelendőssége, illetve a megosztott akadémiai nagyjutalom 1838–1839-ben, tagolódó időbeli eloszlásban, de bizonyosan fontos bevételi forrása volt Vörösmartynak.

Az Egyetemi Nyomdával kötött, *Újabb munkáira* vonatkozó szerződés nem maradt fenn vagy lappang, ezért a nyomtatási költségek pontos összegét sem tudjuk megmondani. Annyi bizonyosan állítható a később idézendő nyomdai forrásból, hogy az egyes kötetekre külön-külön árszabás és ennek megfelelően eltérő fizetési határidő vonatkozott. Az általános gyakorlat szerint a nyomtatás megkezdésekor a költség harmadát, a kötetek átvételekor pedig a hátralékot kellett kifizetni. Petőfi 1844-es, ugyancsak az Egyetemi Nyomdánál megjelentetett *Versek* (192 lap, velin papíron, 8 ív) kötetének, Vörösmarty által kért és ismertetett árajánlata ívenként „29 frt 51^{kr}”,⁷³ és ehhez még járulékos költségek (kötés, boríték stb.) is adódtak, bár Petőfi kötetének

⁷⁰ VMÖM 1, 325.

⁷¹ Bártfay László *Naplói* alapján például az első kötet, a *Versek* szedése 1840. február legelején kezdődött meg, február 8-án, szombaton javítja az első két ívet, a *Jelenkor* pedig 1840. február 22-én számol be a „Budapesti Napló” című rovatban, hogy Vörösmarty *Újabb munkáiból* „az első kötet sajtó alatt van néhány nap múlva megszerezhető”, azaz a 180 oldalból, 7 ½ ívből álló kötet nyomtatása egy hónapot vett igénybe.

⁷² SZALISZNYÓ Lilla, *Pennával teremtett egzisztencia: Vörösmarty Mihály és Bajza József megélhetési viszonyai 1837–1843 között*, ItK, 116(2012), 2. sz., 189–209.

⁷³ PETŐFI Sándor *Összes költeményei (1844. január-augusztus)*, Kritikai kiadás, s. a. r. KISS József, RATZKY Rita, SZABÓ G. Zoltán, Bp., Akadémiai, 1983, 118.

szinte bizonyosan nagyobb volt a példányszáma. Annyi kijelenthető, hogy a nyomtatás költségei *jelentősen* meghaladták az akadémiai díjjal kapott (450 forint) összeget, és az egyre növekvő terjedelmű (I. kötet 180., II. 209., III. 270., IV. 333. lap) kötetek egyre nagyobb nyomtatási költséggel is jártak. A dolgozat szempontjából a pontos összegnek nincs jelentősége, ezért sem bocsátkozom például a nyomdai anyag alapján kalkulációba, hiszen nem a kiadás-bevétel relációit, hanem az *adósság* történetét próbálom áttekinteni, és annak nyomai és következményei 1840–1842 között viszonylag részletesen, belátható módon dokumentálhatók.

Az első, Vörösmarty tartozására vonatkozó adatok egy 1840. október 31-i, még a teljes kiadás lezárulása előtti állapotot mutató nyomdai összegzésben maradtak fenn. Az adósokról készült kimutatásról („Ausweis der currenten Schulden für druckarbeiten und für Begriften vom 1 November 1839 bis 31 October 1840”) fontos megjegyezni, hogy az *nem*(csak) a nyomda belső használatára készült, hanem ugyanennek a dokumentumnak a mindenben megegyező tisztázata megtalálható a Magyar Királyi Helytartótanács Közoktatási Ügyosztályának (Departamentum litterario-politicum) az anyagában⁷⁴ is, a nyomda ugyanis éves beszámolási kötelezettséggel tartozott az ügyosztálynak. A hivatal az adósság mértékének, a tartozás idejének függvényében dönthetett a peres úton való behajtás megindításáról, és továbbíthatta az ügyet az oktatási alapot kezelő ügyigazgatósághoz.

A táblázatos formájú dokumentum⁷⁵ szerint (*Nrus. currens* 35) Vörösmarty (*Michael, Advocat in Pest*) 1840. október 31-ig 255 forint⁷⁶ 53 krajcárral tartozott (*Neuer zuwachs bis 31 Octob. 1840*) a nyomdának, és ebből az összegből törlesztett (*Abstattung bis 31. Oct.*) 200 forint 2 krajcárt, a maradványa (*Zusammer rückständig bis 31 October 1840*) ennek megfelelően 55 forint 51 krajcár maradt az említett hónap végén. Utóbbi, az összesített hiány a később ismertető levelek szerint több mint duplájára fog növekedni, tehát a *negyedik* kötet részleges vagy teljes nyomtatási költségét még nem tartalmazza a kimutatás. Az adósság 1840. októberi összegzésekor az első két kötet költségeit már rendezte Vörösmarty a nyomdával, a köteteket elvihette, szabadon árulhatta, de már ekkor felbukkan a neve a kimutatásban, azaz nem tudott pontosan, a szerződésben foglaltak szerint fizetni. A nyomdai anyagból, levelezéséből és egyéb dokumentumokból is megközelítőleg ekkortól datálható, követhető egy *akuttá* váló, nehezen rendeződő adósság története.

„A' Kir. Tud. Egyetemi Könyvnyomó Intézet' Könyvárus Ügyviselősege” 1841 május 21-én a következő levelet írja Vörösmartynak: „Miután a 3. hónapi időköz, melly mulván Ts Úr az 1840. December' 26-dikán költ kötelezvényében a' fennmaradott 120 p. ftnyi tartozmányának lefizetését megígérte, már f.e. február 26-dikán lefolyt

⁷⁴ MNL OL, Helytartótanácsi levéltár, Magyar Királyi Helytartótanács, Departamentum litterario-politicum, C 67, 1842. F. 21.

⁷⁵ MNL OL, Z Szekció, Z 715, mikrofilm, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda gazdasági és ügyviteli iratai, 47866, 118.

⁷⁶ A táblázat a német „Fl[orin]” (forint) rövidítést használja.

– ezel hivatalosan kérjük a Tettes Urat, mi szerint ígéretéhez ’s illetőleg kötelezéséhez képest a tartozást leróni ne terhelhetnék.”⁷⁷ A levél, azon kívül, hogy megismerjük belőle a nem jelentősen, de – a három kötet finanszírozása után! – megnövekedett tartozás összegét, a Vörösmarty-életrajz más kontextusához kapcsolható információt is tartalmaz. A levél utal rá, hogy Vörösmarty *kötelezvényt* írt alá, ami pedig egy peres eljárás esetén döntő bizonyítéknak számít, formálissá teszi magát az eljárást, hiszen az adós elismerte a tartozás tényét és annak összegét. A december 26-i dátum azonban bizonyosan elírás, és november 26-ra kell pontosítanunk: ez magából a levélből (ti. három hónap telt el február 26-ig), de más dokumentumokból is kiderül. A később idézendő, 1841. november 24-én kelt hivatalos levél a „már több esztendejénél” fordulatot használja a kötelezvény és Vörösmarty adósságának leírására, illetve az *Újabb munkái* negyedik kötete a *Jelenkor* idézett híradása szerint „nov. 28-án” került piaci forgalomba, „hagyá el a nyomdát”, holott Bártfay *Naplói* szerint már októberben javította a negyedik kötet utolsó íveit. A nyomda szigorú belső rendszabásai közé tartozott, hogy a köteteket fizetés nélkül tilos volt kiadni: Vörösmarty esetében a jogi biztosíték, a novemberben aláírt kötelezvény tette lehetővé a könyv hónap végi, esetleg bevétellel kecsegtető piaci megjelenését.

Fáy András hagyatékában, Bajza kézírásával maradt fenn az a nyomdai levéllel közvetlenül összefüggő dokumentum, amely segíti a szituáció további árnyalását. A dokumentumot Lukácsy Sándor találta meg és közölte a Kölcsey halála utáni eseményekről (az úgynevezett Szion-vitáról), illetve a Kölcsey Emléktársaságról írott tanulmányának a végén. Az 1840 december 27-én, a nyomda által említett kötelezvény aláírása után egy hónappal, a társasági *Jegyzőkönyvi kivonat* a következőket rögzítette:

A Kölcsey emléktársaság december 27. 1840. tartott ülésében Vörösmarty tagtárs előadta: Hogy miután a Kölcsey emléktársaság pénztárában nagyobb summa heverne, melyhez a társaságnak egy év lefolyta előtt alig leszen szüksége nyúlni, kéri a társaságot, lenne szíves neki, *legújabb munkái kiadásánál tett némi költségei fedezésére*, kétszáz pengő forintot kölcsönözni, hat százaléki kamatra; ő a kölcsönzés esetére *leköti* a magyar akadémia elnöke által már assignált, de pénz szűke miatt még mindeddig ki nem fizetett zsebszótári tiszteletdíját.⁷⁸

A dokumentum későbbi részében a társasági tagok (Fáy, Schedel, Bajza) azzal a feltétellel adják beleegyezésüket, hogy a távollévők (Bártfay, Szalay, Szemere) engedélyét is ki kell kérni a kölcsönzéshez. Miután ez megtörténik, Vörösmarty 1841. január 1-jén át is veszi az említett összeget a leírt feltételekkel.

Lukácsy Sándor figyelmét a szöveggözlés értelmezése közben elkerülte két fontos, a helyzetet pontosító tény: Vörösmarty, bár a jegyzőkönyvben apró tévesztéssel (újabb helyett legújabb) rögzítették, *Újabb munkáinak* kiadásához kötve, nem pedig általános

⁷⁷ MNL OL, Z Szekció, Z 715, mikrofilm, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda gazdasági és ügyviteli iratai, 47867, 467.

⁷⁸ LUKÁCSY Sándor, „Kölcsey Ferenc nincs többé” = Uő, *A hazudni büszke író*, Bp., Balassi, 1995, 132. (Kiem.: G. Zs.)

anyagi helyzete miatt kért kölcsönt, illetve nem „nyugtát”, hanem újra *kötelezvényt* (ezt közli is Lukácsy) ír alá, amelyben az egy év visszafizetési határidő rögzítése mellett az említett, de bizonytalan kifizetési idejű „zsebszótári tiszteletdíját” is leköti. Ennek pedig más, a nyomdai tartozás jogi aspektusának a mérlegelése is lehet az oka. Feltűnő ugyanis, hogy a kölcsön összegét, illetve a szaporodó kamatot – ahogyan idézi Lukácsy Sándor a dokumentumból – Vörösmarty csak 1846. február 10-én (sic!) fizette vissza, holott, s erről a társaság tagjai közül nyilván mindenki tudott, hiszen Toldy és Bajza is anyagilag érdekelt szerkesztőtársa volt, a *Zsebszótár* piaci hasznából járó összeget, ahogyan ezt a fennmaradt *Nyugtátvány* bizonyítja, már 1842. január 9-én felveszi az Akadémiától.⁷⁹ Az összeg lekötése viszont, 1840 decemberében, a társasági tagok későbbi viszonyulását érzékelve, mintha inkább Vörösmarty *nak* jelentene ekkor valamiféle „jogi” biztonságot, hiszen egy behajtási per esetén a már lekötött összegre nem vonatkozhat követelés, és mint látjuk, barátai sem élnek később a (jogilag persze nem kötelező) kölcsön behajtásával, csupán a törvényes kamatokat számítják ki és vezetik évről évre hivatalnoki pontossággal.

A későbbi nyomdai levél alapján viszont bizonyosan állítható, hogy Vörösmarty a társaságtól felvett kölcsönből *nem* fizette ki a tartozást, az összeget valószínűleg megélhetésére fordította, illetve személyes adósságait vagy azoknak egy részét rendezte belőle. Lukácsy Sándor idézi Bártfay *Napló*ból, hogy 1841. március 26-án, három hónappal a kölcsön felvétele után, rendkívül alacsony, a mindennapi megélhetéshez szükséges összeget kér tőle: „Vörösmarty volt nálam ’s kölcsönkért 10 pengőt; adtam neki. Valóban szomorító állapot, midőn még ő is ilyenre szorúl: illy embernek legalább a ’ mindennapi élelem’ gondjai ellen fedve kellene lennie.”⁸⁰ A pénzt a naplóbejegyzés szerint nem sokkal később, április 7-én adja meg, de érdemes hozzátenni: az összeg valóban arra lehetett elég, hogy az április elején esedékes, évnegyedenként kifizetett akadémiai tiszteletdíjának felvételéig hátralévő 4–5 napban megéljen, és Bártfay is ezt a véleményt rögzíti.

Az *Újabb munkái* problémáiról, a kiadás néhány jellemzőjéről és Vörösmarty anyagi helyzetéről az egyik legfontosabb forrás a Teslér Lászlóhoz Bükösdre, 1841. október 12-én írott levél. Ebben Vörösmarty kölcsönt szeretett volna kérni Teslértől, és közben a kiadás motivációiról, aktuális értékesítési helyzetéről is beszámolt.

Örömmel értettem leveledből, hogy lassanként kigázolsz adósságaidból. Én ellenkezőleg most vagyok azokban ha nem nyakig is, de bizonyosan gatyakötésig ’s e’ felett, különben is, kis körre szorított hitelem, ezen szegény forraska is bedugult. Nincs pénz barátom! ’s a’ szegény költő ha kölcsön kér, azt gondolják hogy azt is csak költeni akarja, ’s visszafizetni nem. Pedig e’ részben ha késedelmes is, de lelkiismeretes szoktam lenni: olyan vagyok, mint a’ büntetésről mondják, hogy előbb utóbb végre csak eleget teszek. – Taval könyvkereskedéssel akartam magamon segíteni, újabb munkáim’ IV kötetével kínálván meg a’ közönséget. S hiszed-e? híres, decantált ember létemre négy száz példányt nem tudok

⁷⁹ VMÖM 16, 430.

⁸⁰ BÁRTFAY László *Naplói, i. m.*, 418.

eladni <...> Nem satira ez? Apródonként adogattam el holmit 's az illy jövedelem, tudod, csak pazarlásra csábít; de nem segít.⁸¹

A levél bevezetőjéből idézett részletből az anyagi nehézségek mellett kölcsönzési lehetőségeinek a megszűnését, valószínűleg szűkebb pesti környezetének az ilyen jellegű bezárulását állapíthatjuk meg, másrészt ez az egyetlen, bár nem teljesen bizonyos adatunk az *Újabb munkái* példányszámára: Vörösmarty négyszáz megjelent példányról ír, de nem tudjuk, hogy ez a teljes vagy csupán az általa eladni próbált kötetszám. A levél, némileg a Kossuth-cikkhez hasonló módon, erőteljes feszültséget érzékel a „híres, decantált”, azaz „Vörösmarty Mihál névünnepe”⁸² alkalmából, 1841. szeptember 29-e előestéjén fáklás zenével, énekkel megünnepelt szerző és a kiadás könyvpiaci kudarca között.⁸³ A levél zárlatában – bár nem lát esélyt Teslértől kölcsönre –, mégis közli, mekkora összeget *szertetett volna* kérni: „Két vagy három száz pengő forintra volna igen nagy szükségem, mellyet azonban csak három év mulva fizethetnék vissza. A' typographia már kétszer⁸⁴ sürgetett, 's nem szeretnék várakozásával vissza élni. De mit tegyünk, ha nincs? Könyvvel csak nem fizethetek. Volt-e bő termés? Mikor látogatsz meg Pesten? Én nem mozdulhatok, ha csak gyalog nem utazom; de pénz nélkül ahhoz sincs kedvem.”⁸⁵ Vörösmarty a levél időpontjában *legalább* 320 pengővel, teljes évi jövedelmének mintegy harmadával tartozik (a nyomdának és a Kölcsey Emléktársaságnak), és leveléhez hasonlóan a nyomdai dokumentumok is megerősítik, hogy már valóban „sürgették” a hátralék törlesztésére.

Az utolsó ismert, Vörösmarty tartozásával kapcsolatos nyomdai dokumentum egy 1841. november 24-re datált levél, amely már határidőt szab a fizetésre, és annak letételével az adósság behajtásának megkezdésére figyelmezteti Vörösmartyt. Az ugyancsak az ügyvivőség által írott, az előzőhöz hasonlóan az expeditor által is szignózott levél szövege alapján, visszamenőleges érvénnyel is kijelenthető, hogy az adósság a negyedik, utolsó kötet nyomtatásából származik.

„Már több esztendejénél, hogy újabb munkáinak 4-dik kötetének nyomtatásáról fennmaradott 120 pgő ftnyi tartozásának kifizetését kötelezvényében ígérte Tettes

⁸¹ Vörösmarty Mihály Teslér Lászlónak, Pest, 1841. október 12. = VMÖM 18, 131.

⁸² „Szent Mihál napjának előestéjén, fővárosunk egyik szűk utcáját meglepő fáklafény deríté föl, s az összegyűlt népsokaság arcainak örömsugárzata mintegy versenyezve vegyült a nagyszerű világ özönébe; és hallani lehete ugyanott a fővárosban tanyázó olasz katonaezred jeles hangászkaratól kedvelt és szívreható nemzeti zeneműveket, hallani lehetett a többi közt, színházunk kardalosainak ajkairól, nagy nemzeti énekünket, a hatalmas *Szózat*-ot, és hallani lehetett sok szív mélyéből föl az egekre ható éljenzéseket” LUKÁCSY, BALASSA, *Vörösmarty...*, i. m., 288–290.

⁸³ Kossuth ezt írja: „Vörösmarty, miután a' közvélemény által már rég a' nemzeti költészet első rangú képviselői közé soroztaték, lángszellemének szétszórt műveit összeszedé 's önköltségére kinyomtatattatá” KOSSUTH, *Adalék...*, i. m., 387.

⁸⁴ A Teslérhez írott levél időpontjáig csak egy hivatalos nyomdai levelet találtam, a másik vagy elveszett, vagy lappang, illetve feltételezhető, hogy Vörösmarty a kötelezvény aláírásának esetére gondolt a sürgetés kapcsán.

⁸⁵ VMÖM 18, 132

Uraságod, – de miután a fizetési határidő már kétszer is lefolya a nélkül hogy csak vagy felét is lerótta volna tartozásának, kötelesek vagyunk a Tettes Urat ezzel hivatalosan megkérni: miszerint a tartozó 120 ftot még ezen 1841-dik esztendőben átküldeni méltóztassék, – minthogy ellenkező esetben azoknak megtérítését a K[irályi]. Hagyományi Ügyigazgatóságra kellene bízunk.”⁸⁶

A „Királyi Hagyományi Ügyigazgatóság” a későbbiekben, a magyar államnyelv bevezetése után már nem használt, nem hivatalos elnevezése a Directoratus Causarum Politico-Fundationiumnak, 1845-től a Közalapítványi Ügyigazgatóságnak.⁸⁷ A Helytartótanács alá rendelt, a királyi alapok, köztük a tanulmányi alap és azon belül a közép- és felsőfokú tanintézetek, így a pesti egyetem és a Királyi Egyetemi Nyomda „gazdasági igazgatását és a jogi ügyei intézését”⁸⁸ végző intézmény volt a felelős a nyomda peres eseteinek az elindításában, az ügyvédek kijelölésében. A levéltári szempontból feldolgozatlan ügyészi anyag kutatást igényelne annak kiderítésére, hogy a Közalapítványi Ügyigazgatóság indított-e pert Vörösmarty ellen, és hogy van-e ennek írásos nyoma.

Kossuth vezércikke a nyomda által megadott fizetési határidőnél öt hónappal később, 1842. június 2-án jelent meg, és egy jogi eljárás végpontjával hozza összefüggésbe Vörösmarty adósságát. Az általam megismert anyagban, például a *Sürgöny* esetében, a tárgyalás és a foglalásra kitűzött „határnap” között egy hónap telik el. Egy eljárás megindítását, lefolytatását figyelembe véve reálisnak tekinthető a januártól májusig eltelt idő. Ennél a hipotetikus kontextusnál azonban fontosabb kérdés, hogy *honnan* származhattak Kossuth információi, hiszen az *Adalék a' nemzeti önismerethez* egy „eljáráson” kívül az eladott példányszámról is adatokat közöl, holott nem tételezhető fel szoros, személyes kapcsolat Kossuth és Vörösmarty között, és Kossuth is arra hivatkozik, hogy Vörösmarty „engedelme” nélkül teszi közzé a „tényeket”: „Vörösmarty munkáiból alig kelt el 3–4 év alatt a' két magyar hazában 200 példány!”⁸⁹ Persze hivatkozhatnánk nagyvonalúan arra, hogy Kossuth „mindent” tudott a pesti történeésekről, és a *Pesti Hírlap* szerkesztési feladatai, például a „Fővárosi Újdonságok” törvényszéki esetekkel is foglalkozó rovata meg is követelték a tájékozottságot. De kereshetünk más, témánkhoz szorosabban kapcsolódó, az *Újabb munkái* terjesztési-eladási kérdéseivel összefüggő választ is, főleg mert a kiadás egyébként is hiányos szakirodalmi háttérű feldolgozásában a terjesztési kérdések szóba sem kerülnek.

Kerényi Ferenc hívta fel a figyelmet *Ismeretlen Vörösmarty-kéziratok*⁹⁰ című, a Vörösmarty kritikai kiadás még hiányzó köteteihez, illetve a szükséges pótlásokhoz

⁸⁶ MNL OL, Z Szekció, Z 715, mikrofilm, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda gazdasági és ügyviteli iratai, 47866, 430.

⁸⁷ FELHŐ Ibolya, VÖRÖS Antal, *A helytartótanácsi levéltár*, Bp., Akadémiai, 541. A Királyi Hagyományi Ügyigazgatóság latin elnevezésének azonosításáért Bató Szilvia jogtörténésznek, Kossuth-kutatónak tartozom hálás köszönettel.

⁸⁸ Uo., 326.

⁸⁹ KOSSUTH, *Adalék...*, i. m., 387.

⁹⁰ KERÉNYI Ferenc, *Ismeretlen Vörösmarty-kéziratok*, ItK, 102(1998), 5–6. sz., 780.

írott összefoglalásában egy 1900-ban már megjelent, de a kritikai kiadásból kimaradó Vörösmarty-levele, és ebben az *Újabb munkái* terjesztésére is találunk adatot. Az 1840. április 15-én Pestről, Vörösmartyval már pozsonyi útja során kapcsolatban álló Tóth Lőrinchez írott levél az első kötet, a *Versek* pozsonyi, az országgyűlésen való terjesztésének tervéről számol be: „Akartam önnek példányokat küldeni újabb munkáim első kötetéből, ha tán valakinek kedve jött volna venni; de e' terv ismeretes pontosságomon hajótörést szenvedett.”⁹¹ Más, Vörösmarty személyes szerepéhez köthető terjesztési adatot nem találtam, hasonló (valamivel eredményesebb) eset, ahogyan idéztem is, csak a Csajághy Laurához írott első fennmaradt levélben bukkan majd fel.

A terjesztés és a Kossuth-cikk szempontjából fontosabb, hogy Vörösmarty a könyvpiaci értékesítést a *Pesti Hírlap* későbbi kiadójára, Heckenast Gusztávra bízta: a Heckenast által 1840. januárjától megjelentetett *Bibliographiai Értesítő* márciusi száma egész oldalas hirdetésben tájékoztatja⁹² az olvasókat a *Versek* megjelenéséről. Heckenastnak, a Vörösmarty-kiadás forgalmazójaként, nyilván rálátása volt az eladott példányszámra, sőt – ha közvetett és nem dokumentálható módon – a könyv- és sajtópiacon történő egyéb eseményekre is. Ha valóban indult peres eljárás, egy lehetséges foglalat irányulhatott volna a könyvkereskedésben található kötetek árára is, és az már közvetlenül Heckenastot is érintené. A legvalószínűbbnek tehát azt tartom, hogy Kossuth a Heckenasttól származó információk alapján tájékozódhatott a kérdésben, legalábbis a példányszámról, hiszen a cikk hatáskeltő adatok (bírói foglalat, eladott mennyiség) nélkül is érvelhetett volna a kiadás kudarca mellett. Viszont a címadás szerény „adalék” szava mintha kizárólag erre a megbotránkozását kiváltó, a közügy szintjére emelt, Vörösmarty által is szatíráként leírt esetre reflektálna.

A Kossuth-cikkben szereplő, eladott „200 példány” (a négy kötet összpéldánya minimálisan is 1600!) a nyomtatási költségekhez képest rendkívül kis összeg. A kötetek ára (az I–II. „1 frt 20 kr”, a III–IV. „1 frt 40 kr”), a levonandó 25%-os könyvkereskedői jutalék és az ehhez hozzávehető saját eladott példányok alapján legfeljebb 250 forint, töredékesen („apródonként adtam el holmit”) jelentkező haszonnal számolhatunk, és a Vörösmarty-levél szerint mindez „csak pazarlásra vagy inkább rendetlen gazdálkodásra csábít; de nem segít”.⁹³ Kossuth cikke valószínűleg reális képet ad a magyarországi könyvpiac Vörösmartyval kapcsolatos helyzetéről, hiszen Heckenast könyvkereskedése terjesztői szempontból az élvonalba tartozott, és a *Jelenkor*, valamint az *Athenaeum* is hirdeti a kiadást. Vörösmarty a *Marót bán* sikere, az őt övező, ünneplésben is

⁹¹ CSAPÓ Vilmos, *Vörösmarty Mihály egy kiadatlan levele*, Tolnavármegye, 1900, december. 2, 48. sz., címlap.

⁹² HECKENAST Gusztáv, *Bibliographiai Értesítő Magyarország és Erdély számára*, 1840, 3. sz., Pest, Heckenast G., 24. „A kiadó költségén jelenik meg, és Heckenast Gusztáv pesti könyvárosnál megszerzhető Vörösmarty Mihál' újabb munkái. Első kötet. Versek.” A hirdetés – műfaji bontásban – közli a kötetben megjelenő lírai művek címeit is. Az *Értesítő*ben hasonló terjedelmű, egész oldalas hirdetést csak a *Közhasznu esmeretek' tára (Conversations-lexikon)* kapott.

⁹³ VMÖM 18, 131.

megnyilvánuló tisztelet alapján üzleti szempontból talán úgy vélte, a *Versek* februárban, illetve a prózai művek májusban megkezdett értékesítéséből az utolsó (két) kötet nyomtatási költségeit is fedezni tudja, de Teslérhez írott levele, a nyomdai felszólítások, Kossuth cikke, tartozásai is ennek az ellenkezőjére mutatnak még 1842-ben is.

A kiadás kudarca, az elhúzódó adósság ideje már a Csajághy Laurával való megismerkedés, a „...hoz” (későbbi címén *Laurához*, 1842 febr.), *A szomjú* és a névnapi köszöntőversek idejére esik. Arra vonatkozóan nincs adatunk, hogy Vörösmarty mikor fizette ki a nyomdai tartozást – ha Kossuth cikkét nem tartjuk minden alapot nélkülözőnek, akkor az 1842 tavaszi időpont a legvalószínűbb.

A levelezésében elszórtan felbukkanó, általánosság szintjén maradó információk szerint anyagi helyzete az említett év második felében sem javult számottevően. Teslérnek júniusban – megköszönve előbb „vigasztaló” szavait – azt írja, hogy rajta már csak a „lemondás és szoros gazdálkodás” segíthet, mert „csökkent” munkakedve mellett „keresetre ’s jobb sorsra semmi kilátás”.⁹⁴ Ugyancsak elszórt adatokat találunk arra vonatkozóan, hogy – mint majd az eljegyzés utáni időszakban – igyekszik *Újabb munkáinak* piaci jelenlétét növelni, és Heckenast mellett az 1842. július 1-jén könyvkereskedést nyitó Emich Gusztávnál is bizományba helyezi könyveit. Mivel Emich közlése a nála kapható magyar nyelvű könyvek címét, Varga Sándor kereskedésről, illetve Emichről írott kiváló tanulmányának összegzéséből megtudható, hogy jórészt frissen megjelent könyveket árul, „1840-es kiadású egyetlenegy (*Vörösmarty Mihály újabb munkái 1–4*), 1841-es is csupán négy (ám a négyből kettő többkötetes mű első kötete), a többi 1842-es kiadás.”⁹⁵ Emichnél újdonságot jelent, hogy Vörösmarty a korábbi, egységet megbontó gyakorlattal szemben, kizárólag együtt árultatja mind a négy kötetet (6 forint), vagyis az 1840. februárjában megjelent, piaci szempontból talán a kelendőbbek közé sorolható *Versekből* is van még *1842 nyarán* eladatlan példány. Ennél nyilván sokkal rosszabb volt a helyzet a drámakötetek esetében: Sallay feljegyzése szerint Vörösmarty lakásában „az üres konyha egy részét saját költségén kiadott drámáinak el nem kelt példányai foglalták el”.⁹⁶

Az *Újabb munkái* kiadását követő, 1840 második felétől 1842 közepéig-végéig rögzíthető nyomdai adósságot és annak következményeit minden bizonnyal csak az 1841-re kiadott akadémiai nagydíjjal kapott jelentős összeg (400 arany, 900 forint) oldotta fel. A díj odaítélésének általános történetét részletesen összefoglalja a kritikai kiadás,⁹⁷ ezért elegendő annak csupán néhány aspektusára utalni. Az Akadémia választmánya (Fáy elnökletével), a nagydíj története során *először*, mivel az 1841-ben megjelent munkák között nem talált arra méltót, visszatérve az alapszabályhoz, az 1840-ben megjelent kötetek közül választ díjazandó munkát – források nélkül nehéz megítélni,

⁹⁴ VMÖM 18, 135.

⁹⁵ VARGA Sándor, *A homályból: Emich Gusztáv indulása*, Irodalomtörténet, 20(1989), 4. sz., 728.

⁹⁶ GYULAI, *Vörösmarty...*, i. m., 124.

⁹⁷ VMÖM 1, 323–331.

és nem is fontos, hogy a díj és a vele járó pénzösszeg odaítélésében mekkora szerepe volt Vörösmarty anyagi helyzetének is, de érdemes idézni a *Pesti Hírlap*ból a végső döntés után közvetlenül, 1842 december 4-én, a fikció szerint a szerkesztőhöz intézett, jelképesen a „nemzet” álláspontját közvetítő levélből. A levél, szinte reflektálva a Kossuth-vezércikkre, ezzel a mondattal zárul: „A magyar tudós társaság e’ jutalmazásban a’ nemzet *becsületét* híven kezelé.”⁹⁸ Azt hiszem, egyértelmű, hogy a kijelentés a korábbi cikk értékítélete, például a *Szózat* „halhatatlan classicitásának” hangsúlyozása mellett, burkoltan, de mégis egyértelműen utal arra a könyvkiadási kudarcra és a vele járó anyagi veszteségre, amit helyrehozni éppúgy a nemzeti irodalmat szimbolikusan képviselő Akadémia feladatává vált, mint a nemzeti költői nagyság elismerése.

A kapott összeggel Vörösmarty rendezhette adósságait, és az 1840–42 decemberéig tartó, olykor súlyos mértéket öltő, nehéz anyagi helyzete megszűnt. Gyulainak *A merengőhöz* kapcsolt és a „szegénységgel” összefüggésben megalkotott „nászajándék” metaforáját viszont aligha lehet már a vers általa feltételezett keletkezésének idején narratív panelnél többnek tekinteni. De Csajághy Laura bizonyára érzekelte – és erre az eljegyzési levél is céloz („tudtad körülményeimet”) – Vörösmarty anyagi problémáit, illetve erőteljesebb nyomatékot kap a fejezet elején idézett, a könyvek eladására tett „ígéret”, amelyet csak félig sikerült beváltani, de Vörösmarty szerint Laura „megnyugszik” benne. Vachott Sándor által 1843. áprilisában publikált vers (*V. M. mátkájához*) és Vachottné visszaemlékezése is inkább az *anyagi* kontrasztot próbálják enyhíteni, elfogadtatni, és nem az életkori különbséget tematizálják, szemben Vörösmarty utóbbi jelentőségét kiemelő környezetével.⁹⁹ Akár azt is mondhatjuk, *A merengőhöz* értelmezési hagyományát kissé kibillentve, hogy az „ábrándozás” tárgya nem az életkori, a szakirodalomban erőteljesen és szinte kizárólagosan hangsúlyozott távolságból, hanem a „fényesebb” élet és a „csöndes házi kör” (Vahot) közötti ellentétből fakadt, bár természetesen lehetetlen eldönteni, hogy Csajághy Laura nézőpontja a két, nem összemesható társaság közül melyikéhez állt közelebb. Bártfay *Naplói* Csapóékat egyszer sem említi, úgy tűnik, nincs személyes kapcsolatuk, az esküvőről való mellőzése esetleg ennek is betudható. Wesselényihez írott, a helyzetet rögzítő, de rendkívül

⁹⁸ LUKÁCSY, BALASSA, *Vörösmarty...*, i. m., 296. A titkosrendőrségi jelentés rendkívül élesen fogalmaz a nagydíj kérdésében: „Pár év óta beszéli már a publikum, hogy a magyar Akadémia nem tudós társaság, hanem politikai párt, eltartás protestáns írók számára, kik a liberalizmus hívei s Széchenyi dicsőítői. [...] [A] protestáns párt elhatározta, hogy e díjat övéi egyikének, Vörösmartynak adja, összes munkái kiadásáért. De minthogy ez szokásos úton nem ment volna, így ők azon ülésbe, melyen e kérdés eldöntendő volt, minden külső tagot – akik az ő hívei voltak – becsődítettek. Olyan volt az ülés, mint egy congregatio, ahol a nép határoz s így e díj (200 arany) Vörösmartynak ítéltetett oda” VMÖM 1, 330.

⁹⁹ „Midőn Lóri némi habozást mutatott, s Vörösmarty szegénysége ellen tőn kifogásokat, mi a jövőre nézve oly meleg hittel biztattuk és bátorítánk, mintha gyermek fejjel, e részben előre láthattuk volna, mi évtizedek mulva oly fényes eredménnyel bekövetkezett” Vachott Sándorné, *Rajzok...*, i. m., 10. Az emlékirat a Vörösmarty-árvák segítésére indított, „fényes eredménnyel bekövetkezett” adakozásra céloz (sic!) az anyagiakkal kapcsolatban. A Csapó-család anyagi viszonyaira, közéleti megítélésükre: KERÉNYI Ferenc, *Biedermeier váltóhamisítás, a háttérben költészettel*, ItK, 103(1999), 3–4. sz., 345–350.

toleráns, a házasságot elfogadó levele, az esküvőnek a privát szféra és a nyilvánosság elválasztására irányuló határozott, sőt az elzárkózás jellegét mutató vonásai (ha többet nem is tudunk megállapítani) ellentmondanak Gyulai narratívájának: „A menyegző 1843. május 9-én ment véghez Pesten. Barátjai örvendve siettek üdvözlésére”¹⁰⁰

„kedves kis barátném, szeretőm, kedvesem te menyasszonyom vagy”
A merengőhöz heterogén beszédpozíciói

A vers hagyomány szerinti életrajzi háttérének az elengedése az azzal együtt, szimbiotikusan megteremtődő értelmezési keret megszűnését is jelenti. Természetesen irodalomtörténeti szempontból eddig sem az volt kérdéses, hogy a vers későbbi címzettje valóban „merengővé” vált-e, és hogy jellemző volt-e rá az ábrándozás, hanem az, hogy Vörösmarty a házassági döntés helyettesítésére, leírására az ábrándozást és a (később adott címmel) merengést tartotta megfelelő fogalomnak. Tehát az ábrándozó, szinte végtelen élethelehetőségeket, vágyakat érzékelő fiatal lány szembesítődik az őt ebben az állapotában megszólító, e vágyakat korlátozandónak, sőt lehetetlennek állító hanggal, hogy döntése, belátása az övével azonosuljon. Gyulai felfogásában *A merengőhöz* a kapcsolat központi, Vörösmarty halála után is felbukkanó, Csajághy Laurához kapcsolt metaforáján (merengés) keresztül tulajdonképpen egy házasságkötés retorikájának – a kéréstől a mérlegelésen keresztül az elfogadásig ívelő – megemelt, lelki aspektusokat kifejező művévé vált. S bár a szerelmi költészettől és más Laura-versektől eltérő, szokatlan hangot is érzékel („Mint testvér, barát szólal meg”), mindez közelít, és végül feloldódik egy sztoikus, világképével harmonizáló¹⁰¹ konklúzióban („a boldogság bölcséletét fejt meg neki”), amit az aforisztikus Goethe-idézzel Csajághy Laura jellemére is kiterjeszt: „Ist Gehorsam im Gemüthe, / wird die Liebe nicht fern sein.”¹⁰²

A nem túl gazdag szakirodalmi hagyományból – Babits meglátását követve – Barta János, Sík Sándor és Martinkó András teszi a leghatározottabb állásfoglalást a vers megszólítottjának bizonytalan pozíciójáról, a többirányú megközelítés lehetőségeiről: Barta János szerint *A merengőhöz* „nem is annyira Laurának, hanem magának a költőnek szól”;¹⁰³ Sík Sándor ugyancsak az önmegszólító háttérrel emeli ki: „Önmagát biztatja, hogy most az egyszer maradjon az élvel kínáló közelben, ragadja meg a bírhatót,

¹⁰⁰ GYULAI, Vörösmarty..., i. m., 259.

¹⁰¹ Vö.: DÁVIDHÁZI Péter, *Gyulai Pál történelemszemlélete*, ItK, 76(1972), 5–6.sz., 580–600. – TAKÁTS József, *Gyulai, emlékbeszéd, kanonizáció = Uő, Ismerős idegen terep: Irodalomtörténeti tanulmányok és bírálatok*, Bp., Kijarat, 2007, 234–253.

¹⁰² GYULAI, Vörösmarty..., i. m., 238. Az idézet Szász Károly 1859-ben megjelent fordításában: „Hol a kedély engedékeny: / Nincs messze a szerelem” Budapesti Szemle, szerk. és kiadja CSENGERY Antal, Ötödik kötet, Pest, 1859, 134. Az idézet az *Isten és a bajadér* című, operát, baletet ihlető Goethe-műből származik, de a legenda eredeti kontextusára Gyulai nyilván nem céloz, csupán a verspár említett aforisztikus jellegét használja fel.

¹⁰³ BARTA JÁNOS, *A romantikus Vörösmarty = Uő, Klasszikusok nyomában: Esztétikai és irodalmi tanulmányok*, Bp., Akadémiai, 1976, 429.

érje be azzal, amit a szív felfoghat magába”;¹⁰⁴ illetve Martinkó András is hasonlóan fogalmaz: „Mind a mai napig valójában nem tudjuk, hogy a költemény kinek szól. Magának Vörösmartynak-e vagy pedig a nála jóval fiatalabb menyasszonyának.”¹⁰⁵ Ez a zavaró bizonytalanság, a Vörösmarty-életmű romantikus rétegével való ellentét¹⁰⁶ érzékeltetése és a vers kétségtelenül női („szép szemed világa”, „Barátod’ arcán hozd fel a derűt”) megszólítottja közötti, nehezen feloldható feszültség az erős életrajzi háttérrel együtt alighanem a mű értelemezésének meghatározó pontját jelentheti. De szükséges megjegyezni, hogy a mű nem állítható egyértelmű ellentétbe Vörösmarty romantikus költészetének főleg a húszas években megfigyelhető törekvéseivel. Bár csupán a kéziratból hozott sorváltozattal, viszont az előbb említett szakirodalmi állásponhoz hozzá kell tennünk, hogy például a Martinkó András által az életmű emblematisus érvényűvé emelt költeményének, a *Földi mennynek* a címadó szintagmája 1825 után *kizárólag* itt, a kéziratban bukkan fel újra, és a szöveg egészével nem ellentétező viszonyban áll, hanem a boldogság melletti érvként, mint a túlzó ábrándokról lemondó emberre váró lehetőség jelenik meg: „Mi az, mi embert boldoggá tehetne? / Kincs? hír? gyönyör? Legyen bár mint özőn, / *A’ telhetetlen* elmerülhet benne, / <’S *nem fogja tudni* hogy van földi menny>.”¹⁰⁷ Vagyis nem értek egyet azzal a konklúzióval, hogy „ezt a méltán híres költeményt csak a földi menny lehetőségeinek a privát szférában tapasztalt csődje [...] alapján érthetjük meg”.¹⁰⁸ Az idézetből ennek az ellenkezőjére is hozhatók érvek.

Ha megpróbáljuk összefoglalni a két életrajz néhány részletéről eddig mondotakat, inkább a megszólított és a vers beszélője közötti viszony (helyzet és célok) ambivalenciája, heterogenitása válik nyilvánvalóvá, az egyetlen nézőpont (például a házasság) lehetősége pedig egyre távolabb kerül. A Gyulai által írott és *A merengőhöz* kapcsolt életrajzi narratíva véleményem szerint, akárcsak a Perczel Etelka-szerelem esetében, *fikció*. Rendkívül valószínűtlennek tartom, hogy *A merengőhöz* az eljegyzés után, illetve a házassággal összefüggésben íródott volna. A március 2-án kelt levélben nincs ilyen jellegű feszültség, és legkésőbb április közepén meg kellett történnie Vörösmarty első házassági kihirdetésének, Berecz Károly levele szerint Csajághy Laura Pesten is jár ekkoriban, a közties időben pedig szerződésbe foglalt módon értékesítette Vörösmarty munkáinak kiadási jogát. Gyulai elbeszélése törvényszerűen bicsaklik meg

¹⁰⁴ SÍK Sándor, *Az olvasás tudománya*, s. a. r. KRÁLIK Zoltán, SÁRKÖZI Sándor, FARSANG Zsóka, Szeged, SÍK Sándor Piarista Egyetemi Szakkollégium, 2000, 257.

¹⁰⁵ MARTINKÓ András, *Értjük vagy félreértjük a költő szavát?*, Bp., RTV–Minerva, 1983, 134.

¹⁰⁶ Összefoglalóan SÍK Sándor: „Hiszen az a Vörösmarty beszél itt józan középseréről, mértékletességről, a foghatóhoz való ragaszkodásról, akinek egész élete szakadatlan harc a valósággal. A *Csongor és Tünde*, a *Délsziget* költője, a magyar költészet legszertelenebb fantáziájának embere hirdeti itt a harcot a képzeltet, az ábrándozás ellen. A szó művészi értelmében a legtelhetetlenebb képzeletű magyar költő prédikálja a telhetetlenség hiábavalóságát” SÍK, *Az olvasás...*, i. m., 257

¹⁰⁷ VMÖM 3, 316. (Kiem. G.Zs.)

¹⁰⁸ MARTINKÓ András, *A „földi menny” eszméje Vörösmarty életművében* = Uő, *Teremtő idők*, Bp., Szépirodalmi, 1997, 212.

azon a ponton, amikor az általa feltételezett, de nem bizonyított, a vers megírásával elérni kívánt hatás, a *befolyásolás* mellett érvel, és erre más összefüggésben, de a kritikai kiadás is felhívja a figyelmet: „annak pedig, hogy a vers akkor született, mikor még Laura »nem mondott se igent se nemet« – a továbbiak során Gyulai maga mond ellent: »Vörösmarty nyilatkozott, Laura menyasszonya lón. A költő nem adhatott gazdag nászajándékot menyasszonyának; a *Merengőhöz* című még ki nem adott és senkinek nem mutatott költeményét írta le számára...«.”¹⁰⁹ Toldy, a *Minden Munkái* egyik szerkesztőjeként, csak ennyit jegyez meg a műről és a házasságról: „1843. május 9. összekelt Csajághy Laurával, kinek nevét egyik legszebb költeménye: *A merengőhöz* viseli homlokán.”¹¹⁰ Irodalomtörténeti szempontból figyelemre méltó viszont, hogy *A merengőhöz*, a keletkezéstörténeti anomáliákkal együtt, mégis képes volt betölteni az eljegyzéshez és a házasságkötéshez kapcsolódó, Gyulai által létrehozott funkcióját.¹¹¹ S tegyük hozzá: mindez „hosszú távra kijelölte Csajághy Laurának az irodalomtörténeti elbeszélésekben leosztott szerepét”¹¹²

A Vörösmarty-levélből az alcímekben idézett, nő és férfi közötti érzelmi viszonyokat kifejező fogalmak (barát, szerető, kedves) mindegyike kimutatható még a szűkös dokumentumok alapján is, viszont mivel nem ismerjük *A merengőhöz* keletkezési idejét,¹¹³ és a Vörösmarty által jelzett (egymást részben kizáró) viszonyok időbeli *relevanciáját*, nem tudunk egyetlen uralkodó nézőpontot kijelölni a vers értelmezéséhez. Az idézet azt mutatja, hogy a levél írója tulajdonképpen először, az eljegyzés után szembesül azzal a problémával, hogy a korábbiakhoz képest új, ezúttal már *kölcsönösségre* épülő elnevezést adjon annak a viszonyoknak, amely közte és Csajághy Laura között megteremtődött. Ez a furcsa, a lehetőségeket, a keresés fázisait is rögzítő mondat zárul le egy inkább jogi („menyasszonyom vagy”) jellegű megnevezésben, amelynek a legitim érzelmi (kedves kis barát, szerető, kedves?) alapját keresi a levél.

Például egy közösséghez is tartozó ’barát, barátság’ viszony jellemző a már tárgyalt *Névnapi köszöntésre* („S rokon érzet tartson köztünk hidat: / Te se felejtsd távol

¹⁰⁹ VMÖM 3, 316.

¹¹⁰ TOLDY Ferenc, *A magyar költészet kézikönyve a mohácsi véstől a legújabb időkig*, Második kötet, Kazinczy Ferencztől Arany Jánosig, Pest, Heckenast, 1857, 585.

¹¹¹ A szituáció leírására pontosan illik, amit Dávidházi Péter a március 13-án egy március 19-ei eseményre írott, de március 15-én szerepet játszó *Nemzeti dal* kapcsán megállapít: „Vajon a későbbi nap másféle eseményére írt alkalmi költeményt szerzője milyen funkcióra szánhatta, az elképzelt funkció hogyan alakította a készülő szöveget, amely viszont a megváltozott körülmények között és új alkalom *ellenére* hogyan illeszkedhetett ennyire hézagmentesen március 15-e eseményeihez, végül tehát a vers poétikailag miért (mi által?) válhatott annyira a nagy nap hajtóerejévé, *mintha* csakugyan arra született volna?” DÁVIDHÁZI Péter, „A magyarok istenére esküszünk”: A Nemzeti dal történelmi beszédaktusa és a toborzó vers poétikája = Uő, „Vagy jöni fog”: *Bibliai minták nemzetesítése a magyar költészetben*, Bp., Ráció, 2017, 166.

¹¹² BORBÉLY, *Homonna völgye...*, i. m., 176.

¹¹³ A kritikai kiadás „1843. február vége – március eleje” (VMÖM 3, 70) időpontot ad meg, ami látens ellentmondásba kerül azzal a jegyzetekben leírt felfogással, hogy „[a] költemény – s ez jellemző a kapcsolatra – egyformán születhetett az eljegyzés előtt vagy után” VMÖM 3, 318.

barátidat”), és ilyen viszony, közösség felbukkan *A merengőhöz* szövegében („Maradj közöttünk ifjú szemeiddel, / *Barátod'* arczán hozd fel a derűt”) is. A megszólaló nem különül el karakterisztikusan, és a zárlat sem utal egyértelmű szerelmi kapcsolatra, sőt jelentősen elmarad például a baráti köszönő versként számon tartott *Cs. M. kis-asszonyhoz* érzelmi jellegű utalásaitól. De, mint már utaltam rá, az eljegyzés előtti, visszautasított szexuális közeledés is megfigyelhető a kapcsolatban, és erre Vörösmarty – Petőfi hasonló, Aranyhoz írott eljegyzési megjegyzésénél persze finomabban – még egy 1843. szeptemberi, szalonkavadászatáról beszámoló levelében is céloz: „Szalonka elég volt; de oly szilaj, mint te egykor voltál: egy sem akart illőleg bevárni.”¹¹⁴ Mindezek a célzások életrajzi szempontból azért lehetnek fontosak, mert nem jártak együtt a *barátság* legitim, nyilvánosság előtti felbomlásával, de közben Csajághy Laura érzelmi érintettségére is következtethetünk egy („sokat búsítottalak, míg hozzám tudtál szokni; de most már ismersz 's nincs okod aggódni”), már az eljegyzés után írott mondatból. Gyulai irodalmias, a testiséget integrálni nem képes, Vörösmarty erkölcsi fedhetetlenségét a középpontba állító narratívája eltakarja, érzékeltetni sem engedi ezeket a dimenziókat: „Laura csak annyit vett észre, hogy megkülönbözteti, részvételt van iránta, de ezt csak nemes szíve jóindulatának tulajdonította, melyről annyit hallott a családban. Vörösmarty érezte ezt, visszadöbbsent, de 1841-ben történetesen megnyílt Bajzának, kitől aztán Laura megtudta, hogy szerettetik.”¹¹⁵

A Vörösmarty-mű címében jelölt állapot abba az összetett hagyományba illeszkedik, amely a reformkori magyar irodalom és egyben az életmű egyik lényeges fogalmát, az 'ábrándot, ábrándozást', illetve szerteágazó szinonimáit, a merengést, rajongást, álmodozást, vágyakozást (stb.) használja fel kiindulópontként, sőt a fogalom a vers szinte teljes, ellenpontoszó jellegű retorikai felépítését is áthatja. Ahogyan a következő évben íródott, *Gondolatok a könyvtárban* című költeményben mintegy vízjelként üt át, szembeesítődik a könyv anyagának eredete és az írott tartalom közötti ellentét, *A merengőhöz* címűben a beszélő szerint csak az ábrándozással elérhető, az ábrándozásban megte-remtődő „világokról”, „célokról” bizonyosodik be, hogy törvényszerűen ellentétükbe fordulnak át, kiüresítik az emberi életet, végső soron eltávolítanak a boldogságtól. A vers főleg az ábrándozás következményeinek értelmezésével, korlátozásával, működésének transzparens feltárásával igyekszik egy szűkösebbnek látszó, de élhető világ kereteit felvázolni a megszólított előtt. Mindezt azonban rendkívül tág keretek között teszi, azaz nem csupán egy férfi és egy nő élhető kapcsolatára koncentrálna, a vers állításainak-kérdéseinek jelentősebb része az általános emberi („Mi az, mi embert boldoggá tehetne?”, „sajátunknak csak annyit mondhatunk”, „egész világ nem a mi birtokunk” stb.) körébe tartozik, sőt olykor inkább a sztereotip férfiidentitáshoz (hírnév, kincs) sorolható.

Kemény Zsigmond *Rajongók* című regényét értelmezve Takáts József, Kölcsey *A vádászlak* című novelláját pedig Tóth Orsolya közelítette meg a Vörösmarty-versben is

¹¹⁴ VMÖM 18, 144

¹¹⁵ Gyulai, *Vörösmarty...*, i. m., 238.

fontos szerepet játszó fogalmak alapján.¹¹⁶ Vörösmartynak a Kölcsey-novelláról 1837-ben írott kritikája Andaházyt olyan szereplőként írja le, aki „inkább gondol és érez, mint cselekszik, s mindannak, mi körülötte végbe megyen, szenvedő tanúja”, vagyis karaktere a hagyományosan melankolikusnak tekintett lelkialkatnak feleltethető meg. Tóth Orsolya dolgozata kiemeli, hogy az „andalgó, a merengő, az álmodozó, az ábrándozó” visszavezethető egyetlen közös fogalomra, s a „Vörösmarty által [Andaházyval kapcsolatban] emlegetett melankólia, a Balogh Sámuel recenziójában olvasható magány, ábrándozás, »hévvel lelkesültség« minden szép és jó iránt a rajongásdiskurzus kontextusa segítségével válnak együttesen értelmezhetővé”.¹¹⁷ Amikor Vörösmarty beszélő névnek tekintette az Andaházyt, Balogh Sámuel pedig ábrándozónak nevezte a novella hőst, akkor – németre fordítva – valószínűleg ugyanazt a kifejezést használták volna: a Schwärmert. Utóbbi meglátást erősíti, hogy a Vörösmarty–Toldy által az Akadémia megbízásából az 1830-as évek második felében kiadott német–magyar *Zsebszótár* a korábbi ingadozáshoz képest már viszonylag letisztult jelentéssel a Schwärmernek a fentiekben felsorolt jelentését adja meg, a szócikk központi, elsődleges jelentésének tekinthető szava pedig az *ábrándozó*. Kölcsey, Kazinczy és Szemere 1813-as levélváltása a *Schwärmer* (a későbbi: *Andalgások*) című vers kapcsán még a szó magyar megfelelőjének a megtalálására irányult. Kazinczynak a verscímhez fűzött véleménye szerint a „[m]ereng gyönyörű szó. Szép, szebb synonymja talán az ábrándoziknak, andalognak”.¹¹⁸ Viszont Vörösmarty verse már egyértelműen támaszkodhatott erre az összefüggésre, indokolnia sem kell, hogy a merengő ember belső állapota az ábrándozás irányába mozdul el.

Edvi Illés Pál, aki bizonyára lelkészi hivatásából eredően is kiemelt figyelemmel kísérte a rajongás, ábrándozás, schwärmerség vallási és világi megjelenési formáit, tudományos és teológiai értelmezési hagyományát, 1825-ben, a *Felső-Magyarországi Minerva* októberi számában összefoglaló-kivonatoló jellegű, de részletes cikket tett közzé a témáról *A' rajoskodásról* címmel.¹¹⁹ A szerző a rajoskodás három nagyobb csoportját különbözteti meg: az érzéki, a képzelődési és az észbeli rajoskodást. Edvi természetesen az utóbbit, a vallás intézményét és a hitéletet fenyegetőt tartja a legveszedelmesebbnek, mert „[b]enne nyavalyognak mind azok, kik az értelmet isteníttik. Ennél fogva ezek a Vallás' Philozophiájában minden kijelentést megvetnek, észszel fel nem érhető akármiféle ínséges Igazságokat be nem vesznek; annak a' Mindenség'

¹¹⁶ TAKÁTS József, *Kemény Zsigmond és a rajongás politikai fogalma* = Uó, *A megfelelő ötvözet. Politikai eszmétörténeti tanulmányok*, Bp., Osiris, 2014, 165–176. – TÓTH Orsolya, *Andalgók, merengők, ábrándozók és rajongók: Megjegyzések Kölcsey Ferenc A' vadászak című elbeszélésehez*, *Irodalomtörténet*, 98(2017), 2. sz., 147–176. Az értelmezés fogalomtörténeti bevezetőjében a tanulmány anyagára támaszkodom, hivatkozásaim is innen származnak.

¹¹⁷ TÓTH, *Andalgók...*, i. m., 148–149.

¹¹⁸ Kazinczy Ferenc Kölcsey Ferencnek, Széphalom, 1812. január 5. = *Kölcsey Ferenc minden munkái: Levelezés, I., 1808–1818*, s. a. r. SZABÓ G. Zoltán, Bp., Universitas, 2005, 133.

¹¹⁹ EDVI ILLÉS Pál, *A Rajoskodásról*, *Felső Magyarországi Minerva*, 1825. október, 414–418.

Lelkének ideája helyett, melyről a Keresztyén Philozophia tanít, ők istent teremtnék, lélek, erő, élet, személyesség és befolyás nélkül arra a világra, melyet magát álmodoznak lenni örökkévalónak.”¹²⁰ A leírás alapján leginkább a *Csongor és Tündéből* a Tudós alakja feleltethető meg a rajongás ezen formájának.

Edvi Illés kategóriái közül a második, a „képzelődesi rajoskodás” hozható szorosabb összefüggésbe *A merengőhöz* megszólítottjának a pozíciójával. Az ember ebben az állapotban nem a lélek és az értelem törvényeiből, hanem „belső homályos érzelmeinek álhatatlan és mulékony képeiből indul ki”, és ez a két, minden külső megismerési formát nélkülöző alap a képzelettel összekapcsolódva

egy oly világot teremt, mely a jó Istennek rendszerinti és természeti világától egészen különböző. Itt reményl egyik paradicsomi boldogságot, szerencsés familiás életet, szakadatlan öröm-élést, tiszta gyönyörűséggel vidámsággal; minden baj, vesződség, bú, gond nélkül: s ez az Ifjúság szokott ábrándozása, mely különbféle úton-módon, névszerint a tanuló ifjúság között a csintalan románok és költeményes munkák meg nem választott összeolvasása által mindegyre ébresztetik és ápoltatik.¹²¹

Ha eltekintünk az idézet közhelyes, a románirodalom káros hatására tett megjegyzésétől, a cikk a kiinduló fogalom, a schwärmerség káros következményeit meglehetősen pontosan és széles körűen írja le, és a zárlatban megadja azt a követendő magatartást is, amely – a hasonló fogalomhasználat mellett – Vörösmarty művétől sem áll távol: „ki élet módjában a képzelt világ folyását a valóéval, az öröm-élést a mérték-tartással; gondolkozásában maga fejét másokéval, belső meggyőződéseiben pedig az értelmet a szívvel [...] kellemesen öszsze tudja egygyeztetni”¹²² boldognak csakis az mondható. Az idézet egyben azt is bizonyítani látszik, hogy Vörösmarty tematikus szempontból nem túl eredeti módon és távolabbról szinte a *vallásos-bölcséleti* irodalommal érintkező, példázatos jelleggel használja fel az ábrándozáshoz köthető hagyományt. Közvetve ezt a kapcsolódást, illetve „az ezerszer elmondott” igazságokat, sőt „a legegyszerűbb okoskodást” emeli ki tömören Sík Sándornak a költeményről írott értelemzése: „amit mond, az mind mélységesen igaz és bölcs dolog, egy prédikációban vagy egy erkölcsbölcséleti munkában is megállná helyét. Csakhogy ez a tanítás annyira általános – szinte hétköznapi – igazságokat tartalmaz, hogy Vörösmarty bizonyára nem tartotta volna szükségesnek és önmagához méltónak, hogy az ezerszer elmondott igazságot ezeregyedszer újra elmondja”¹²³

Martinkó András a következő magyarázatot fűzi a mű egyik fontos, a megszólított versen belüli helyzetét kérdésekkel körülíró sorok után bölcselkedésbe átforduló és az ábrándozást az emberi élet megrontójaként,¹²⁴ tulajdonképpen a földi, egyfajta második bűnbeesésként definiáló szakaszához: a festett egek

¹²⁰ Uo., 417.

¹²¹ Uo., 417.

¹²² Uo., 418.

¹²³ Sík, *Az olvasás...*, i. m., 255–256.

¹²⁴ A kéziratban ennél erősebb, az „élet gyilkolója” kifejezést használt Vörösmarty. VMÖM 3, 323.

valószínűleg a színházi kulisszák, amelyeket a színházba látogató összetéveszthet a valósággal, sőt olyan szép ez a kulissza, ez a festett ég, hogy szebb a valónál. A néző elfelejti, hogy csak egy pillanatnyi álomnak, egy festett világnak a megjelenítése, és áhítozva, irigykedve nézi. [...] Hogyha régi magyar szótárainkat megnézzük, azt találjuk bennük, hogy a „kancsal szem” az a szem, amelyik irigykedő vágyódással néz valamire. Itt a „kancsalul, festett egekbe néz” kifejezés tehát azt jelenti, hogy valaki irigykedve néz egy festett, nem valódi, de őszintén a valónál szebb világba. A „kancsal” a kulcsszava ennek a sornak, de ezáltal jelentésében semmi szemhibának vagy ferdén való nézésnek nincs szerepe.¹²⁵

Az értelmezés rendkívül pontos, jelentéséhez aligha lehetne mást hozzáfűzni, viszont maga a *kép* véleményem szerint más jellegű, az ábrándozás egyik eredőjével összefüggésben *vallási* szempontú megközelítést is megenged, és ez árnyalhatja a versben az elérhető, illetve az ábrándozással attól eltávolodó világ viszonyát, sőt más Vörösmarty-szövegekkel is kapcsolatba hozható.

Ha a hívó a templomban a hívek helyéül szolgáló főhajóból a kupolás mennyezet freskóira akar tekinteni, akkor a térszerkezethez, a tágas perspektíva sajátosságaihoz igazodva, akaratlanul is a Vörösmarty-versben leírt helyzetbe kerül: a szemtengely átmenti ferdülésével, 'ferdén való nézéssel', „kancsalul” és „festett egekbe” néz. A költői kép elsődleges, „referenciális” jelentése is pontos, egyik szó esetében sincs szükség metaforikus jellegű magyarázatra. A Martinkó András által adott színházi díszletnél azért is valószínűbb ez az értelmezés, mert általában a díszletre festett égbolt a színpadi játék és a háttér térbeli viszonya miatt nem kap(hat) olyan meghatározó funkciót, hogy ábrándozás tárgya lehessen, önállóan pedig bizonyára nem is fordult elő a színpadi gyakorlatban, illetve a vers is egy felfelé- („egekbe”), nem pedig előre (egekre) irányuló tekintetet ír le. A kézirat formálódása ugyancsak erősíti az értelmezést: először még a kancsalul „puszta légbé” irányuló tekintetet jelenített meg vers a festett ég helyett, és később talált rá Vörösmarty a végleges alakra. Az ábrándozó ember a kép *általános* jelentése szerint tehát tulajdonképpen a földi életből egy égi, isteni fényben ragyogó, a szentek, angyalok világába vágyakozik: a földről a mennybe. S mint már jeleztem, a sorokhoz közeli pozícióban még a „földi menny” szintagma szerepelt a kéziratban a „szívöröm”-öt megelőzően. Később *Az emberekben* újra, tömörebben, történetfilozófiai érvénnyel, ironikusan fogalmazza újra Vörösmarty ugyanezt a képet: „Sóvár szemmel néz ég felé, / Mert hajh a föld! az nem övé, / Neki a föld még sírnak is kemény”. Sóvárogva-ábrándozva-merengve az ég felé tekintő ember és emberiség: kétségtelenül közös szemléleti háttérű, csupán más léptékű, de az okok között mindamelllett hasonló korlátokat megfogalmazó szakaszok: „a föld! az nem övé” – „Ne nézz, ne nézz hát vágyaid távolába:/ Egész világ nem a mi birtokunk”.

S még folytathatnánk is az idézeteket a hasonló, talán vizuális jellegű élményre visszavezethető képek idézésével: „ha majd benéztünk a menny ajtaján, / Kihallhatók az angyalok zenéjét...” (*Gondolatok a könyvtárban*). Sőt szerkezeti, motivikus azonososságokat is megemlíthetünk az életmű későbbi darabjaival. Az ember és a földi élet

¹²⁵ MARTINKÓ, *Értjük...*, i. m., 136.

kapcsolatát történetfilozófiai kontextusban, antik és bibliai történetek-mítoszok megidézésével értelmező *A vén cigány*ban a „bűn, szenny s ábrándok dühétől” megtisztuló világ következő mitikus történeti fázisa a vízözön utáni új világ megjelenése. Talán nem tűnik keresettnek, pusztá szóazonosságra építő analógiának, hogy *A merengőhöz* versben az ábrándozástól a tanító-ellentéző középső részben megfogalmazott állításokat megfogadva lesz képes megtisztulni a megszólított, és a szem égi eredetű világának-fényének, azaz tulajdonképpen a léleknek a visszatérését *A vén cigányhoz* hasonlóan a *vízözön* történetével fejezi ki Vörösmarty: „Hozd, oh hozd vissza szép szemed világát; / Úgy térjen az meg, mint elszállt madár, / Mely visszajő, ha meglelé zöld ágát, / Egész erdő viránya csalja bár.” Martinkó András nem csupán az idézett sorokat, hanem a költemény zárlatát – valamiféle új viszony lehetőségét – is ezzel a bibliai történettel magyarázza: „Az utolsó sorok például költői logikával továbbra is a vízözön [...] utáni boldog tisztulásról szólnak, mint a költő arcán »felhozott derű«-ről, az újból felkelő napról.”¹²⁶

Ahogy a fenti példák mutatják, *A merengőhöz* és az úgynevezett nagy gondolati versek között jó néhány ponton teremthető tematikus, szemléleti kapcsolat. S a példák bizonyára még bővíthetők is lennének. Ha a széttartó életrajzi kontextus, az ábrándozás leírásának irodalmi-bölcséleti háttere és a kiinduló kép értelmezésében nem tévedtünk, az is kijelenthető, hogy Vörösmarty nem törekedett arra, hogy csak két ember között érvényes üzenetté formálja a szöveget. Az életkorhoz erőteljesen kapcsolódó, sztereotip, sőt az *irodalmias póz* lehetőségét is felvető fogalmon kívül (merengés) a református vallású Csajághy Laurának például bizonyára nem jelenthetett meghatározó vallási vagy vizuális élményt a katolikus templomok „festett” egének a látványa. A „sorsodnak jóslatában” ugyan kapcsolatba hozható vallási neveltetésével, de a kifejezés szintén túl általánosnak tekinthető, hangsúlyosabb a megszólított (nem ismert) múltjára vonatkozó kérdés („Mert egyszer azt csalúton kereséd?”). A későbbiekben pedig felszólítások, tiltások, kérések sora („Nézd”, „ne nézz hát”, „Maradj”, „hozd vissza”, „Ne adj” stb.) szervezi a verset, hogy a tekintet, a szem fénye előbb csak eltávolodjon a merengés világától, majd térjen vissza abba a *közösségbe*, amelynek a beszélő is, bár egyedi vonásokkal is bíró, de karakterisztikusan nem elkülöníthető tagja.

A vers fogalmazványában Vörösmarty erőteljesebb, a megszólaló alárendelt helyzetét mutató, áthúzás nélküli sorral zárta le a verset: „Ne játszaddozzál tündérként vele.” Sőt az első változatban még nem szerepeltek a 42–45., a későbbi, közösségre („Maradj közöttünk...”) is utaló sorok. Mindez arra mutathat, hogy egy személyesebbnek érzékelt viszony toldott el a barátság és a közösség keretei között maradó kapcsolat irányába, és a vers megírásának idején ennek a kapcsolatnak a visszaállítása a beszélő legfontosabb célja.

---

¹²⁶ Uo., 141.

Petőfi és a Kőhegy

Margócsy Istvánnak

Az úgy volt, hogy 2013 kora őszen a Nyílt Petőfi-műhellyel egy könnyed kirándulás során fölmásztunk az iszonyú meredek, közelítőleg háromszáz és hetven méter magas Kőhegyre. Persze: azért, mert ott volt. Feltéve, hogy Sir Edmund Hillary híres hegymászó mondása egyben azt is jelenti: érdemes megmászni a hegyet, mert a szép kilátás élvezete kárpótolja a túrázót a fáradságért. De azért is, mert a Kőhegy már maga Petőfi Sándor számára is ott volt. A Nyílt Petőfi-műhely tudniillik az ELTE Bölcsészettudományi Kara XVIII–XIX. Századi Magyar Irodalomtörténeti Tanszéke környezetében egyetemi hallgatókból szerveződött csoport volt, felolvasóestet, zenés programokat rendeztek, kirándulásokat szerveztek, múzeumokat látogattak, részint, bár nem kizárólagosan Petőfi kultuszát ápolandó és általában tanszéki oktató vezetésével, részvételével. Annak a kora őszi kirándulásnak én voltam a vezetője, meg is örvendeztettem a résztvevőket a Petőfi-pihenőnél egy rövid előadással a költő és a Kőhegy kapcsolatáról. Nos, ezt a témát vezetem most a lehetőségig részletezően elő.

Aligha akad olyan főváros környéki kirándulni szerető személy, aki ne tudná, hogy Petőfi Sándor (bár direkt látható vár vagy várrom nincs a tetőn¹) járt a Visegrádi-hegység peremén lévő, Pomáz és Szentendre közti egész pontosan 366 méter magas Kőhegyen.² A hely, főként a turistaház 2013–14-es felújítása óta, igen népszerű kirándulópont, remek panorámával. Az egyik korai, Thirring Gusztáv-féle 1929-es *A Pilis-Visegrádi hegység részletes kalauza* (amely változtatás nélkül átvette az 1900-as dr. Thirring – dr. Vigyázó jegyezte *Részletes Magyar Útikalauzok* vonatkozó szavait) szerint:

¹ Amint az köztudomású, Petőfi rajongott a várakért, várromokért. A Kőhegyen volt vár, de még abban az időben, amely kívül esett Petőfi rajongásán. A Miczek György szerkesztette *A Pilis és a Visegrádi-hegység* című útikalauzban ezt írják: „A Kő-hegy, illetve maga a fennsík régészeti szempontból is számottevő hely. A feltárások szerint ezen a területen egy késő bronzkori település helyezkedett el, a védelmét szolgáló sánc nyomain a hegy peremén több helyütt is megfigyelhetők. Az ásások során előkerült leletek a bronzkorra jellemző, úgynevezett urnasíros kultúra emlékei. Az egykori földvár a sáncmaradványok tanúsága szerint több mint 40 hektárt foglalt el, mai szemmel nézve is komoly erődtípus lehetett, amely biztos védelmet nyújtott az itt élő embereknek” *A Pilis és a Visegrádi-hegység*, szerk. MICZEK György, Bp., Sport, 1991, 191.

² A hegy magasságáról az interneten található adatok szórnak: 364, talán csak elírásból 367, és persze 366 méter is olvasható. A Cartographia *A Pilis és a Visegrádi-hegység* 1980-ban indult 1:40000 méretarányú sorozata különböző években kiadott térképein és a 2000 óta megjelent turistakalauzai térképein egyöntetűen 366 méter magasnak van jelölve, és így írja a Miczek szerkesztette útikalauz is. (Uo., 26.)

A kilátás a Kőhegy laposáról meglepően szép, különösen K felé, ahol lábaink alatt a nagy mélység tátong. Mélyen lenn Pomáz fekszik, mögötte a Mesélő, a Kis és Nagy Kevély erdős gerince, DNy felé az Oszoly és Csobánka egy része látszik; Ny-on a Nagy Ziribár és a Hosszúhegy, a Jánoshegynek csak a csúcса, a Gellérthegy, Budapest nagy része; DK felé a Szentendrei sziget a Dunaággal, Budakalász, Ny felé a Kis és Nagy Csikóvár; ÉNy felé a Bölcsőhegy; É felé a Kapitányhegy és az egész Szentendrei hegycsoport a Dunáig.³

Petőfi körülbelül ezt láthatta ötvenöt évvel korábban. Mára ez kissé megváltozott, miként ezt a természetjaro.hu oldal kilátóról szóló ismertetése jelzi:

Petőfi Sándor elé persze még más látvány tárulhatott, mint amit mi vehetünk szemügyre manapság. Alattunk Pomáz és Szentendre terül el, de jól kivehetők a Budapest körüli magaslatok is, mindenekelőtt a Hármashatár-hegy az adótoronyokkal. Félig mögötte a Gellérthegy is megmutatja magát – egy jó távcsővel könnyedén kiszúrhatjuk a csúcán nyújtózó Szabadság-szobrot. A szemközt csillogva kigyózó Duna vonalán túl Dunakeszi terpeszkedik, a láthatárt pástázva észrevehetjük a Megyeri-híd jellegzetes pillérjeit.⁴

De azért a panoráma még most is elég varázslatos, és leginkább éppen a Petőfi-kilátótól élvezhető.

Aki pedig csak feljön ide, azonnal megtudja, hogy itt járt Petőfi, hiszen egy emlékoszlopot talál, és rajta tábla: „Itt pihent meg Petőfi Sándor 1845. szeptember 23-án. A lángelkű költő emlékére állította a Pilis Turista Egyesület Országházi osztálya. 1958.” A *Dunakanyar* című egykori periodika 1980/4. számában Hrenkó Pál *Petőfi és Vachott a Dunakanyarban* című cikkéből tudható, hogy a „366 m magasságban épített, Hannig Miklós által tervezett” oszloppal 1958-ban új pihenőhelyet létesítettek „a meredek sziklafalak felső peremén, éppen a »Napoleon kalapja« nevű kőgomba felett, a legszebb kilátást nyújtó ponton”.⁵ Újat, minthogy Petőfi emlékét már jóval korábban megőrizték a turisták a Kőhegyen, hiszen a Czibulka János szentendrei gyógyszerész vezetésével épült és tiszteletből róla elnevezett menedékház, amelyet a Cartographia turistakalauz ismertetője szerint Petőfi Sándor menedékháznak is neveznek, 1933. szeptember 24-én avatták fel, és a ház külső falán elhelyeztek egy vörösmárvány emléktáblát (ez az épület 1940 körüli emeletráépítéssel bővítésekor a fedetté vált verandán belülré került), ami informatívabb, mint a kilátónál lévő későbbi:

Petőfi Sándor Vahot Imrével 1845. szeptember 23-án megmászta az iszonyú meredek Kő-hegyet, és az alföld szerelmese gyönyörködött a vidék szépségében. A szabadságharc lángelkű költőjének emlékére állította a Magyar Turista Egyesület. 1933.

³ *A Pilis-Visegrádi hegység részletes kalauza*, szerk. THIRING Gusztáv, Bp., A Turistaság és Alpinizmus Lap-, Könyv- és Térképkiadó R.-T. kiadása, 1929, 95.

⁴ <https://www.termeszettaro.hu/hu/point/kilatohely/petofi-kilato-pomaz-/26198403/> (utolsó megtekintés: 2019. június 10.).

⁵ HRENKÓ Pál, *Petőfi és Vachott a Dunakanyarban*, Dunakanyar, 17(1980), 4. sz., 46.

Oh természet, oh dicső természet!
Mely nyelv merne versenyezni véled?
Mily nagy vagy te! mentül inkább hallgatsz,
Annál többet, annál szebbet mondasz. –

Petőfi

Az erdőjárók egy további – azóta elfeledett – módon is ápolták a poéta emlékét ezen a helyen. Hrenkó Pál azt írja, a menedékház átadását követően „turistautat is létesítettek a szentendrei turisták a költő emlékére. A piros jelzésű »Petőfi út« mintegy 14 km hosszan vezetett Szentendre–Sándor-forrás–Kő-hegy (Czibulka-menedékház)–János-forrás–Pomáz irányában. Ezt az útszakaszt Petőfi útnak nevezik – írta egy 1958-ban kiadott túrakönyv szerzője. Azután teljesen feledésbe ment ez a szép hagyomány”⁶ Magam egy 1955-ös túrakönyvben megtaláltam ilyen néven való leírását az útnak, és ezt már csak azért is érdemes idézni, mert egy utóbb nagy karriert befutott tévesztés és zagyvaság kiindulópontját fedezhetjük fel benne. A Mezei Iván dr. – Páli Tivadar kettős által jegyzett *Pilis útikalauz* második, bővített 1955-ös kiadásában, amelyben a túraleírásokat átdolgozta Lajos Ferenc, ez olvasható: „Ezt a [piros jelzésű – D. B.] útszakaszt Petőfi útnak is nevezik, mert 1845 szeptemberében itt mászta meg Petőfi Sándor barátjával, Vahot Imrével az ő alföldi síksághoz szokott szemének »iszonyú« magas Kőhegyet.”⁷

Úgy tűnik, ténykérdés: a poéta csakugyan járt a Kőhegyen. Ha megnézzük Endrődi Sándor 1911-es *Petőfi napjai a magyar irodalomban* című összeállítását, úgy 1845. október 9. dátumnál megtaláljuk: „Pesti Divatlap. II. 28. sz. 889. lapon Vahot Imre »Uti Emlények« cz. cikkében röviden megemlíti, hogy szeptember havában Vachott Sándorral és Petőfivel együtt Pomázra ment s A. Károly barátja házánál »vidám társalgás közepett fogtak ki a komor arczu időn«, aztán fölmásztak »az iszonyu meredek« Kőhegyre.”⁸

Vahot maga így írt elég részletesen az út első napjáról, és a hegy megmászásáról:

    Mult hónapban ügyes bajos családi dolgaim elintézése végett, – mert mellyik magyar ember ne volna illyesmivel bőven elhalmozva? – Turócza utaztam, hol sok répa és pohánka, de kevés magyar ember terem.

    Első napon csak a kies fekvésű Pomázig mentem, hol Vahot, vagy akarám mondani Vachott Sándorral és Petőfivel együtt, a sajátos gondolkozású, majd mindenben pessimista A. Károly barátomnál, vidám társalgás közepett fogtunk ki a komor arczu időn. A. Károlyt csak azért hozom itt fel, mert nálánál becsületesebb, és bölcsőbb embert nem ismerek. Ez tehát az első *ritkaság*, említésre méltó nevezetesség, mit utamban láttam. Vagy talán azt tartjátok ti, hogy az, ki erényeit, bölcsességét nagy lármával nem árulja a nyilvánosság dicsvágyó piacznán, hallgatással mellőztessék általunk?! Nem, nem! ha hatalmamban volna,

⁶ Uo., 46.

⁷ MEZEI Iván dr. – PÁLI Tivadar, *Pilis útikalauz*. A túraleírásokat átdolgozta: LAJOS Ferenc, h. n., Sport lap- és könyvkiadó, 1955^{2.}, bővített, 90.

⁸ ENDRŐDI Sándor, *Petőfi napjai a magyar irodalomban 1842–1849*, Bp., Kunossy, Szilágyi és társa, 1911, 143. A *Petőfi adattár* ezen a ponton nem tudta kiegészíteni Endrődi adatbázisát.

két óriási táblát állítanak föl a haza szívében; s a fehér táblára a jó és eszelyes, a feketére pedig az ellenkező tulajdonu polgárok neveit vésetném föl.

A vidám perczek özöne közt Pomázon is vala egy keserves óráim, midőn t. i. barátaimmal együtt az iszonyu meredek Kőhegyre másztam föl, honnan a Dunavidékre és a fővárosra szép kilátás nyujt kárpótlást. Hja! az életben is csak azért csúsznak másznak az emberek, hogy az elért tetőn szép és jó *kilátásuk* legyen – mihez gyakran minden *belátás* nélkül is eljutnak.⁹

Ennél többet már csak a helytörténeti szakirodalom tud. Sin Edit ugyanis a *Szentendre vonzaskörzetének irodalmi topográfiája* című 2001-es dolgozatában Pomáz alatt Petőfinél nemcsak az eddig már előkerült tudásanyagot adja vissza, de ki is egészíti a szállás pontos helyének megadásával: „1845. szeptember 23-án Vahot Imrével és Vachott Sándorral megmásztá a Kőhegyet. Teleki gróf jószágigazgatójának, Arday Károlynak a vendégei voltak. (A kőhegyi turistaház és a Petőfi emlékoszlop jelenleg Szentendre közigazgatási területéhez tartozik.) A helyi hagyomány szerint Petőfiék Pomázon az Iskola utcai ún. »hordós« házban töltötték az éjszakát.”¹⁰

A Kerényi Ferenc által írt 2008-as kritikai életrajz elfogadja Petőfit Vahot kísérőjeként, és ő is feloldja az eredeti úti beszámoló kezdőbetűvel jelzett vezetéknevét (pechünkre viszont a Kőhegyet éppen nem említi): „Szeptember végén elkísérte [ti. Petőfi Sándor – D. B.] a Turócba utazó, családi ügyeit-bajait intézni szándékozó Vahot Imrét Esztergomig. A harmadik útitárs Vachott Sándor, Pomázon pedig házigazdájuk az az Arday Károly volt, a Teleki grófok jószágigazgatója, aki a Vahot fivéreket még az eperjesi jogakadémiáról ismerte, és aki 1839/40-ben maga is az országgyűlési ifjúsághoz tartozott.”¹¹

Úgy hat azonban, a kirándulás pontos időpontja bizonytalanabb, mint ahogy az az eddigiek alapján látszik. Vahot Imre nem datálta turóci útját, októberi cikkében csupán annyit rögzített: a múlt hónapban volt. Az őt felhasználó irodalomtörténeti dolgozatok általában zárójelek közt egyértelműsíteni szokták, szeptember volt a múlt hónap. A pontosan századfordulós Thirring-féle útikalauzban is csak a hónap volt jelezve, tehát a menedékház emléktáblájára a – mint Hrenkó Pál jelzi – Történelmi és Természeti Emlékbizottság fogalmazta tájékoztató dátuma *nem* a turistakalauzból került át, ahol ezt írták zárásként a Kőhegy bemutatásának: „1845. szept. havában Petőfi Sándor és Vahot Sándor [sic!] Pomázon időztek s fölmásztak az »iszonyú meredek Kőhegyre«.”¹² Erős gyanúm szerint a napra pontos dátum először Ferenczi Zoltán 1896-os *Petőfi életrajzában* szerepel a VII. *A világyűlölet időszaka* című fejezetben, némi bizonytalansággal:

⁹ VAHOT Imre, *Uti emlények (Pomáz – Esztergom – Bars – Szentbenedek – Körmöcz – Turócz, és a Turóczi Élet)* Pesti Divatlap, 2(1845), II. 28. sz., 889–890.

¹⁰ SIN Edit, *Szentendre vonzaskörzetének irodalmi topográfiája = Kutatások Pest megyében: Tudományos konferencia III.*, szerk. KORKES Zsuzsa, Szentendre, Pest Megyei Múzeumok Igazgatósága, 2001 (Pest Megyei Múzeumi Füzetek (Új sorozat) 6.), 300–301.

¹¹ KERÉNYI Ferenc, *Petőfi Sándor élete és költészete: Kritikai életrajz*, Bp., Osiris, 2008, 200.

¹² *A Pilis-Visegrádi hegység...*, i. m., 95.

Petőfi, midőn 1845 szeptemberében, a rá nézve emlékezetes visszautasítás történt Mednyánszky Berta részéről, körülbelül két hetet időzött Pesten. [...] Pestről eltávozását ez alkalommal szept. 23–24-dikére tehetjük. Mint mindig, most is utazásban keresett enyhülést. Ennek tulajdonítható, hogy midőn Vahot Imre szept. közepén Turóc-megyébe rándult, elkísérte őt Vachott Sándorral együtt Esztergomig; útközben Pomázon egy közös ismerősüknél töltöttek egy napot, megmászta a Kőszeget, [sic!] melyről gyönyörű kilátás nyílik a Dunára, a fővárosra. Szept. 24-dikén pedig, elfogadván Sass István meghívását, ennek szüleihez ment Borjádra, útba ejtve Szalk-Szent-Mártont, [...].¹³

Ferenczi egyértelműen bizonytalan volt a kirándulás időzítésében. Két évvel monográfiája előtt közzé tett egyik tanulmányában még más napokkal számolt: „Petőfinék e kirándulása Vahottal 1845. szept. 8–26-dika közé esik; mert a hónap végén Sass Istvánhoz ment Borjádra, szept. 8-dika előtt pedig szüleinél volt Szalk-Szentmártonban. Ezek biztos adatok.”¹⁴ Másrészt a nagy életrajz dátumát megerősíti Hatvany Lajos *Így élt Petőfi* című összeállításának kronológiája: „1845. szeptember 23. Vachott Sándorral elkísérik Vahot Imrét Esztergomig; útközben egy napot Pomázon töltenek, megmásszák a Kőhegyet.”¹⁵ És úgy látszik, Kerényi Ferenc is így gondolkodik, mert bár a kritikai életrajzban nem datálja a pomázi kirándulást, de a szalkszentmártoni időzésnél átveszi Ferenczi életrajza adatát: Petőfi „Szeptember 24-én már ismét Szalkszentmártonban volt, ahonnan Dunaföldvár érintésével a borjádi szüretre indult.”¹⁶

Köztudomású, hogy Kerényi egyszemélyes intézmény volt, ahogy Margócsy István írta róla nekrológiájában az *Élet és Irodalomban*, „annyi mindent tudott, amennyit csak lehetséges, s amennyit egy ember felkutatni, elsajátítani, felhalmozni s továbbadni képes”. Szinte anekdotikus, Margócsy gyakran szokta említeni, hogy „Kerényi büszke volt arra, hogy annyira ismeri Petőfi életét, hogy – amint sokszor elmondta – csak nyolc nap maradt számára Petőfi életéből, amely napokról nem tudja, hol is tartózkodott a költő”.¹⁷ (Szóban mindig hozzá szokta fűzni: a tanár úr ezekről a napokról is tudja, hol járt, csak nem tudja bizonyítani.) Úgy tűnik, 1845. szeptember 23. és 24. *nem* e közé a nyolc közé tartozott. Ugyanakkor – Vahot útibeszámolója azzal folytatódott –, útjuk következő napján Esztergomban voltak, ott ettek: „Másnap a nagyfejű Esztergomban ebédeltünk. Nagyfejűnek azért mondom, mert a vár tetején most épülő roppant basilica, s a kis, szerény iparos város közt nincs kellő arány.”¹⁸ Esztergom és Szalkszentmárton légvonalban 100 km-nyire van egymástól, ha a költő csakugyan „hajón tért vissza”,¹⁹ ahogy azt Ferenczi írta lábjegyzetében az életrajzban, akkor 150 km-nyire: így ebéd utáni indulással szűkösen érkezhettek meg még aznap,

¹³ FERENCZI Zoltán, *Petőfi életrajza*, Bp., Franklin, 1896, 2:213.

¹⁴ FERENCZI Zoltán, „Visegrád táján” cz. költeményhez, *Petőfi-Múzeum*, 7(1894), 1–2. sz., 29.

¹⁵ HATVANY Lajos, *Így élt Petőfi*, Bp., Akadémia, 1967^{2. jav.}, 1:759.

¹⁶ KERÉNYI, *Petőfi Sándor*, i. m., 200.

¹⁷ MARGÓCSY István, *Kerényi Ferenc emlékezete (1944–2008)*, *Élet és Irodalom*, 52(2008), 45. sz., 6.

¹⁸ VAHOT, *Uti emlények*, i. m., 890.

¹⁹ FERENCZI, *Petőfi életrajza*, i. m., 2:213.

nem lehetetlen, de elég szigorú. Nem hajóval, de gyorsszekérrel – alighanem a Duna mentén – például megtehetette az utat.²⁰

Természetes, hogy Petőfi és a Kőhegy kapcsolata költeményekben is megnyilatkozik. Persze nem a menedékházon olvashatóban, hiszen a márványtáblára az 1845 szeptemberi kirándulásnál jóval későbbi keletkezésű 1847-es *A Tisza* híres sorait vették, de két másik kevésbé ismert költeményben. Érdekes módon az internet népe csak az egyiket ismeri, azt, ami végképp nem kötődik a Kőhegyhez, a másiktól kizárólag a helytörténeti szakirodalom tud, és fájdalom, az irodalomtörténet aktuális álláspontja szerint egyik szöveg sem ide lokalizálandó.

A nem túl alapos újságírók és az internet népe által ismert ide köthető vers, a *Visegrád táján* esetében – Murphy törvénye hatásfokát emelve – további zagyaságokkal is találkozhatunk. A Szentendre egyik településrészéről elnevezett egykori szamarhegy.hu oldal a Kőhegyről szóló ismertetésében ez volt olvasható: „1958 szeptemberében született a kőhegyi Petőfi emlékmű, annak állítva emléket, hogy 1845. szeptember 23-án a legnagyobb magyar költő barátaival Vahot Imrével és Vachott Sándorral Esztergomba menvén megmászta a pomázi Kő-hegy »iszonyúan magas« szikláit. Ez ihlette a költőt a *Visegrád táján* című versének megírására.”²¹ A hely egy másik ismertetése világossá teszi, a csoport útja Szentendrén át vezetett, noha nem jelződik, mi módon: gyalog vagy szekérrel, esetleg részint hajóval haladtak, valamint rettentő érdekes módon ebben direkt a Kőhegy megverselésének titulálódik a *Visegrád táján* című költemény:

A hegy peremén Petőfi emlék és kilátóhely áll. Petőfi versben énekelte meg az »iszonyú magas« Kő-hegyet. A költő, akit valami különös láz hajtott, hogy vándorútjain az egész országot megismerje – mintha érezte volna, hogy sorsa csak néhány esztendőt ad neki minderre –, 1845 szeptemberében járt a hegység peremén. Esztergomba indult, és szeptember 23-án megmászta társaival a Kő-hegy »iszonyúan magas« szikláit is. Az Alföld szerelmese itt is megcsodálta a pompás kilátást, és jóízűen ivott a közeli forrás vizéből. Útjukat – amely a költőt a *Visegrád táján* című versének megírására ihlette – Szentendrén át folytatták tovább. A helyet, ahonnan a síkság szülte az alatt csillogó Dunában gyönyörködött, 1958 szeptemberében emlékművel jelölték meg.²²

²⁰ Az ötletért Szajbély Mihálynak mondok ezúton is köszönetet, ha már magamtól nem jutott eszembe. Bár ezen utazási móddal kapcsolatban felmerülhet: a poétának vajon éppen módjában állt-e kifizetni – az ismeretes *A Tiszával* kapcsolatos anekdota szerint a költő Magyarból Gyarmatra utazva alkalmi fuvarosának pénz híján e verse elmondásával tudott csak szolgálni. Lásd MOLNÁR Mátyás, „*Ott, hol a kis Túr siet beléje...*” *Petőfi-hagyományok Szatmárban*, Alföld, 24(1973), 1. sz.

²¹ <http://www.szamarhegy.hu/kohegyi.htm> (utolsó meglejtetés: 2013. október 10. A honlap már nem elérhető.)

²² Sajnos sem a Google kereső, sem az Arcanum Digitális Tudománytár, sem az Elektronikus Periodika Archivum és Adatbázis, sem a *Magyar irodalom- és irodalomtudomány bibliográfiája*, sem pedig a *Magyar irodalomtörténet bibliográfiája* révén nem sikerült megtalálnom a forrást. A *nlc* fórumában a Kőhegyen való kirándulásról szóló 2010-es érdeklődő hozzászólásra törölt felhasználó válaszában idézte,

És nem meglepő módon a kocsma.blog.hu is azt írja kissé zavarodottan a menedékházról szólva, hogy a Kőhegy meghódításának katartikus élménye szülte a visegrádi költeményt: „Pomáz és Szentendre között félúton helyezkedik el a híres-neves Kőhegy. Híres, mert 1845. szeptember 23-án Petőfi Sándor is felkapaszkodott barátaival «iszonyúan magas» csúcsára (364 méter), ami olyan mélyen megihlette a költőt, hogy katarzistól átszellemült állapotában megírta a *Visegrád táján* című versét.”²³ Azt érdemes megfigyelni, hogy ezekben a szövegekben Vahot eredetileg „iszonyúan meredek” szintagmája átalakul „iszonyú magassá”, és néha még azt a benyomást is kelti, hogy a helyszín által ihletett *Visegrád táján* című Petőfi versből származik – ezeknek a pontatlanságoknak a forrása lehet az idézet 1955-ös útikönyv, amelyben már Petőfi síksághoz szokott szemével nézve lett „iszonyú” magas a Kőhegy.

Ez az irodalomtörténetben természetesen pontosabban jelent meg (bár kavargás itt is volt). Péchy Imre a *Reform* 1874. január 20-i számában szereplő *Még valami Petőfi elfeledett verséről* című cikkében alapította meg elsőként a *Visegrád táján* és a Kőhegyet is érintő őszi út kapcsolatát. Kerényi Ferenc a kritikai kiadás jegyzetében a vers keletkezéstörténetének „friss utazási vagy kirándulási élményt”²⁴ sejtő többvariációs álláspont egyikéként ismerteti e véleményt. A rövid epigrammaféle költemény keletkezéstörténete sokat vitatott, amit súlyosbított, hogy Petőfi az első periodika publikáció után előbb meghúzta az 1845-ös összes versében, majd ismeretlen okból kihagyta a gyűjteményes 1847-es egykötetes, illetve az 1848-as kétkötetes kiadásokból. Török Károly hívta fel rá újra a figyelmet *Petőfi egy pár elfeledett verse* című cikkében a *Fővárosi Lapok* 1874. január 16-i számában Pestet feltételezve a megírás helyeként. Török így érvelt a székesfőváros mellett: „A költemény keletkezési helyéül azért voltam bátor Pestet írni, mivel az előtte levő és az utána következő költemények hosszú sora után, – melyek mindkét kiadásban ugyanazon sorrendben következnek egymásra,

---

mint később írta: Bársony András: *Nemzeti ünnep a Kő-hegyen* című szövegét. <https://nlc.hu/forum/?fid=441&csatid=23&topicid=265772> (utolsó meglátogatás: 2019. június 12.).

Innen nézve nagyon különös, hogy a természetjaro.hu oldal ismertetője egyrésztől csupán a szóbeszédre hivatkozva írja a költő látogatását a helyre, másrésztől viszont szinte tényként jelzi, hogy gyalogosan ment a társaság Esztergomba: „Az Alföld nagy költője a fáma szerint innen, a Kő-hegy oldalából csodálta meg a magaslati panorámát. Látogatásának emlékét máig kőoszlop őrzi. A Pomáz és Szentendre közötti Kő-hegy oldalában, a Z jelzés mentén. a Czibulka János menedékháztól nem messze találjuk ezt a természetes sziklateraszt, amely Petőfi-kilátó és Petőfi-pihenő néven ismert. Nem véletlenül: az Alföld »lánglelkű« költője 1845. szeptember 23-án, barátaival, Vahot Imrével és Vahot Sándorral [sic!] Esztergomba gyalogolva állítólag elidőzött itt, hogy gyönyörködjön egy kicsit a számára szokatlan hegyi panorámában. Látogatásának emlékére 1958-ban kőoszlopot emelt a Pilis Turista Egyesület Országgház Osztálya” <https://www.termesztjaro.hu/hu/point/kilatohely/petofi-kilato-pomaz-/26198403/> (utolsó meglátogatás: 2019. június 10.).

²³ https://kocsma.blog.hu/2010/10/10/kohegyi_menedekhas (utolsó letöltés: 2019. június 10.).

²⁴ PETŐFI Sándor *Összes költeményei 1844. szeptember – 1845. július*, szerk. KERÉNYI Ferenc, s. a. r. KISS József, KERÉNYI Ferenc, MARTINKÓ András, RATZKY Rita, SZABÓ G. Zoltán (jegyzetek), Bp., Akadémiai, 1997 (Petőfi Sándor Összes Munkái 3), 516.

– az »összes költemények«-ben ez a helynév van írva.²⁵ Péchy Imre vele szállt vitába a helyszínt illetően mindössze négy nappal később – egyik érve szerint Petőfi alapvetően akkor nem tüntette fel összes versében a megírás helyszínét, ha azt a mű címe egyértelművé teszi, és persze szerinte e költemény „helyesen viseli czimében a születési hely nevét is, [...] de Petőfi szükségtelennek látta jelezni szokásos mód szerint a költemény alatt a hely nevét, mert a czimben a vers hordja a hely nevét”.²⁶ Szerinte Petőfi a verset „úgy írta és írhatta Visegrád táján, hogy Vahot [sic!] Sándorral Vahot Imrét kísérték volt egy darabig, ki akkor épen Nyitra, Turóczmegyébe utazott, főczél a Vahot Imre-féle ösmeretes költői utazgatás volt”. Állítását részint Vahot *Divatlap*-beli publikációjával támasztotta alá, egy kisebb csúsztatással, miszerint Visegrádig kísérték volna őt társai: „Ezen utról Vahot Imre a *Divatlap*-ban irt is, többek közt azt is fölemlíti, hogy Petőfi és Vahot Sándor őt Visegrádig elkísérték”, részint Gyulai és Vahot kortársi igazolásával: „Máskülönben is Gyulai Pál és Vahot Imre élő és Pesten lakó íróink által is támogattatik imént mondott azon helyreigazításom, hogy t. i. a *Visegrád táján* czimű vers nem mint *Török Károly* állítja *Pesten*, hanem *Visegrád táján* született.”²⁷ Természetesen többen elfogadták Péchy érveit, így például Baróti Lajos az *Egyetemes Philológiai Közlönyben* 1894-ben *Petőfi költeményeinek első kritikai kiadásáról* tett kiigazító munkájában.²⁸ Kerényi azonban cáfolatként Péchy hivatkozásához megjegyzi, hogy „Gyulai nem volt szemtanú, Petőfit nem ismerte, így értesüléseit másodkézből, zömében Pákhtól szerezte; Vahot pedig – említett írásában – sem Visegrádot, sem a verset nem említette”.²⁹ Mindennek megfelelően ő a másik friss utazási élménnyel köti össze a verset a kritikai kiadás jegyzetében, amellyel Mezősi Károly foglalkozott alaposan bemutatva Egressy Ákos 1909-es visszaemlékezését az 1845 nyarán hajóval tett visegrádi hegymászós, kintalvós, sütogetős és másnap a várudvar melletti tóban megfürdős kirándulásról.³⁰ Kerényi így tehát summázatában a *Visegrád táján* című verset nem tartja a pomázi őszi kiránduláshoz kapcsolhatónak: „nem zárva ki az 1845. februári megírás lehetőségét sem, a verset *Pestre* és *1845. jún. 28. és júl. 5. közé* teszszük”. A Mezősi által feltártakhoz képest Kerényi azt írja még, a „V2 kiadástörténetét összeállító Kiss József segítségével az időszakasz tovább szűkíthető: a PH júl. 6-án már azt jelentette, hogy a kötet előfizetési íveit terjesztik, [...] Mindez egybevág Török Károlynak azzal a megfigyelésével, hogy a V2-ben a vers nem a kötet végén áll, ami az utólagos beillesztést esetleg megengedné, hanem korábbi versek között”. Másrészt színháztörténészként utánajárt, a tanú Egressy szülei mikor lehetettek szabadságon:

²⁵ TÖRÖK Károly, *Petőfi egy pár elfeledett verse*, Fővárosi Lapok, 11(1874), 12. sz.

²⁶ PÉCHY Imre, *Még valami Petőfi elfeledett verseiről*, Reform, 5(1874), 20. sz.

²⁷ Uo.

²⁸ BARÓTI Lajos, *Petőfi költeményeinek első kritikai kiadásáról*, Egyetemes Philológiai Közlöny, 18(1894), 6–10. sz. 878.

²⁹ PETŐFI Sándor *Összes költeményei 1844. szeptember – 1845. július, i. m.*, 516.

³⁰ Lásd MEZŐSI Károly, *Petőfi „Visegrád táján” c. verséhez = A Petőfi Irodalmi Múzeum Évkönyve 7. 1967–68*, szerk. BARÓTI Dezső, h. n., Múzeumi Ismeretterjesztő Központ, 1967, 109–116.

„A Nemzeti Színház műsorát áttekintve, 1845. jún. 28. és júl. 5. között találunk is olyan időszakot (szombattól szombatig egy teljes hetet), amikor sem Egressy Gábor, sem felesége nem lépett föl.”³¹ Megjegyzendő: már Ferenczi Zoltán sem fogadta el Péchy véleményét 1896-os *Petőfi életrajzában*, lábjegyzetben hivatkozott Vahot *Úti emlényeire*, és hozzáfűzte: „*Visegrád táján* költeményét nem ekkor írta; ekkor Visegrádon nem is jártak; Pomáizról egyenesen megy az út Esztergomnak. A költő hajón tért vissza s csak ekkor érintette Visegrádot.”³² Két évvel korábbi tanulmányában hasonlóan cáfolta Péchy: „E szerint apodictice kimondhatjuk, hogy e költemény nem a szeptemberi kirándulás szülte. Ez az egy bizonyos. Sőt tekintve azt, hogy Pomáz felé mentek, meglehet az is, hogy e kirándulás alkalmával Visegrádon vagy Visegrád táján a költő nem is járt; mert mint Vahot írja, e napot Pomázon töltötték s másnap délben már Esztergomban ebédeltek és így valószínűleg a rövidebb utat választották Esztergom felé, Visegrádot oldalt hagyván.”³³

Petőfi másik, a Kőhegyhez kapcsolt költeménye címe *Hegyen ülök...* Érdekes módon az irodalomtörténeti szakirodalomban konkrétan eddig még nem kötötte senki sem ennek a versnek a keletkezését Pomázhoz (és így egyelőre várunk kell arra is, hogy az interneten erről többen írjanak³⁴), a kőhegyi kötődés kizárólag helytörténeti szakirodalmakban kerül elő.

Akárcsak a *Visegrád táján* esetében, itt is – mint a kritikai kiadás jegyzetanyaga keletkezésére vonatkozó első mondatában olvassuk – a „versnek mind keletkezési helye, mind – ezzel összefüggésben – pontosabb keletkezési ideje kérdéses”.³⁵ A szakirodalomban két helyszín versengett egymással, Borjád mellett Pest volt a másik lehetséges tere a megírásnak.

A Szalkszentmártonhoz 80 kilométernyi távolságra lévő Borjád (ma Kölesd) Petőfi életének fontos gyerekkori iskola helyszíne volt, később pedig olyan pompás költemények szülőhelye, mint *A négy ökrös szekér*.

³¹ PETŐFI Sándor *Összes költeményei 1844. szeptember – 1845. július, i. m.*, 517.

³² FERENCZI, *Petőfi életrajza, i. m.*, 2:213.

³³ FERENCZI, „*Visegrád táján*...”, *i. m.*, 30.

³⁴ Igaz, anno 2007-ben a kőhegyi március idusán tartott megemlékezés kapcsán a pomázi Kráter egyesület honlapján az eseményről tudósító *Petőfi Sándor szellemének megidézése a Kőhegyen* című március 20-i hírben szerepelt: „Turcsány Péter a Pomáz fölötti Kőhegy sziklaormán március 15-én délben ünnepi zászlófelvonás alkalmából elmondta Petőfi Sándor! című költeményét. Azon a helyen hangzott el a szembesítő erejű vers, ahol Petőfi Sándor írta 1846 őszén [sic!] a *Hegyen ülök* című versét. A régi pomázi tradíció tovább éltetői meghatottan tapsolták meg a verset, majd 1848-as szabadság-dalokkal fejezték be az ünnepi alkalmat” (<http://krater.hu/hirek/petofi-sandor-szellemenek-megidezese-a-kohegyen>, utolsó megtekintés: 2013. október 10. A honlap már nem elérhető.) Most azonban a hír helyén csupán a Kráter egyesület egykori elnöke, Turcsány Péter költő verse olvasható a szavalást megörökítő fotó mellett: <http://krater.hu/hirek/petofi-sandor-szellemenek-megidezese-a-kohegyen> (utolsó megtekintés: 2018. június 12.).

³⁵ PETŐFI Sándor *Összes költeményei 1845. augusztus – 1846, s. a. r. Kerényi Ferenc, Bp., Akadémiai, 2003 (Petőfi Sándor Összes Munkái 4), 349.*

Beszédes Kálmán volt az első, aki a *Magyarország és a Nagyvilág* 1872. december 29-i számában a Petőfi születésének 50. évfordulójára készített összeállításban írt saját illusztrációval gazdagítva cikkét (a 626. oldalon ezek láthatók: „A négyökrös szekér. – Sass István háza Borjádön, a vén szederfával a kapu mellett. – Borjád vidéke. – A méhes”) a telepről és a költő itteni kapcsolatairól:

Borjád telep Tolna megyében, Kajdacs közelében, – néhai Beszédes József kir. igazgató főmérnök által 1826-ban bevezetett Sió csatorna partján fekszik, kies szőlődombok tövében s üdítő viránytól környezve.

Petőfi az ide közeli Lőrinczen (dr. Balassa szülőföldjén) végezte a gymnasiumi első osztályokat; tanulóársai között Sass István volt választott barátja. Borjádön a Sass család volt birtokos (jelenleg dr. Sass István ismert és tisztelt megyei főorvos). Petőfi a szünidők alatt sokszor megfordult itt s miután ekként ifjúkori emlékek csatolták őt ide s a baráti kör, a csendes lak, az ő kedvelt kerti magánya, a méhes, az egyszerű de hangulatteljes vidék, maradandólag hatottak rá. Borjádöt később is fölkereste, ilyenkor talán megemlékezvén Moore általa fordított költeményének szavaira:

Oh ne bánts d a költőt, ha magányba fut, hol
Fekszik a gyönyör, a hirrel nem törődve.³⁶

Ő azonban még nem említette a borjádi versek közt a költeményt. Ezt először Sántha Károly tette – jelezve még: bizonyos kiadásokban Pest a megírás helyszíne – a *Vasárnapi Újság* 1884. augusztus 17-i számában megjelent szintén illusztrált *Sár-Szentlőrinc és Borjád* című cikkében. (Itt három kép látható a címlapon, az „Evang. templom és paplak”, „A régi jegyzőház, melyben Petőfi 183 $\frac{2}{3}$ -ban lakott”, és „Az algymnazium épülete, melyben Petőfi 183 $\frac{2}{3}$ -ban tanult”),³⁷ további három kép hátrébb, az S. K. monogram alatt – nyilván szintén Sántha Károly által jegyzett – *A sár-szentlőrinczi Petőfi ünnepéről* szóló beszámolónál: „Borjádi prësház”, „Borjádi méhes” és „Zsivora szülőháza Sár-Szent-Lőrinczen”³⁸ – Sántha legnagyobb sajnálatára Dr. Kiss fiatal barátja, és Dörre Tivadar, a *Vasárnapi Újságnak* „az ünnepélyre ide utazott dolgozó társa már nem rajzolhatták le »A négy ökrös szekeret«, mely Petőfinkkel Uzdról Borjádig lassacskán ballagott azon a világos, csillagos éjszakán” – ez azért különösen érdekes, mert 1872-ben Beszédes Kálmán még lerajzolta a szekeret...) Sárszentlőrinc Sántha jellemzése szerint „tösgyökeres szép magyar falu, ott nyúlik el a Balatonból eredő Sió mellett, Tolna vármegyében. Van gyönyörű áldott rónája, melyet félkörben koszorúz a kitűnő bortermő borjádi szőlőhegysor”. A cikkben Sárszentlőrinc történelmi leírása után Sántha egy ugrással áttekintett

Borjádra, dr. Sass István megyei főorvos birtokára, hová Petőfi, mint dr. Sass tanulóársja és barátja, 1845-ben el-ellátogatott. Képünk mutatja a régi méhest; – a ház mellette megújult,

³⁶ BESZÉDES Kálmán, *Borjád. Petőfinek kedvenc tanyája*, Magyarország és a Nagyvilág, 8(1872), 52. sz. 619.

³⁷ SÁNTHA Károly, *Sár-Szentlőrinc és Borjád*, Vasárnapi Újság, 31(1884), 33. sz., 517.

³⁸ S. K., *A sár-szentlőrinczi Petőfi ünnep*, Vasárnapi Újság, 31(1884), 33. sz., 525.

diszes kastély állván a régi helyén; – ez alacsony méhesben írta nagy költőnk Sass Károlyhoz (dr. Sass Istvánnak jelenleg Halason lakó fivéréhez, ki akkor Erdődön, a gróf Károlyiak urodalmában szolgált, mikor Petőfi Júliáját megszerette s nőül vette) a »Vén épület már a világ« kezdetű költeményét. A borjádi préház előtt találkozott gyermekkori barátnőjével, Hittig Amáliával. E hegyen írta »A költő s a szőlővessző« című kis dalát és a »Hegyen ülök« című gyönyörű költeményét is, mely utóbbi alatt némely kiadásban Pest áll.

Borjád következő megerősítője Baróti Lajos volt, ő az *Egyetemes Philologiai Közlönyben* 1894-ben *Petőfi költeményeinek első kritikai kiadásáról* tett kiigazításában Sass István hozzá írt levelére hivatkozva jelölte ezt a helyet Pesttel szemben: „Helytelenül van a költemény keletkezési helyéül az ÖKII. után Pest megjelölve, mert az Borjádön keletkezett. Ez kitűnik az ÖKI-ből, továbbá Sass Istvánnak hozzám intézett egyik leveléből (dd. 1883. decz. 19.). Különben Havas maga is tartalmi okoknál fogva „majdnem bizonyosnak tartja, hogy Petőfi e költeményt szintén Borjádön írta.”³⁹

Végül akadt még egy tanú a borjádi és nem pesti keletkezést illetően. A *Pesti Hírlap* 1907. április 21-i vasárnapi száma *Ki tud róla?* rovatában Pesthy Károly (a lapban eredetileg hibásan Pesthy Gyulát írtak) osztotta meg az érdeklődőkkel, hogy nagyapja uzdi házában és Borjádön verseket írt a költő: „Petőfi igen sok költeményét Borjádön írta részint a Sass-családnál, részint nagyatyám, Pesthy János házában. Borjádön született a »Hegyen ülök, onnét nézek le róla« kezdetű vers is. Petőfi az ismerősökkel többször kirándult az úgynevezett Púpos hegyre, amelyről beláthatni a Sió gyönyörű völgyét. Ott biztatták a költőt, hogy örökítse meg az egyik kirándulást. Petőfi azonnal megírta a költeményt, fel is olvasta a társaságnak.”⁴⁰

Ezek mellett még egy csinos kultikus gesztus erősítette a költemény Borjádra lokalizálását. A *Pesti Hírlap* 1926. június 1-i keddi számában Szekszárdról adtak hírt arról, hogy Petőfi-emléktáblát avattak a borjádi Sass-kúrián.

A Sass-család borjádi kastélyának homlokzatát özv. Sass Lászlóné, a birtok jelenlegi urnője, művészi márvány emléktáblával díszítette föl, megörökítvén az utókor számára, hogy Petőfi Sándor a kastély néhai urának, dr. Sass Istvánnak barátja, az 1845 év nyarán hosszabb időt töltött náluk, ahol néhány verset is írt. Az emléktáblát vasárnap délután az egész környék közönségének részvételével impozáns országos ünnepély keretében leplezte le a Torna vármegyei [sic!] Közművelődési Egyesület.

Az ünnepségen természetesen nagy számú közönség verbuválódott („a kastély elé vonultak a környéki leventecsapatok zászlók alatt, valamint a borjádi, uzdi polgárság és a szomszédos községek lakossága”), és mindenki ott volt, aki csak számított, úgy a helyi potentátok, mint az országos testületek képviselői. Remek beszédek hangzottak el, például „Sziklay János, az Otthon Írók és Hírlapírók Körének nevében mondott beszédében kiemelte, hogy amikor Petőfi Borjádön megírta Négyökrös szekérről szóló költeményét, amelyben csillagokat keresett, nem gondolta, hogy ő lesz a legfényesebb

³⁹ BARÓTI Lajos, *Petőfi költeményeinek...*, i. m., 691.

⁴⁰ PESTHY Károly [hibásan: Gyula], [*Petőfi igen sok költeményét Borjádön...*], *Pesti Hírlap*, 29(1907), 96. sz. 37.

csillag, amely az egész világon hirdetni fogja a magyar kultúra fényét és azt, hogy ez a szellem olyan nemzetből ered, amelynek joga van az élethez”. Továbbá a beszédek után, Bodnár István Petőfi borjádi tartózkodásáról szóló tanulmánya felolvasása előtt „Haypál Boriska, a Sass-család tagja, elszavalta Petőfinek Borjádön írt »Hegyen ülök« című költeményét”. Az avatás végén „Murgács Kálmán dalköltő énekelte el [...] két saját szerzeményű Petőfi-dalát”, az „ünnep után özvegy Sass Lászlóné a kastély parkjában ozsonnát, majd vacsorát adott a vendégeknek”.⁴¹

Pest ehhez képest elenyésző számban neveztetett a vers keletkezési helyeként, és természetesen sokkal kevésbé színezve, illusztrálva. A szomorú viszont az, hogy bármennyire is szikáran, de maga a költő volt az első, aki ezt képviselte. Mint már az 1892-es Havas Adolf-féle első kritikai kiadásban olvasható a vers jegyzetanyagában, a *Hegyen ülök...* „keletkezési helyéül az ÖKI-ben *Borjád*, az ÖKII-ben *Pest* van megjelölve”. Havas a költő változtatását elfogadta, kiadásában Pestre lokalizálta a verset, a jegyzetben viszont Sántha 1884-es *Vasárnapi Újság*-beli cikkére hivatkozva kételyének adott hangot: „Mi az utóbbi dátumot követtük ugyan, de tartalmi okoknál fogva majdnem bizonyos, hogy Petőfi ezt a költeményt is Borjádön írta.”⁴² És így aztán Ferenczi is életrajzában ezt a felemás megoldást követte, továbbá a Varjas Béla-féle 1951-es kritikai kiadásban is Pest van megadva annak ellenére, hogy megjelenésük idején már – ahogy Kerényi írja – „szinte közmegegyezés jött létre a vers borjádi keletkezését illetően”.⁴³

Petőfi átlokalizálása mellett a vers megírásának lehetséges időpontja és első megjelenése összeegyeztetésének problémája kényszeríthette a borjádi megírás felülbírálatára az irodalomtörténészeket, a keletkezéstörténet egy olyan dimenziója, amely viszont a személyes emlékezők számára fel sem merült. A költemény ugyanis a *Pesti Divatlap* 1845. őszhő (azaz október) nagyon korai, 2-i számában jelent meg először nyomtatásban. Egy szeptember végi borjádi megírás mellett pedig hasonlóan nehéz egy október 2-i pesti megjelenést realizálni, mint amennyire nehezen lehetett Petőfi szeptember 24-én esztergomi ebédjét követően még aznap Szalkszentmártonban (noha ez sem lehetetlen).

Az 1892-es Havas Adolf-féle kritikai kiadásban nincs megadva a keletkezés időpontja sem a vers főszövegénél, sem a jegyzetekben, csak az első megjelenése. A hozzá az *Egyetemes Philologiai Közlönyben* 1894-ben javításokat fűző Baróti Lajos nemcsak a megírás pesti helyszínét mondja helytelennek, hanem a vers őszi időjelölő sorára hivatkozva rámutatott arra is, „hogy Borjádön nyár utolján, augusztus havában, fordult meg Petőfi”⁴⁴ (ez nyilván augusztusnak jelenti a *Hegyen ülök...* című verset is). Ferenczi Zoltán 1896-os életrajzában Petőfi életútja eseményeinek igyekezett

⁴¹ ANONIM, *Petőfi-emléktábla a borjádi Sass-kuria homlokzatán*, Pesti Hírlap, 48(1926), 121. sz. 11.

⁴² PETŐFI Sándor *Összes költeményei. Kisebbs költemények 1842–1846*, s. a. r. HAVAS Adolf, Bp., Athenaeum, 1892, 2:537.

⁴³ PETŐFI Sándor *Összes költeményei 1845. augusztus – 1846, i. m.*, 350.

⁴⁴ BARÓTI, *Petőfi költeményeinek...*, i. m., 691.

a részletekbe menően megadni az időpontját. A minket most érdeklő időszakot illetően – mint emlékszünk – a Vahotékkal tett pomázi–esztergomi utat szeptember 23–24-ikére tette. „Szept. 24-dikén pedig, elfogadván Sass István meghívását, ennek szüleihez ment Borjádra, útba ejtve Szalk-Szent-Mártont, hol *Alku cz.* költeménye kelt; onnan Duna-Földvár felé ment Borjádra, mint ezt *A szeretőm nyalka gyerek* népdal mutatja.” Ferenczi ez után azt írja, Borjádön időzött a költő „vendégszerető barátja és annak családja körében a szüret alatt október 6–7-dikéig.”⁴⁵ Úgy véli továbbá, ezen őszi napok során írta borjádi költeményeit, köztük a *Hegyen ülök...* címűt, amelynél lábjegyzetben ír a keletkezéséről, ám bizonytalanságban hagyja az olvasót, mivel a kételyek jelzése mellett tulajdonképpen nem datálja a verset: „E költemény alatt az *Összes költemények* első kiadásában *Borjád*, a 2-dikban *Pest* áll. Az egykorúak azt állítják, hogy Borjádön írta s ez inkább is talál. Ezzel csak az egyeztethető meg nehezen, hogy már okt. 2-dikán megjelent a *Pesti Divatlapban*.”⁴⁶ Az 1951-es Varjas Béla-féle kritikai kiadás a vers főszövege alatt jelzi az eddigiek fényében nem kevésbé meghökkentő keletkezési adatokat: „(*Pest, 1845. okt. 16. – nov. 25. között*)”⁴⁷

A különös az, hogy Ferenczi Zoltán szembesülhetett a Petőfi-kronológia 1845-ös – Kerényi Ferenc szavai szerinti – „egyik nagy kérdésével: egyszer (az év nyarán vagy őszen) vagy kétszer (mindkét alkalommal) időzött-e a költő iskolatársa-barátja, Sass István otthonában, a Tolna megyei Borjádön?”⁴⁸ Sass István öccse, Sass Károly már a *Halasi Ujság* 1883. augusztus 12-i számában arról írt az *Adatok Petőfi házassága történetéhez* cím alatti tárcájában, hogy Petőfi nem egyszer, de többször megfordult szüleinél 1845-ben.⁴⁹ Másrészt Baróti Lajos az első kritikai kiadáshoz 1894-ben közölt javításai révén a *Szerelem átka* című költeménynél szintén Sass István hozzá írt 1883. december 19-i levelére hivatkozva ennek keletkezési időpontjaként 1845 nyarat, augusztust adta meg.⁵⁰ Ferenczi *A négy ökrös szekér* jegyzetében hivatkozik Baróti javításaira, inkluzíve Sass István közlésére, mégis kizárja a vers tartalmára és csillagászati számításokra támaszkodva, hogy ez nyáron lett volna: „A költő látogatása semmi esetre nem nyáron történt.”⁵¹ Érdekes módon Ferenczivel szemben Hatvany Lajos *Az így élt*

⁴⁵ FERENCZI, *Petőfi életrajza*, i. m., 2:213.

⁴⁶ Uo., 2:214.

⁴⁷ PETŐFI Sándor *Költeményei 1842–1845*, s. a. r. VARJAS Béla, Bp., Akadémiai, 1951 (Petőfi Sándor *Összes Művei I.*), 346.

⁴⁸ PETŐFI Sándor *Összes költeményei 1845. augusztus – 1846*, i. m., 245.

⁴⁹ „1845-ben *Borjádön* Tolna-megyében, szülei házánál többször megfordult nálunk s hosszabban is időzött ott.” (Sass Károly, *Adatok Petőfi házassága történetéhez*, *Halasi Ujság*, 2(1883), 32. sz., 1.) Kerényi Ferenc a fivére emlékezéséhez tartozóan megjegyzi: „a szüret idején [...] már egyikük sem tartózkodhatott otthon” (PETŐFI Sándor *Összes költeményei 1845. augusztus – 1846*, i. m., 246).

⁵⁰ „A költemény keletkezési helyül Borjád van megjelölve. Eszerint 1845 augusztus havában iratott. Petőfi csak 1845 nyarán látogatta meg Sass-ékat, de csak egy ízben. Egy heti ott-mulatás után el akart utazni, de lekésvén a hajóról, ismét visszatért Borjádra, s még egy hétig ott maradt. (Sass István levele hozzám, dd. 1883. decz. 19.)” (BARÓTI, *Petőfi költeményeinek...*, i. m. 511).

⁵¹ FERENCZI, *Petőfi életrajza*, i. m., 2:215.

Petőfi vonatkozó kronológiájában kizárólag nyár közepi borjádi tartózkodásról ír: „1845. július végén Visszatér Petőfi Pestre, ahol beadja a színházi bíráló bizottságnak a *Zöld Marcit*, melynek elutasítása miatt keserű napokat él át, – emiatt ismét elkívánczik Pestről. Ezért fogadja el Sass István meghívását Borjádra.” A szeptember 23–24-i Esztergomig való kísérés után csak október 1-jénél rögzíti: „Váradyal közös szobát bérel a Hatvani utcai Koch-házban.”⁵² Kerényi Ferenc a legutóbbi kritikai kiadás jegyzetanyaga *A borjádi látogatások és az ott írt versek időrendi kérdései* című önálló fejezetében a kérdést a kettős látogatással válaszolja meg: „Petőfi Sándor 1845-ben két ízben, feltehetően júl. 26. és aug. 9., illetve (elfogadva Ferenczi időrendjét) szept. 24. és okt. 6–7. között tartózkodott Borjádban.”⁵³ Ehhez kiegészítésül érdemes feljegyezni, hogy Kerényi a kritikai életrajzban kicsit rövidebbre veszi a borjádi második, őszi időzését a költőnek: „Borjádon ezúttal nem egészen két hetet töltött, szeptember 26-tól október 7-ig.”⁵⁴

A nyári időzés versének tartja Kerényi a két hölgy, S. Zs. és S. K. emlékkönyvébe jegyzett költeményt, *A négy ökrös szekér* címűt, a *Gyerekkori barátnémhozt* és *A magyar nemest*. Másrészt „[ő]szi, kimondottan szüreti versnek tarthatjuk viszont *A költő és a szőlővesszőt*, a *Hegyen ülök...* címűt”, és így a jegyzetek summázza, hogy „a verset Borjádra, megírását pedig 1845. szept. 27-re vagy 28-ra tesszük.”⁵⁵

Másrészről viszont Ferenczi Zoltán nem csupán csak bizonytalanságban hagyta olvasóit a *Hegyen ülök...* című költemény keletkezési dátuma tekintetében, de meg is nyitott egy további lehetőséget, amely aztán a későbbiekben még távolabbra vezethetett. Ferenczi a költemény a *Pesti Divatlap* október 2-i megjelenése után tett lábjegyzete zárómondatában sejtését jelezte a vers még korábbi megírására, a szeptemberi kirándulásnál történő Vahotnak közlésre való átnyújtásával: „Ez arra mutatna, hogy már eljöttekor Vahotnál hagyta.”⁵⁶ Hrenkó Pál legalábbis, aki talán elsőként vetette fel a *Hegyen ülök...* pomázi keletkezését 1980-ban a *Dunakanyarban* megjelent helytörténeti cikkében, Ferenczi lehetőségéből léphetett eggyel tovább. Hrenkó szerint miután Esztergomban elvált egymástól a három barát, „Vahot tovább utazott, Petőfi és Vachott pedig visszajött, és ha ezután Petőfi verset írt a Kő-hegyi túráról, úgy ez csakis a »Hegyen ülök« című műve lehet”. Érveit a felvetett ötlet alátámasztására így adta elő a vers teljes szövegének idézését követően:

Az irodalomtörténet [ti. a Varjas-féle kritikai kiadás – D. B.] úgy tartja számon, hogy a vers október 16. és november 25. között íródott, de ez már csak azért sem valószínű, mert a *Pesti Divatlapban* még őszhó (október) 2-án, Vahot úti beszámolója előtt egy héttel megjelent! Hetilapról lévén szó 8–10 napot vonhatunk a nyomdai munkára, és máris szeptember 20–22. körül járunk. Amikor már közelgett az időjárás őszi felé, a sárgapiros

⁵² HATVANY, *Így élt Petőfi*, i. m., 1:759.

⁵³ PETŐFI Sándor *Összes költeményei 1845. augusztus – 1846. i. m.*, 247.

⁵⁴ KERÉNYI, *Petőfi Sándor*, i. m., 200.

⁵⁵ PETŐFI Sándor *Összes költeményei 1845. augusztus – 1846. i. m.*, 247., 351.

⁵⁶ FERENCZI, *Petőfi életrajza*, i. m., 2:214.

levél is csörög az ágon, sőt imitt-amott hullik is. Úgy ahogy azt a költő őszelő (szeptember) hónap végén láthatta.⁵⁷

Sin Edit a *Szentendre vonzaskörzetének irodalmi topográfiája* című 2001-es dolgozatában átvette Hrenkó elgondolását, röviden összefoglalta az irodalomtörténeti kelteztől kezdve az első megjelenéshez szükséges nyomdai napokig a cikkben írtakat, és így zárta ismertetőjét: „Petőfi szeptember 23-án járt a Kőhegyen, ezért nagyobb a valószínűsége annak, hogy a kőhegyi kirándulás ihlette a verset.”⁵⁸ Azt gondolom, innen nézve rettentő érdekes az, hogy Kerényi a jelek szerint Hrenkó és Sin ismerete nélkül is felvetett egy, a *Hegyen ülök...* kőhegyi kötődésével kapcsolatos lehetőséget, szintén továbbgondolva Ferenczi ötletét. A költemény kétségtelenül bonyolult keletkezéstörténete logikus áttekintésében Kerényi elmagyarázza, miként juthatott a vers legkésőbb szeptember 29-ére Pestre (vagy a kora reggel érkező eszéki postajáráttal, vagy az orvosegyetemi tanév kezdésére érkező Sass István révén), és az utolsó pontban pedig erről ír: „Hogy Petőfi miért sietett ennyire a kézirat Pestre juttatásával, arra nézve nincs dokumentum vagy adat. Talán Vahot Imrének ígérte meg őszi kirándulásuk alkalmából. Ennél valószínűbb, hogy a kudarccal végződött leánykérés után maga a költő érezte fontosnak e lírai állapotjelentés hamari közreadását.”⁵⁹

Azt gondolom, hogy a két esetlegesen pomázi, kőhegyi kötődésű költemény közül a verseket magukat nézve az egyiknél tulajdonképpen alig, a másiknál viszont érdemes elgondolkodni, mit is olvasunk, miért kapcsolhatnánk ide a szövegeket.

A *Visegrád táján* című rövid epigrammatikus költemény Visegrád helyét nem, inkább történelmét, történelmi idejét idézi meg. Furcsa is, hogy az amúgy általam nézett blogok közül a legalaposabb szöveget nyújtó kivancsiturazo.blog.hu *A Pilis szelíd romantikája* című 2018. szeptember 25-i (vagyis szinte évfordulós) bejegyzésében hogyan lehetett egy, a Petőfiék kőhegyi mászásáról szóló rész („1845. szeptember 23-án Petőfi Sándor és barátai, Vahot Imre és Vahot Sándor Esztergomba tartva itt pihentek meg miután megmászták a Kő-hegy »iszonyúan magas« szikláit. Állítólag ez ihlette a költőt a Visegrád táján című költeménye megírására”⁶⁰) után közzétenni a vers csonkított szövegét annak a jelzése nélkül, hogy a szöveg sehogy sem kapcsolódik a Kőhegyhez.

A vers *teljes* szövege három szó szerint költői kérdést fogalmaz meg egy időbeli, a (nyilván dicsőséges Hunyadi Mátyás miatt) déli napfénytől a (megtört Zách Klára miatt) bágadt alkonyon át a (bosszús Zách Bódog révén) vad és sötét éjig történő előrehaladás során. Semmi sem jelzi, Visegrád melyik híres történelmi emléke szolgál

⁵⁷ HRENKÓ, *Petőfi és Vachott...*, i. m., 45.

⁵⁸ SIN, *Szentendre vonzaskörzetének...*, i. m., 301.

⁵⁹ PETŐFI Sándor *Összes költeményei 1845. augusztus – 1846, i. m.*, 351.

⁶⁰ https://kivancsiturazo.blog.hu/2018/09/25/a_pilis_szelid_romantikaja (utolsó megtekintés: 2019. június 14.).

az emlékezés kiindulópontjával, illetve ha gondolkodnánk ezen, akkor a Fellegvár mellett vagy helyett a palotát lehetne felidézni. A lényeg a három történelmi figura, Mátyás, Zách Klára és Bódog három különböző szellemének nem kronologikus felidézése ismétlődő szerkezetben:

Ki mondja meg?... Visegrád táján
A déli napfény
Nem a nagy Mátyás hősi szelleme?

Ki mondja meg?... Visegrád táján
A bágyadt alkony
Nem Zách Klárának megtört szelleme?

Ki mondja meg?... Visegrád táján
A vad, sötét éj
Nem Zách Bódognak bosszus szelleme?⁶¹

A *Hegyen ülök...* című versnek nem csupán keletkezéstörténete nem mesélhető el olyan röviden, mint a *Visegrád táján* címűnek, a költemény maga is kicsit alaposabb figyelmet kíván. Az alábbiakban elsősorban azt próbálom körüljárni, ennek a nagyon népdaljellegű versnek⁶² a képanyaga, idő- és térdimenziói lehetővé teszik-e a pomázi–szentendrei Kőhegyhez társítását, és így kísérlek adni egyfajta ökokritikai olvasatot a szövegről.

Legyen kiindulópontunk az egyik gondolat, megfigyelés, amelyet Martinkó András fejtett ki az *Alkotásmód és kronológia* című 1973-as Petőfi-dolgozatában. Itt többek közt arról ír, tanulmányában eddig még eléggé nem került méltatásra egy körülmény, „mely »kisipari« módszerekkel is komoly támpontot adhat egy-egy (főleg a nehezebben datálható: személyi, életrajzi, történelmi stb. vonatkozások nélküli) vers pontosabb kronológiai betájolásához, illetőleg az eddigi kronológiai hely kizárásához”. Ez a körülmény Martinkó meghatározásában a költő „élmény-realizmusa”: „verseinek valóságHITELE olyan alapvető karakterisztikum, hogy annak alapján a sablonnak, hagyománynak, műfaji kelléknek tűnő mozzanatok is a valóság mozzanatainak bizonyulnak.”⁶³

Martinkó nem kevés félelemmel ír erről a Petőfire jellemző körülményről, túlságosan is kézenfekvőnek látja, illetve mintha attól tartana, a nagyszerű alkotó ettől a karakterisztikumtól „állatias, primitív”, túllontúl földközelié válhat valakik szemében. A tudós úgy véli, éppen ez volt a költő egyik nagy újítása az őt megelőző kizárólag „szobaköltészetet” művelő költészeti irányokhoz (korszakokhoz vagy stílusokhoz) képest:

⁶¹ PETŐFI Sándor, *Visegrád táján* = Uő, *Összes költeményei 1844. szeptember – 1845. július, i. m.*, 165.

⁶² A költeményt nem meglepő módon megzenésítették, és így igen népszerű lett: „A vers folklorizálódva máig él a magyar nyelvtérlet egészén, népdalként a Csallóköztől Bukovináig felgyűjtötték” (PETŐFI Sándor *Összes költeményei 1845. augusztus – 1846. i. m.*, 352).

⁶³ MARTINKÓ András, *Alkotásmód és kronológia* = *A Petőfi Irodalmi Múzeum Évkönyve 10.*, szerk. V. NYILASSY Vilma, h. n., Népművelési Propaganda Iroda, 1973, 25.

Petőfi nem a belső lelki világhoz idomítja a külsőt, hanem – bizonyíthatóan! – általában valami reális, valóságos külső mozzanat mint impulzus indítja meg az alkotás folyamatát, s innen: ezzel összhangban (vagy ritkábban: ellentétben) fejlenek ki a vers képanyaga, belső párhuzamai vagy ellentétei, hogy aztán ettől a kifutópályától elröppenve már az érzelmi-gondolati-nyelvi absztrakciók poetizált világába elröppenjen, s a *lelki* konkrétumok kifejezője legyen. [...] Arról van tehát szó – és ezt Petőfi saját vallomásával is igazoljuk – hogy egyrészt Petőfi érzelmi, gondolati élményeinek történéseit (felmerülését, kibontakozását, lefolyását) valami különös materiális, fizikai együvé válással szereti – [...] valamilyen külső, fizikai, természeti környezetbe helyezni, azzal egybekapcsolni, azzal rokonítani.⁶⁴

Figyelemre méltónak tartom az irodalomtörténész félszégességét ennek a karakterisztikumnak a tálalásától, hogy mintegy önmagát bátorítandó a költő saját naplóbejegyzésére hivatkozik, és így már végül nem szégyelli leírni észrevételét (egy, az imént idézett repülőgépes hasonlatát továbbvivő úrhajós hasonlatot tartalmazó hosszabb mondat után):

Mint a képzelet, a poézis horizont nélküli tengerén vagy világűrjében hajózó hajós vagy asztronauta valami különös földi, anyagi ösztönnel mindegyre „megadja helyzetét”, a helyzetére vonatkozó adatokat, s állandóan tartja kapcsolatát a „szárazfölddel” vagy a Földdel: azaz a fizikai valósággal. Minderről nem mernék beszélni, attól féltve, hogy Petőfi költői-művészi nagysága csorbát szenved, ha nem ő maga emlegette volna – büszkén és ismételtelen – azt az „állati ösztönt – mely a költőben van”, azaz a költőnek és a természetnek (állati, növényi, fizikai világnak) az átlagosnál mélyebb, intenzívebb affinitását.⁶⁵

Ennek a megfigyelésnek az alátámasztására hozható „érveinket a Petőfi-versek százaival tudnánk alátámasztani” – írja Martinkó – „hiszen a külső környezetre az év szakára történő emlegetett utalás legalább a versek egy harmadában fellelhető”.⁶⁶ Szempontunkból az az érdekes, hogy a tudós a *Hegyen ülök...* című versre is kitér a tanulmányban. Ezt a költeményt arra való tekintettel, hogy a Varjas-féle kritikai kiadást használta, ellenpéldaként hozza, amelyből aztán további tanulságokat is le tud vonni. (A Kerényi-féle kritikai kiadás használatával persze már nem ellenpélda a vers, hiszen így korábbra tesszük a megírását.) Martinkó elsősorban a versbeli idővel és a keletkezés idejével foglalatoskodik:

Ugyancsak az év őszéről való a *Hegyen ülök...* kezdetű vers, melyet a PÖM (I. 346.) „Pest, 1845. október 16. – november 25. között” keltezéssel lát el. Ez is „ősz” vers, de benne még a boglya tetején ülő (tehát még el nem költözött) gólya szemlélete asszociál egy hasonlatot, s bár itt is már „sárgapiros” a fák levele s „zúg a szél” (de nem „süvölt”!), a legkonkrétabb jelzések ilyesmit mondanak: „Közelget az időjárás ősz fele” és „Innen-onnan lehull a fák levele” – summa summarum: mindez szeptemberre, annak is inkább az első harmadára mutat.

Martinkó gondolatmenete folytatásában leírja az ismertett borjádi, illetve pesti keltezés problémáját, a hagyomány, a hangulat és a tájkép révén Borjád oldalára álló

⁶⁴ Uo., 26–27.

⁶⁵ Uo., 27.

⁶⁶ Uo., 29.

kutatókat, ám a Ferenczi által megadott Petőfi-kronológia és az október 2-i megjelenés alapján úgy dönt, a versből szerinte kiolvasható időszakaszra teszi a keletkezést, és így a költő által utóbb javított helyszín mellett teszi le a voksát: „Petőfi tehát a verset *Pesten* írta, és Borjád előtt s nem utána, szeptember első harmadában s nem »október 16. – november 25. között.«” Ebből pedig két következtetést von le: egyrészt a versben jelölt időszakaszt, meteorológiai helyzetjelentést érdemes komolyan vennünk, másrészt pedig kézirat híján nem kell feltétlen a költő helymegjelölését elfogadnunk:

A tanulság pedig: ha Petőfi a „közelgő” őszi beszél költeményében, akkor – megnyugodhatunk – ősz elején vagyunk; másodszor pedig: Petőfinek *utólagos* helymegjelölését nem szabad szentírásnak venni, ha nincs kezében az eredeti kézirat (vagy azon sincs feltüntetve a keletkezési hely), előfordulhat, hogy találmóra írja a nyomtatott szöveg alá a megfelelő időben bejárt helyek egyikét. Bár az is lehet, hogy Borjádon is leírta (magának vagy másnak) a verset, s ez ötlött első ízben az eszébe...⁶⁷

Maradjunk még mindig a pontos időpontnál. Martinkó András a vers szövege alapján ősz elejét említett, konkrétan szeptember első harmadát. A gondolat szép, úgy vélem azonban, mind a vers képei, mind a Ferenczi majd Kerényi révén mutatkozó megírás ideje ellentmond a feltevésnek. Ugyebár a Pomáz–Esztergom-út szeptember 23–24-re esett, ősz eleje ez is, de szeptember harmadik harmada. Hrenkó Pál pontosan így számította a megjelenés október 2-i napjától visszafelé a megírás idejét, véleménye igazolására korábban idézett módon magát a verset citálva: „Hetilapról lévén szó 8–10 napot levonhatunk a nyomdai munkára, és máris szeptember 20–22. körül járunk. Amikor már közelgett az időjárás ősz felé, a sárgapiros levél is csörög az ágon, sőt imitt-amott hullik is. Úgy ahogy azt a költő őszelő (szeptember) hónap végén láthatta.”⁶⁸ A poéta meteorológiai egzaktságához Martinkót kiegészítve regisztrálhatjuk: szeptember 22. vagy 23. az őszi napjegyenlőség napja, az északi féltekén ekkor köszönt be a csillagászati ősz, épp amint a vers 2. sora jelzi.

Másrészt úgy vélem, a szöveghez társítható egy abszolút irodalmi, noha környezeti elemekben szintén bővelkedő mező is. Elsősorban a vers két középső strófája alapján könnyen asszociálhatunk Berzsenyi Dániel *A' Közelítő Tél* című híres versére. A 2. sornak egyrészt az igéje („közelget”⁶⁹) idézheti ezt fel, másrészt az évszak megnevezés is közös elem (mint az köztudomású, Berzsenyi versének eredetileg *Az Ősz* címet adta). Petőfi talán Berzsenyi őszleírását fordítja át azzal is, hogy a hangot adó elszíneződött levelet említi („sárga levél zörög” – „Sárgapiros levél csörög”⁷⁰), oly sok alkotó mellett ő is él a negatív leírással („zöld lugasok között / Nem búg gerlicze” – „Tarka madár nem füttyörész az ágon”), valamint megidézi a halált („Bár csak én is lehullanék”):

⁶⁷ Uo., 30–31.

⁶⁸ HRENKÓ, *Petőfi és Vachott...*, i. m., 45.

⁶⁹ Itt és a továbbiakban: PETŐFI Sándor, *Hegyen ülök...* = Uő, *Összes költeményei 1845. augusztus – 1846.* i. m., 60–61.

⁷⁰ Itt és a továbbiakban: BERZSENYI Dániel, *A' Közelítő Tél* = Uő., *Összes művei I., Költői művei*, s. a. r. MERÉNYI Oszkár, Bp., Akadémiai, 1979, 74.

Fenn a hegyen, lenn a völgyben zúg a szél,
Közelget az időjárás ősz felé;
Ősszel szép csak a természet én nekem,
A haldokló természetet szeretem.

Tarka madár nem füttyörész az ágon,
Sárgapiros levél csörög a fákon,
Innen-onnan le hull a fák levele...
Bár csak én is lehullanék ő vele!

A' Közelítő Tél és a *Hegyen ülök...* költemények közös elemei persze szaporíthatók: a völgybeli folyóvizek („*A' csermely violás völgye*” – „a völgyben lassu patak”) tehetők könnyedén egymás mellé, vagy a Zephyr és a szél, noha az egyik „nem lengedez”, míg a másik zúg, illetve végül a domináns ellentétet adó geográfiai formák, a hegy és a völgy: Petőfinél a hegyen való üléssel szemben lenn a völgyben tévedez a patak, Berzsenyinéél „*A' csermely' violás völgye nem illatoz,*” miközben „*A' hegy' boltozat*in néma homály borong”.

Ebben a fényben a Petőfi-vers akár ősz véginek is hathatna (tán még október közepi, novemberinek is), Martinkó András azonban úgy vélem helyesen mutatott rá arra, hogy a szél *még* zúg (de nem süvölt, példája szerint), és innen nézve joggal emelte ki a vers kezdetét, amelyben bár csak hasonlatból, de *még* itt van a gólya (nemhiába jelent meg október elején, és csakugyan megnyugodhatunk abban, hogy ősz elején vagyunk).

Ezen a ponton Berzsenyi apropója révén, hadd tegyek egy rövid kitérőt a vers kevert műfajúságára. A *Hegyen ülök...* egyrészt nyilvánvalóan tartalmaz két középső strófájában picturát vagyis tájleírást. Másrészt természetesen, mint oly sokszor, a pictura szétválaszthatatlanul összekeveredve jelenik meg a szövegben az elmélkedéssel azaz sententiával (a két skolasztikus verstípus összeolvadására köztudomásúan éppen *A' Közelítő Tél* az egyik első kiváló példa, noha már Csokonainál megfigyelhető a keveredés). Nem szembetűnő a sententia megjelenése a költeményben, legalábbis az elején nem. Az első versszak első pillantásra picturának hat, megjelöli a helyet, ahol a beszélő tartózkodik, és a panorámát festő hasonlattal felidézett gólya, valamint a völgy lassú patakja is tájleírást mutat. A helymegjelöléshez, látványvázlat-hoz fűzött kommentárja a beszélőnek, a 4. sor „Az én fáradt életemnek képe ez” megállapítása azonban összegző tartalmú, és ráadásul a közelgető ősz mellett ez is egy intertextus, Berzsenyi másik kiváló műfajkeverő költeménye, a kritikai kiadás jegyzetét író Merényi Oszkár szerint *A' Közelítő Téll*el „benső rokonság”⁷¹ által összekötött a *Levéltöredék Barátnémhoz* őszi szürete estvélyi óráit lefestő sorai picturából sententiába átmenő sorát idézi: „Életem' képe ez.”⁷² Ezt egészíti ki a *Hegyen ülök...* két utolsó strófája, amelyben a beszélő saját halálát követő különböző sorslehetőségein

⁷¹ BERZSENYI Dániel *Összes művei I., i. m., 519.*

⁷² Itt és a továbbiakban: BERZSENYI Dániel, *Levéltöredék Barátnémhoz = Uó, Összes művei I., i. m., 73.*

mereng (ebben a merengésben a vadfa és az erdő, de talán a tűzvész is visszahozza az előző részek picturáját). A műfajkeveredéshez még az is hozzátartozik, hogy a beszélő szenvedéséről és bújáról szól, így elégikus benyomást is kelt a szöveg, ám ez is kavarodva van jelen a pictura természeti elemeket adó képeivel és a sententia jövővel foglalkozó elemeivel: „Bánatomból egy nagy árvíz lehetne, / Örömem kis sziget lenne csak benne.” Az elégikus benyomás mellé odatehetjük a szerelmi bánat kísértését is: Petőfinél az életrajzból ismert Mednyánszky Berta elutasítás révén gondolhatunk erre a lehetőségre, ami persze Berzsenyi mindkét őszi költeményében jelen van, hiszen a távol lévő kedves a címzettje az episztolának induló versnek, a zárásban pedig a beszélő egyik mulatótársa „A' szelíd szerelem' hamvadó szikrája”, a másik szöveg pedig zárásul a kedves által sem megakadályozható elmúlást idézi – korábbi változatban: „Sem béhunyt szememet felnem ígézheti / Bartsim barna kökény szemé”,⁷³ a későbbiben: „Sem béhunyt szememet fel nem ígézheti / Lollim' barna szemöldöke!” Végezetül pedig Korompay H. János kiváló *Levéltöredék barátnémhoz* elemzése révén a *Hegyen ülök...* népdalszerűsége, megzenésítése látszhat újabb műfajiságnak, hiszen Korompay Berzsenyi versének „Tudod magam vagyok, mert te nem vagy velem” soráról úgy véli, az „még egy mai slágerszövegben is helyet kaphatna”.⁷⁴

A kitérést lezárva és áttérve a vers térdimenzióira, feltehetjük Martinkó András tanulságai nyomán a kérdést: akkor javíthatta volna Petőfi a keltezését Borjádrról nem Pestre, hanem Pomázra? Tudjuk, a Kőhegy is ott van az ez idő tájt bejárt helyek között. (Persze rögtön szaporíthatnánk tovább a helyszíneket: Esztergomban is van hegy, híres is – de erre rögtön hozzá kellene tennünk, nincs tudásunk arról, bármelyik esztergomi hegyen jártak volna szeptemberben, arról tudunk, hogy Esztergomban ebédeltek.) Hrenkó Pál helytörténeti cikke korábban már idézett helyén éppen ezt a lehetőséget vetette fel: ha a pomázi, esztergomi kirándulás „után Petőfi verset írt a Kő-hegyi túráról, úgy ez csakis a »Hegyen ülök« című műve lehetett”.⁷⁵

A vers így kezdődik:

Hegyen ülök ...

Hegyen ülök, búsan nézek le róla,
Mint a boglya tetejéről a gólya.
Lenn a völgyben lassu patak tévedez,
Az én fáradt életemnek képe ez.

Kerényi a kritikai kiadás jegyzeteiben a magyarázatok között tisztázza, hogy a cím-beli hegy „a borjádi szőlőhegy, az ún. Púposhegy”, a 3. sorban pedig a *lassu patak*: a Sárvíz. A keletkezéstörténetet tisztázó logikus listájában megerősíti ugyanezeket:

⁷³ BERZSENYI Dániel, *Az Ősz = Uó., Összes művei I., i. m., 526.*

⁷⁴ KOROMPAY H. János, *Berzsenyi Dániel, Levéltöredék barátnémhoz = Mért szép? A magyar líra Csokonaitól Petőfigig*, szerk. MEZEI Márta és KULIN Ferenc, Bp., Gondolat, 1975, 174.

⁷⁵ HRENKÓ, *Petőfi és Vachott...*, i. m., 45.

„Az emlékezők egyértelműen Borjádra helyezik a verset, ez (képanyagát tekintve is) elfogadható”; „A Pesthy család hagyományából elfogadható a »Púpos hegy« mint topográfiai adat”⁷⁶

Az első, Borjádról szóló cikkekben konzekvensen a Sió név fordul elő. Így szerepelt a *Magyarország és a Nagyvilág* 1872-es Beszédes Kálmán cikkében („Borjád telep Tolna megyében, Kajdacs közelében, [...] Sió csatorna partján fekszik, kies szőlődombok tövében s üdítő viránytól környezve”⁷⁷), ugyanígy a *Vasárnapi Újság*ban Sántha Károlynál tizenkét évvel később Sárszentlőrinc tekintetében („tősgyökeres szép magyar falu, ott nyúlik el a Balatonból eredő Sió mellett, Tolna vármegyében. Van gyönyörű áldott rónája, melyet félkörben koszorúz a kitűnő bortermő borjádi szőlőhegység”⁷⁸). A Sárvíz név egyedül Ferenczi Zoltán életrajzában szerepel, Kerényi is innen vehette át: „A szőlőhegyről elmerengve a lassan folyó Sárvizet látta s a kép emlékét *Hegyen ülök* költeménye őrzi, melyben szomorú élettapasztalataiból merített keserű benyomásai tükröződnek.”⁷⁹ Felmerülhet, hogy az irodalomtörténeti átkeresztelést az indokolta, hogy a Sárvíz név, mivel kevésbé ismert, mint a Sió csatorna, talán jobban összeilleszthető a vers *lassu patakjával* (bár az adatközlőket nem zavarta a Sió sem). A magyarországi vízügyi szakirodalom alapján azonban ez nincs így – a Sárvíz tudniillik az első csatornává átépítéssel szabályozott folyóvizeink közé tartozik, mi több, már Petőfi gyerekkorában elkészült, amint azt a figyelmes olvasó már Beszédes Kálmán 1872-es cikkének tisztelgő részéből kiszűrhatta.⁸⁰ És az a látvány, ami a folyószabályozás után tárult a nézelődő elé, szintén nem idéz lassu patakat. Az 1973-as *A magyar vízszabályozás története* című összefoglaló munkában Károlyi Zoltán így írt a Sárvíz szabályozása után létrejött állapotról: „Az egykori folyómeder teljesen beleveszett a lápba, s ezért a folyószabályozás itt egészen új meder, helyesebben lecsapoló csatorna építését tette szükségessé. A Kölesdtől Ősiig terjedő 112 km hosszú csatorna 1825-ben készült el. Biztosította a „Sárrét” mocsarainak kiszáritását és a völgy belvizeinek levezetését: 30 100 ha olyan területet állított a mezőgazdasági termelés szolgálatába, mely korábban évszázadok óta használhatatlan volt.”⁸¹

⁷⁶ PETŐFI Sándor *Összes költeményei 1845. augusztus – 1846, i. m.*, 350–351.

⁷⁷ BESZÉDES, *Borjád, i. m.*, 619.

⁷⁸ SÁNTHA, *Sár-Szentlőrinc és Borjád, i. m.*, 517.

⁷⁹ FERENCZI, *Petőfi életrajza, i. m.*, 2:214.

⁸⁰ „A Balaton vidékén az első átfogó és sikeres szabályozást a Sárvizen hajtották végre, ezért a XIX. század első felében ez lett a fővízszabályozás, mely a Dunába vitte a vidék vizeit. [...] A munkálatok 1811-ben indultak meg Zichy Ferenc kir. biztos és Saátor Dániel ig. mérnök irányítása alatt, Quits Antal tervei alapján, a sióagárd–czeczei szakaszon. A szabályozás munkájában részt vett Beszédes József is, akit Saátor halála után a Társulat igazgató mérnökévé választottak. Beszédes József a Sárvíz végleges rendezésének tervét Bóhm Ferenc eredeti elgondolásai alapján dolgozta ki, s azt 1819–1826 között gyors ütemben valósította meg. A Sárvíz-szabályozás e megoldása az erősen elfajult medrű kisebb vízfolyások és elmocsarasodott folyóvölgyek rendezésének iskolapéldájává vált” *A magyar vízszabályozás története*, szerk. IHRIG Dénes, Bp., Az Országos Vízügyi Hivatal kiadványa, 1973, 257.

⁸¹ Uo., 257. – *A Magyarország és a Nagyvilág* 1872-es cikkének *Borjád vidéke* című illusztrációján széles csatornát látni magas töltések közt, amelyen hosszú lábakon álló híd vezet át, szántót bal oldalán,

Hrenkó Pál bizony pontosan ezt használta fel a *Hegyen ülök...* Kőhegyhez kötéséhez megint csak magára a verse támaszkodva: nem „valószínű, hogy a borjádi »hegy«-ről látta volna a szabályozott Sió »patak tévedez«-ését”.⁸² Ehhez hozzátehetem, hogy Pomáz felől mászva meg az iszonyú meredek Kőhegyet, talál az ember patakot. 5–600 méter hosszan halad mellette az út a Zengő-völgy mentén, ebbe folyik a János-forrás kis ere is. Magam nem tartom kizártnak, hogy a poéta, ha a kilátóról nézte búsan a lent elterülő panorámát (amit persze csak Vahot úti emlénye tanúsít), a vers alapján a másik irányba is fordult a figyelme, nem csak a lába alatt kissé távolabb elterülő Dunára, Tőfenékre – vagyis kerülhetett a Pomáz utáni Zengő-völgy nevű kis vízfolyás miatt a vers nyitó strófájába a tévedező lassú patak. (A Tőfenéken át folyik a Dera-patak is Pomáztól Szentendre déli határánál torkolva a Dunába, ez azonban nem vehető ki a Kőhegyről nézve lefelé. A vidék sík, mocsaras, belvizes terület: a gólyát vihette a költeménybe, ám völgy benyomását nem kelti.)

A Púposhegy a két első, Borjádót Petőfi fontos élethelyszíneként való bemutatásban még nem kerül elő, sem Beszédes, sem Sántha cikkében nincs, noha Petőfi életrajza miatt több fontos lokális elemet felhozunk, többször illusztrációval együtt. Sántha Kerényi szerint „a szüreti időt idézte fel”,⁸³ de csak a borjádi préház szerepel a cikkben, amely előtt a költő találkozott gyermekkori barátnőjével, és amely hegyen (a préház nyilván hegyen áll) két verset írt. A Púposhegy nevet Pesthy Károly használta a *Pesti Hírlap* 1907-es idézett közleményében: „Petőfi az ismerősökkel többször kirándult az úgynevezett Púpos hegyre, amelyről beláthatni a Sió gyönyörű völgyét. Ott biztatták a költőt, hogy örökítse meg az egyik kirándulást. Petőfi azonnal megírta a költeményt, fel is olvasta a társaságnak.”⁸⁴ Érdekes, hogy Kerényi Ferenc elfogadhatónak tartja a topográfiai adatot, ellenben a Pesthy család hagyatéka többi részét hiteltelennek minősíti a szöveg tükrében: „a vidám társaság unszolására történt, csaknem rögtönzött megírást azonban a vers maga nem igazolja”.⁸⁵ A versből talán annyit tudhatunk meg a hegyről: alatta mélység van. Ez sajnos kevésbé egyedi, a Púposhegyről a Sió-völgye látszik, a Kőhegynél – mint a Thirring-féle útikönyvben is olvashatjuk – „lábaink alatt a nagy mélység tátong”.⁸⁶

A versről aligha támad olyan benyomásunk, rögtönözve megörökítene egy társasági kirándulást (még ha vidám szüreti társaságról nem is emlékezett meg szó szerint Pesthy Károly). Inkább egy őszi szomorkás, megfáradt, enyhén halálvágyas, megkeseredettség panasza az, amit a vers 2., a helymeghatározást követő strófája nyújt:

---

magaslatokat a háttérben.

⁸² HRENKÓ, *Petőfi és Vachott...*, i. m., 45.

⁸³ PETŐFI Sándor *Összes költeményei 1845. augusztus – 1846. i. m.*, 350.

⁸⁴ PESTHY, [*Petőfi igen sok költeményét Borjádón...*], i. m., 37.

⁸⁵ PETŐFI Sándor *Összes költeményei 1845. augusztus – 1846. i. m.*, 351.

⁸⁶ *A Pilis-Visegrádi hegység...* i. m., 95.

Elfárasztott engemet a szenvedés.
Be sok bűm volt, örömem meg be kevés!
Bánatomból egy nagy árvíz lehetne,
Örömem kis sziget lenne csak benne.

A 3. és 4. szakaszok leginkább őszt mutató leírása után azonban vált a szöveg. A jövő jelenik meg a két záró strófában, az 5.-ben még egy passzív, elvonulós nyugodt halálképzetet látunk vadfával, a 6., záró strófában aztán az eddig statikus vadfa átalakul aktív tűzvész képévé, ami a beszélőt eddig bántó világ elpusztítását okozná – mint Kerényi Ferenc írta kritikai életrajzában: „de megvillan az indulat is a vers végén, a megtisztító tűzvész képében”.⁸⁷ Hadd tegyem hozzá: ezt a képátalakulást kiegészíti az ellenpárja a szöveg elején, a víz, illetve a vízzel összeköthető elemek előfordulása a szövegben: a 3. sorban „a völgyben lassú patak tévedez,” aminek talán következménye, hogy a 2. versszakban a szenvedés által elárasztott beszélő kerül elő az 5. sorban, illetve a 7. sorban folytatólag a bánatából képződő árvíz – a vadfából támadó tűzvész alighanem ezt a mindörökké csak bántó árvíz világot semmisítené meg, de legalábbis ellenpontozza.

Holtom után vajon mi lesz belőlem?
Vadfa lenni szeretnék az erdőben;
Ott lenne az én számomra jó tanya,
Egész világ engem ott nem bántana.

Szeretném, ha vadfa lennék erdőben,
Még inkább: ha tűzvész lenne belőlem;
Elégetném ezt az egész világot,
Melly engemet mindörökké csak bántott.

Ezek a sentenciának vehető részek azonban elvezettek a kijelölt vizsgálandó területtől: a vers szintén természeti elemeket használó képeinek alakváltásai egész távol visznek a picturareszek idő- és a térdimenziótól. A vers ezen dimenziói kapcsán összefoglalóan azt állapíthatom meg, a *Hegyen ülök...* című vers ihlető forrása inkább pomázi, szentendrei eredetű, és talán a szabályozott Sárvíz vagy Sió adja a legerősebb érvet Borjáddal szemben a Kőhegy mellett. Az egyértelmű tisztázáshoz persze közvetlen forrásunk nincs, és a vers maga direkt nem használ egészen konkrét azonosítást eredményező

---

⁸⁷ KERÉNYI, *Petőfi Sándor, i. m.*, 200. A költemény természeti képeinek átalakulásával foglalkozott Zlinszky Aladár, Petőfi panteizmusáról beszélve e verset az ember a természetbe való tökéletes beleolvadás példajaként hozta. Lásd ZLINSZKY Aladár, *Petőfi nyelvééről*, Magyar Nyelv, 18(1922), 9–10. sz., 189–198. Itt: 194–195. Másrészt érdekes, hogy a szöveg alakzatváltásait a másodlagos folklorizáció negligálta. Kerényi írja a kritikai életrajzában: „A műköltői ugrásokat, például az alakzatok egy részét [...] a népi logika kiigazította. A *Hegyen ülök...* (1845) 6., utolsó versszakában a költő ilyenlél [...] Az alakváltós metaforát a népdallá válás során funkcionálisan összekötötték: „De szeretnék az erdőben fa lenni, / Énbelőlem jó tüzet lehetne rakni...” vagy: „De szeretnék az erdőbe’ fa lenni, / Ha valaki eljönne felgyújtani...” KERÉNYI, *Petőfi Sándor, i. m.*, 158).

fordulatokat – lám, az iszonyú meredek Kőhegyet a (ráadásul felvidéki származású) Vahot szavai révén látjuk ilyennek az Alföldről származó Petőfi számára, és furcsa lenne azt gondolni, az 5. sorban nem a szenvedés, hanem a hegymászás okozta volna a vers beszélőjének elfáradását.⁸⁸

---

⁸⁸ Vahot mindenesetre pontos volt: a Kőhegy Pomáz felől – egy edzett helyi futótársam, Varga István szavai szerint, akivel néha felszaladunk a Kőhegyre is Szentendréről – egyszerűen futhatatlan.

CSÖRSZ RUMEN ISTVÁN

Jankovich Miklós és a *Nemzeti Dalok Gyűjteménye**

*Küllös Imolának örök tisztelettel,
közös szövegkiadáói munkánk 25 éves jubileumán*

A 18–19. század fordulóján Magyarországon egyre több főnemes áldozott komoly összegeket műkincsek és könyvek gyűjtésére. Világszerte hódító divat (Winckelmann), a nemesi presztízs és a patrióta buzgalom egyaránt irányíthatta gyűjtőkedvüket. A már száz évvel korábban jó példával elől járó Esterházy Pál nádor anyagi lehetőségeivel azonban kevesen rendelkeztek, az ő és családja Kunstkammere sokáig versenytárs nélkül maradt.¹ A jelentős főpapi könyvtárak (különösen Klimó György pécsi püspök, valamint Batthyány Ignác gyulafehérvári püspök gyűjteménye), illetve a Teleki-Téka és a bontakozó pesti egyetemi könyvtár meghatározó szerepet játszottak a korszak olvasáskultúrájában, a muzeális feladatokat azonban nem vállalhatták. Amikor Széchényi Ferenc 1802. november 25-én saját könyvkincseire alapozva megteremtette a Nemzeti Múzeumot (a később külön intézménnyé váló nemzeti könyvtárat, mai nevén az Országos Széchényi Könyvtárat), tisztában volt gyűjtőhálózatának és anyagi lehetőségeinek a határával is. Az ilyen értékű gyűjtemények intézményi elhelyezése azonban egyrészt szimbolikus jelentést hordozott: a nemzet *régi* kincseit a tulajdonos a *jelenkori* magyarok oltalmára bízta, ezzel is figyelmeztetve a felelősségre, amelyet az örökség ápolása ró a sokat ostorozott, hanyatló nemzetre. Másrészt az intézményalapítás objektív kapcsolódási pontot jelenthet a széttartó érdeklődésű magyar értelmiség, illetve a legfőbb mecénásuknak számító arisztokrácia körében. A Tudós Társaságok hivatalos alapítását az udvar több ízben megghiúsította (több okból),² ám a kulturális kincsek együtt tartását nem akadályozta ily mértékben.

Széchényi Ferenc könyvtáralapításának idején az értékmentő program már két évtizede jelen volt a köztudatban Révai Miklós felhívásai révén, amelyek 1782-től jelentek

---

* A tanulmány a BTK Nyugat-magyarországi Irodalom 1770–1820 Lendület Kutatócsoport keretében készült; rövidebb változata német nyelvű előadásként hangzott el 2019. június 1-jén Keszthelyen, a *The Culture of the Aristocracy in the Habsburg Monarchy, 1750–1820* című nemzetközi konferencián.

¹ Bővebben: Esterházy Pál, a műkedvelő mecénás: Egy 17. századi arisztokrata-életpálya a politika és a művészet határvidékén, szerk. Ács Pál, Bp., reciti, 2015.

² Bővebben: DEBRECZENI Attila, *Tudós hazafiak és érzékeny emberek: Integráció és elkülönülés a XVIII. század végének magyar irodalmában*, Bp., Universitas, 2009.

meg.³ A gyenge anyagi lehetőségekkel bíró Révai szintén arisztokraták, például Sándor István és Ráday Gedeon támogatásával látta megvalósíthatónak terveit.⁴ Ő a veszendő írott értékek megmentésére buzdított; ebbe a halmazba a nyomtatott ritkaságokon túl beletartozott a (többféle irodalomszociológiai és cenzurális okokból) burjánzóan gazdag magyar kéziratos hagyomány, valamiképp tehát a közkultúra, a populáris szövegek is. Mégsem népköltési felhívás volt ez, bár sorai mögül kihallható a népi emlékezet értékörző szerepe. A kortársak zöme azonban egyelőre a legkevésbé sem a köznép felé fordult. A *Költeményes (Magyar) Gyűjtemény* címmel megindított sorozat a közelmúltbeli magyar líra kiadására vállalkozott, de csak az 1779-ben elhunyt jezsuita költő, Faludi Ferenc életműve látott napvilágot, a tervezett Gyöngyösi István- és Orczy Lőrinc-kötetek sajnos nem. A közvélemény hamar szembesült azzal, hogy támogatók híján nemcsak a források fizikai birtoklása és megőrzése ütközik nehézségekbe, hanem a szakszerű szövegkiadás is.

Egyelőre nem látszott, miként hidalható át az új intézményformák (múzeum, közkönyvtár, nemzeti szövegkiadás stb.) és a régi nemesi könyv- és műkincstárak működése közti különbség. A 18. század jellegzetes szimultán folyamatai közt voltaképp a két modell egyidejű tetőzését és bizonyos fokig a versengésüket figyelhetjük meg Magyarországon.

E folyamat egyik központi szereplője, vadasi és jeszenicei Jankovich Miklós nem a főúri réteghez tartozott, inkább a vagyonos középnemességhez, és az általa vállalt gyűjtőfeladatok sokszor nehéz helyzetek elé állították hosszú élete során. Neve és pályája még ma sem elég közismert ahhoz képest, ami az érdemei alapján megilletné. Pedig, Mikó Árpád találó szavaival, „az írásos hagyatéka óriási, maga a káprázatos gyűjtemény pedig itt van a szemünk előtt. Csak rejtőzködik”.⁵ Emiatt először vázlatosan összefoglalom Jankovich életrajzát az alapvető tanulmánykötet és a 2002. évi kiállítás szakkatalógusa alapján,⁶ illetve korábbi elhivatott kutatói, Krompecher (Korompay)

³ E felhívások irodalomtörténeti kánonformálásáról és Révai szövegkiadáói programjáról legújabbban: HEGEDÜS Béla, *Az irodalomtörténet mint érv az irodalom léte mellett: Révai Miklós felhívása a Magyar Hírmondóban és a Költeményes Magyar Gyűjtemény = Doromb: Közköltészeti tanulmányok* 6., szerk. Csörsz Rumen István, Bp., reciti, 2018, 101–112.

⁴ Sándor Istvánnal kutatócsoportunk keretében is foglalkozunk már, pl. Csörsz Rumen István, *A Sokféle folyóirat (1791–1808) irodalmi programja*, ItK, 122(2018), 6. sz., 757–767. – Ágnes DÓBÉK, *Reports on European Publishing Culture in the Journals of Western Hungary = Media and Literature in Multilingual Hungary 1770–1820*, eds. Ágnes DÓBÉK, Gábor MÉSZÁROS, Gábor VADERNA, Bp., reciti, 2019 (Reciti Conference Books, 3), 243–251.

⁵ MIKÓ ÁRPÁD, *Bevezetés = Jankovich Miklós (1773–1846) gyűjteményei: Kiállítás a Magyar Nemzeti Galériában 2002. november 28–2003. február 16.*, szerk. MIKÓ ÁRPÁD, Bp., Magyar Nemzeti Galéria, 2002 (A Magyar Nemzeti Galéria kiadványai, 2002/1), 10–12, itt: 10.

⁶ *Jankovich Miklós, a gyűjtő és mecénás (1772–1846): Tanulmányok*, szerk. BELITSKA-SCHOLTZ Hedvig, Bp., Akadémiai, 1985 (Művészettörténeti Füzetek, 17). – *Jankovich Miklós (1773–1846) gyűjteményei, i. m.*

Bertalan,⁷ Berlász Jenő⁸ és Küllős Imola⁹ eredményei nyomán. Bár e jeles tudósok alapos szaktanulmányait aligha tudom teljes spektrumában befogni vagy kiegészíteni, de fontosnak látom, hogy Jankovich életművét némiképp újra a reflektorfénybe fordítsuk. Írásom második felében egyetlen fontos tervéhez, a *Nemzeti Dalok Gyűjteménye* című kézíratsorozathoz gyűjtők össze néhány új szempontot az utóbbi évek közköltészeti kutatásai tükrében.¹⁰

(IV.) Jankovich Miklós egy horvát eredetű nemesi család tagjaként született 1772.¹¹ január 2-án Pesten. A család eredetileg a Felvidéken kapott birtokokat, egy Trencsén melletti faluról kapták a Jeszenicei előnevet. Édesapja, (III.) Jankovich Miklós a jászkun kerületek főkapitánya volt, de 1797-ben elhunyt, így – korábbi hadi sikerei ellenére – az insurrectio kori nemesi karrierépítés lehetőségei elmaradtak. Valószínű, hogy már ő is foglalkozott kézirat- és könyvgyűjtéssel a szerzetesrendek ekkoriban feloszlott rendházaiból, és barátságban állt Orczy Lőrinc költővel. Felesége, Beniczky Angelika szintén művelt asszony volt,¹² és a közismert 17. századi költő, Beniczky Péter távoli rokona. A családban a régebbi felmenők, de a szülők ismeretségi köre révén is gazdag könyvtár és levéltár alakult ki (a Beniczkyek egyik ága evangélikus vallású volt, tehát katolikus és protestáns források egyaránt látókörükben lehettek, amint az Jankovich későbbi gyűjtői profiljában tükröződik).

A kis Jankovich Miklós a nemesi ifjak számára létesített váci Theresianumban kezdte tanulmányait, majd a pesti piarista gimnáziumban folytatta. Itt ismerkedett meg Cornides Dániellel, és a neves bibliográfus halála után – talán az ő hatására – már 1788-ban összeírta az általa olvasott könyveket,¹³ majd 1795-ben újból listába szedte őket.¹⁴ Egy másik kiváló tudós, Kovachich Márton György is pártfogásába vette az ifjú múltbúvárt, 1792-ben közösen szerkesztettek történeti bibliográfiát egy leendő tudós társaság könyvbeszerzéseihez. 1789-től 1791-ig Pozsonyban tanult a királyi

⁷ KROMPECHER Bertalan, *Jankovich Miklós irodalmi törekvései*, Bp., Eggenberger-féle Könyvkereskedés, 1931. – KOROMPAY Bertalan, *Betűrendes mutatók és kiegészítések Jankovich Miklós énekgyűjteményeihez = Jankovich Miklós, a gyűjtő...*, i. m., 173–196.

⁸ BERLÁSZ Jenő, *Jankovich Miklós könyvtári gyűjteményeinek kialakulása és sorsa*, Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyve 1970–1971 (1973), 109–173. – Uő, *Jankovich Miklós pályaképe és könyvtári gyűjteményei = Jankovich Miklós, a gyűjtő...*, i. m., 23–78.

⁹ KÜLLŐS Imola, *Jankovich Miklós kézíratos énekgyűjteményeinek folklorisztikai vizsgálata = Jankovich Miklós, a gyűjtő...*, i. m., 154–172.

¹⁰ A tanulmány részlet egy készülő monográfiafejezetből, a fő szakirodalmak (Berlász, Krompecher, Küllős) általános felhasználásával.

¹¹ A szakirodalomban néhol az 1773-as dátum is szerepel, de a helyes dátum egyértelműen 1772. Lásd pl. HORVÁTH János, *A magyar irodalmi népiesség Faludítól Petőfiig [1927]*, Bp., Akadémiai, 1978², 137–138.

¹² KROMPECHER, i. m., 5–6. Ő hívja fel a figyelmet Jankovich ifjúkori, *Magyar világi énekek* c. kéziratának egyik betétlapjára, amelyet még a tudós születése előtt, 1769-ben küldött Eszlárról Korbits Tamás káplán két versmásolattal az ifjú asszonynak.

¹³ Az imponálónan gazdag lista fennmaradt: JANKOVICH Miklós, *Régi és újabb magyar könyvek laistroma [...]* (1788) OSZK Kt. Fol. Hung. 677.

¹⁴ OSZK Kt. Fol. Hung. 665.

jogakadémián, 1793-tól Fejér vármegye aljegyzője lett, de a hivatalnoki pályának apja halála után hátat fordított, és 1797-től gazdálkodni kezdett rácalmási, majd vadasi (ma Szalkszentmárton) birtokán, s bár 1808-tól két évig újból elhelyezkedett a kincstári adminisztrációban, de csakhamar végképp szakított az ilyen feladatokkal. Kezdetben irodalmi ambíciói is voltak, például az informális Pesti Magyar Társaság tagjaként és *A Pesti Magyar Társaság kiadásainak első darabjában* (1792) több verset közreadott, hús év múlva pedig egy nyelvészeti értekezést: *Magyar szó-nemzés ötven példákban* (Pest, 1812). Figyelmét azonban egyre erősebben lekötötte a könyv- és régiséggyűjtés. Életkorából adódóan már fiatalon sok korábbi jeles gyűjtő halálával kellett szembe-sülnie, feladatukat is megörökölve (Ráday Gedeon, Sándor István stb.); ide tartozik két mesterének, Cornidesnek és később Kovachichnak a tárgyi és szellemi öröksége is. Jankovich 1793-tól folyamatosan vásárolt, például az ekkoriban elhunyt Wagner Károly, Fejérváry Károly, Dobai Székely Sámuel, Kazay Sándor, Szirmay Antal, Ribay György és Aranka György hagyatékának értékes darabjait, sokukkal levelezett korábban. Még Kazinczy Ferenc néhány régi könyvét is ő vette meg 1809-ben, amikor az író nehezebb anyagi helyzetbe került. Több ügynök segítette a hazai és külföldi árveréseken, kései éveiben például a hamisítóként is ismert Literáti Nemes Sámuel, aki levelek özönével tudósította Jankovichot gyűjtőútjairól és legújabb szerzeményeiről.¹⁵ Főúri kapcsolatai sem mellékesek: levelezésben állt Festetics Györggyel, Széchényi Ferencsel, Viczay Mihállyal, Teleki Sámuellel és természetesen József nádorral, aki az egyik fő pártfogója volt.¹⁶

A roppant műkincstárat és könyvgyűjteményt Jankovich egy idő után beköltöztette pesti házába, a mai Ferenciek terére, itt fogadta az érdeklődőket. 1819-ben Horvát István lelkesült szavakkal, szinte utópisztikus hevülettel írta néhány könyvritkaság kapcsán:

[...] itt az idő, melyben a Magyar Literária Históriait lábra lehet állítani. A Széchényi Országos Könyvtár, a Pesti Fő Oskola Gyűjteménye, Gróf Teleki Sámuel, Gróf Teleki László, Gróf Ráday Pál [!] és Tekéntetes Jankovich Miklós Úr magános Kintseik, mellyek a jó Hazafi előtt soha elzáratva nincsenek, annyi Segedelmet nyújtanak, hogy a gyenge növény ditső erővel nevedkedhetik, s előmenetele által arra bírhatja a Kormány-tartó Érdemes Hazafiat: hogy e Tudománynak most is, mint Mária Theresia fényes országlása alatt, illő hely adatik az oskolai pálya rendében. Historia Literária nélkül ugyan is tanítani, épen annyi, mint szembekötvé a Tudomány tér mezőjén a nevendék Ifjúsággal bolyongani.¹⁷

Jankovich ekkoriban örvendett a legnagyobb megbecsülésnek, 1817-ben ott találjuk a tudós társaságot előlegező folyóirat, a *Tudományos Gyűjtemény* alapítói között.

¹⁵ OSZK Fond 16. 491. (Literáti Nemes Sámuel), 1828 és 1842 közti levelek.

¹⁶ Jankovich Miklós kiterjedt levelezésének az OSZK-ban őrzött anyagáról a legbővebb jegyzék: V. WINDISCH ÉVA, *Jankovich Miklós személyi levéltára = Jankovich Miklós, a gyűjtő... i. m.*, 259–276, itt: 268–276.

¹⁷ HORVÁT István, *Az Eperjesi, Abrugybányai és Varasdi Könyvnyomtató Műhelyekről a XVI. században*, *Tudományos Gyűjtemény*, 2(1819), 5. sz., 76–85, itt: 85.

1830-ban nyomtatott összefoglalást közölt kincseiről *Magyar hajdankor emlékeinek jeles gyűjteményét hazájának mély tisztelettel ajánlja J. M.* címmel.¹⁸ 1831-ben a Tudós Társaság tiszteleti tagjának választották, de a Tübingiai és Frankfurt-am-Main-i Régészeti Társaság is meghívta. Az egyre nagyobb anyagi gondokkal küzdő tudós azonban kénytelen volt megválni a gyűjtemény egy részétől, elsősorban a műkincsektől. Ezt József nádor segítette, aki 1832-ben az országgyűlés elé terjesztette a kedvezményes vételi ajánlatot. Az összeg harmadáról Jankovich hazafiúi felajánlasként lemondott, így mindösszesen 125 000 ezüstforintért, a kollekció becsülhető értékének töredékéért lett a Nemzeti Múzeumé – évekig tartó katalogizálás után, ebben Horvát István és Mátray (Róthkrepf) Gábor jeleskedett, a későbbi múzeum helyén álló, zsúfolt épületben. Az 1838-as árvíz idején más helyekre is menekítettek belőle. A könyvtár egy része azonban Jankovichnál maradt, aki ellen csődjelzést indítottak, így életében nem tudta sem értékesíteni, sem adományként átadni. 1846. április 18-án halt meg Pesten a sokak által becsült, de valójában már elszigetelődő tudós. Hagyatékát a végrendelet bonyodalmai miatt csak a szabadságharc után, 1852-ben árverezték, addigra több tétel elkerült eredeti helyéről. Sajnos a Nemzeti Könyvtár további 19–20. századi átsorolásai miatt jóformán rekonstruálhatatlanná vált az eredeti gyűjtemény. Szempontunkból ez különösen fontos lehet.

Jankovich Miklós mindenekelőtt gyűjtő volt, az értékmentés megszállottja, aki ezért családi örökségét, a gabonakonjunktúra idején gyarapított vagyonát, sőt fiai bizalmát is feláldozta. A tudományos közreadás csak részben, elsősorban idősebb korában foglalkoztatta. A közreműködésével szerkesztett *Tudományos Gyűjtemény* hasábjain először nem is ő maga, hanem Fejér György közölt ismertetést a gyűjteményről (1817),¹⁹ majd Jankovich is több cikket publikált, főként régészeti leletekről. A közvélemény elsősorban a középkori és kora újkori források megmentőjeként és nemzetközi szakértőjeként tekintett rá, aki valóban kódexek és ősnymtatványok sokaságát örökölt át az utókor számára. Fejér cikke azonban egy fontos tervről értesítette a nyilvánosságot: Jankovich Miklós kéziratárában bontakozni látszott egy nagy szövegkiadás terve, amelyet ő *Nemzeti Dalok Gyűjteménye* címmel látott el.

E' jeles Gyűjteményhez mellékelte Jankowics Úr a' Nemzeti Dalokat, és a' legtávolább időktől kezdvén, azokat négy szakaszokra elosztatta, I. rendben a' Vitezi (Heroici) II. az Erkölcsei (Morales) III. a' Nyájas (Ludicri) IV. a' Szerelmes (Erotici) Énekeket foglallya. Az ily Nemzeti Dalok már minden virágzó Európai Nemzeteknél Angolyoknál, Spanyoloknál, Olaszoknál, Németeknél nyilván kinyomtatattak, de főképpen gyönyörködtek régolta azokban a' Frantziák, annyira, hogy Énekes könyveiknek öszveszedése maga már egy különös Könyvtárt formálhatna. Hát a' Németek millyen szorgalommal, költséggel nem gyűjtik öszve hajdani minneliedereket. – Bécsben tavali [!] esztendőben a Niebelungen dalnak egy XIII. századból lévő példánnya 500. Körmőczi aranyokon adatott el – és szomszédjainkat

¹⁸ A Jankovich-gyűjteményre vonatkozó jegyzékek, listák és egyéb dokumentumok legújabb repertórium: *Jankovich Miklós (1773–1846) gyűjteményei...*, i. m., 319–332.

¹⁹ FEJÉR György, *T. Vadassi Jankowics Miklós' Gyűjteményeiről, és Régiségei között található két ismeretlen Emlékekről, eddig meg nem magyarázott Írásokról*, *Tudományos Gyűjtemény* 1(1817), 11. sz., 3–46.

nem kis örömmel vidámitotta Hazánk Tudós egyik Naggya Gróf Majláth János, a' Kalocsai Könyvtárban lévő, és pergamentomra XIV. század' elein írott régi Németh költemények' közre bocsátásával; mi Magyarok illyeket csak a' legalacsonyabb köz-nép között hagyunk hevertetni, maga eredeti diszzeitől megfosztatni, s elfajzani – azt, a'mit másokban dicsérünk, vak ámitásból eredett balvélekedéssel magunk nemzetyében utálatosnak tartunk. A' Vitézi Dalok Nemzetünknek legrégebb, és siralmasabb viszontagságait élőszinnel ábrázolják. Kezdődnek a Magyarok' jövetelét Históriai emlékekkel bővítő énekkel: Emlékezzünk Régiekről 's t. azután a' XVI. XVII. és XVIII. század elein történt nevezetes és jeles tetteket hirtelik. A' Gyűjtemény' darabjai már ezerezen fellül szaporodtak. Ohajtáná azokat a' Tulajdonos két ezerig szaporítani, és azonnan ékes formában a' jobb izlésűeket Nemzetünknek diszére közre bocsátani.²⁰

A lelkes szavak és a külföldi hivatkozások sorába kimondatlanul is odatartozik a legfontosabb korabeli minta, a *Des Knaben Wunderhorn* (A fiú csodakürtje, 1806–1808), amely Clemens Brentano és Achim von Arnim szerkesztésében, több évszázad német dalkincséből merített. Ez természetesen nem volt kritikai kiadás, a szövegeket sok helyen átírták, modernizálták, de mégis retrospektív képet adott a német dalkultúráról. Kizárt, hogy Jankovich ne tudott volna róla, bár írásaiban nem említi. Részletesen elemzi viszont a Franz Ziska (Tschischka) és Julius Mar Schottky szerkesztésében kiadott *Oesterreichische Volkslieder mit ihren Singeweisen* című kötetet (Pest, 1819), amelyről alapos recenziót közölt.²¹ Ez már egy következő nemzedék alkotása, a népi (vagy annak vélt) költészet felé fordulás jegyében, tehát fokozatosan fogynak a történeti forrásszövegek, a kora újkori nemesi és polgári közzévalók. Jankovich egyébként főleg a tájnyelvi szövegközlés modernizálása mellett érvelt (maga is így tett volna, lásd a saját másolatgyűjteményét), viszont vitatta Schottky azon tézisét, hogy a népdalokat csak fiatalok alkotják: „2-or Allítya, hogy a' Daloknak tsak az ifjú kor lenne a' Szerzője – mely belső indúlatosságától, vagy a' bortúl hevítetvén akarattya nélkül is Rythmusra fakasztya szavait – többnyire játék, furtsa, vagy gúnyoló gondolatnak kifejezésire. Azomban az én véleményem szerint ezt csak az Eroticum, Ludicum és Satyricum azon érzékeny, nevenséges és gúnyoló Dalokról, sőt ezt sem mindenkor és átaljában lehetne állítani.”²²

A műfajok tehát a vitézi költészet (*Heroici*) kivételével – amelyek nem jellemzők a népköltészetre – azonosak az 1817-es cikk műfaji felosztásával. Végül hangsúlyozza, hogy még a németek sem tartanak a célegyenesben a történeti énekkincs kiadása terén (ez némileg elüt attól, ahogy például Révai és Kultsár folyamatosan a külföldi példák úttörő jellegét hangsúlyozzák): „Nemzeti daljaikat egyben gyűjteni, és azok által történeteikkel, de leg-inkább belső Characterekkel megismerkedni, illő foglalatossága lenne olyan Tudósnak, ki a' Nagy Német Nemzetnek, és nyelvének minden

²⁰ Uo., 23–24.

²¹ J[ANKOVICH Miklós], *Ziska (Fer.) és Schottki (Jul. Max.) Oesterreichische Volcks-lieder mit ihren Singeweisen gesamlet. Pest. Hartleben boltj. 1819. nagy 8. lap. 288.*, Tudományos Gyűjtemény, 3(1819) 8. sz., 111–116.

²² Uo., 113. – KROMPECHER, i. m., 49.

kiterjedésére nézve isméretét tökéletesíteni, s előmozdítani kíváná. – Eö valóban a Magyaroknak is példát adna, édes Anya-nyelvének – Nemzete belső Characterének bővebb Tudományi vizsgálatára.”²³

Ennél bővebb szándéknyilatkozatot azonban sem ekkor, sem később nem adott a *Nemzeti Dalok Gyűjteményéről*. Kazinczy Ferencsel is csak régi oklevelek kiadásáról levelezett (majd az ő halála után Döbrentei Gábor is felkereste Jankovichot Kazinczy-levelekért).²⁴ Talán rivalizálásból, talán más okból nem látjuk nyomát konkrét együttműködésnek Kultsár Istvánnal sem, holott levelek bizalmas viszonyra utalnak.²⁵ Kultsár 1804-ben jelzi, hogy egy krónika visszaadásakor szeretne „a régi jeles kézírások kiadásáról” értekezni, és a levélhez egy javaslatot is csatolt erről, ami sajnos elkallódott. Egy keltezetlen levélben lelkesen említi, hogy már látta „az Énekek’ elejét”, és várja megjelenését, segítségképp egy Amade László-verskéziratot küld neki, cserébe megsürgeti tizenkilenc szöveg küldését. Hogy mikori a levélváltás, és melyik szövegegyüttesekről szól, nem tudjuk, mert több Amade-kézirat is van a Jankovich-gyűjteményben.²⁶

A tizenkilenc dalszöveg sorsa elgondolkodtató. 1804 táján még nem tudunk Kultsár nevéhez fűződő szövegkiadási tervről, annál inkább 1817-től, a *Hazai s Külföldi Tudósítások* lapjain, illetve annak *Hasznos Mulatságok* című melléklapjában.²⁷ Ezek azonban gyakorlatilag egyidejűek Jankovich nyilvánosságra került terveivel Fejér György cikkéből, majd az osztrák népdalkötet bírálata kapcsán. A *Tudományos Gyűjtemény* alapításánál mindketten jelen voltak, és Jankovichnak tudnia kellett Kultsár rendszeressé váló népdalgyűjtési felhívásairól, majd szövegközléseiről a *Hasznos Mulatságok* hasábjain (a nemzet karakteréről szóló, fentebb idézett gondolata jó eséllyel épp Kultsár egyik korábbi cikkéből származik). Ehhez azonban Kultsár nem aknáztta ki Jankovich kéziratát, aki talán maga is idegenkedett a vélt vagy valódi köznépi kultúrától, és a legkevésbé akart népdalokat kiadni – ő a történeti énekkincs feltárására és közzétételére esküdött fel.²⁸ 1818-ban csupán a *Tudományos Gyűjtemény* melléklapjaként kiadandó, női közönséghez szóló zsebkönyv, a *Nefeletjs* koncepcióját tette közzé a szerkesztőségi ülésen, amely ismeretterjesztő cikkek mellett szépirodalmat is közölt volna, ám itt nem említi a régiségek kiadását.²⁹ (Az almanach végül nem jelent meg.) Más kérdés, hogy Jankovich az aktív írók közül kevéssel volt kapcsolatban, tehát talán mégis szüksége

²³ J[ANKOVICH], *i. m.*, 116.

²⁴ OSZK Fond 16. 276. (Döbrentei Gábor), pl. 1832. április 14.

²⁵ OSZK Fond 16. 893. Kultsár István keltezett levelei 1804-ből és 1823-ból valók, a keltezetlenek egyike 1819-es lehet (Festetics György halálos betegségéről tudósít).

²⁶ KÜLLŐS, *i. m.*, 160, 162. – Csörsz Rumen István, *A kesergő nimfától a fonóházi dalokig: Közköltészeti hatások a magyar irodalomban 1700–1800*, Bp., Universitas, 2016 (Irodalomtudomány és Kritika. Tanulmányok), 93–95.

²⁷ Ezekről legújabbban: Csörsz Rumen István, *Kultsár István és a Hasznos Mulatságok „köznépi dall”-ai (1818–1828) = Doromb: Közköltészeti tanulmányok, 2*, szerk. Csörsz Rumen István, Bp., reciti, 2013, 143–204.

²⁸ Jankovich és az egykorú „népdal”-kiadások ellentmondásos viszonyáról: KROMPECHER, *i. m.*, 19–20.

²⁹ Uo., 35. Az 1818. április 11-ei ülésen beterjesztett javaslat kézírata: OSZK Kt. Fol. Hung. 17.

lett volna régebbi forrásaira. Az sem kizárt, hogy bármiféle vizsály nélkül is logikus erőfelosztásnak tűnt mindkét fél számára, ha inkább a rugalmas kiadványokhoz jutott Kultsár kezdi meg a magyar populáris dalkincs közlését, semmint a gyűjtemény rendezésében szinte elvesző, kevésbé rutinos Jankovich, aki így a nagyobb formátumú és régebbi versanyagot felölelő terveit egyelőre pihentethette.

A fentiek miatt és mivel Jankovich elküldött leveleinek csak igen csonka korpusza maradt fenn, kénytelenek vagyunk a tudós kéziratok jegyzeteiből, listáiból és a források repertoárjából következtetni a terveire. A jelenleg ismert tíz, letisztázott kézirat a hagyaték árverezésekor került a nemzeti könyvtárba, korábban csak kevesen ismerhették. Krompecher Bertalan szerint néhány híradás mégis futólag ráirányította a figyelmet. Fejér György cikke (1817) után hamarosan, 1821-ben Mednyánszky Alajos adott hírt a gyűjteményről: „In der esteren (Abteilung) findet man interessante Züge von einzelnen Kriegshaten, Zweykämpfen, Schlachten u. dgl., von denen man bisher nichts wusste.”³⁰ Sógora, Mailáth János hamarosan lelkes ismertetést közölt Jankovich tervéről németül, *Magyarische Gedichte* című antológiájában. Arra utalt, hogy épp azért nem közöl régebbi műveket, mivel azok kiadására Jankovich illetéke-sebb: „Ueberhaupt wird eine vollständige Uebersicht der dichterischen Leistungen in Ungern im 16ten und 17ten Jahrhundert erst dann möglich werden, wenn es dem gelehrten Sammler heimischer Alterthümer Herrn Niklas Jankovich gefallen wird, die vielfachen Ueberreste, die er gerettet, an das Licht der Welt treten zu lassen.”³¹

Ez serkentette Toldy Ferencet 1826-ban, hogy a *Handbuch der ungrischen Poesie* anyagát Jankovich néhány ritka szövegével bővítse. A gyűjtő csak régiségeket adott át neki, ezek voltaképp innen kerültek be az irodalomtörténeti köztudatba (Szent László-himnusz a *Peer-kóde*xből, Apáti Ferenc cantilenája, *Házások' éneke* 1548-ból stb.).³² Jankovichtól kérhette el a *Magyar költői régiségek* című füzetes kiadvány anyagát is (1828), az Amade-verseket viszont Kultsártól kapta. Szintén Jankovichtól származhat a *Zöldítsétek, egek, hamar az erdőket* kezdetű ének, amely sok helyen máig hiteles 16. századi versként kering Thury György várpalotai kapitány nevéhez kötve, holott ez a parafrázis kizárólag Jankovich egyik kézirat másolatfüzérében szerepel.³³ Feltehetőleg ő (vagy Toldy) adta át Kisfaludy Károlynak, aki 1828-ban az *Aurora Hazai Almanach*ban közölte. Valójában a *Szentsei-dalokkönyv* 1648-as datálású *Cantio Militis*ének átírása, véletlenül az eredeti keltezését is benne hagyta (csak Thaly Kálmán

³⁰ *Taschenbuch für die vaterländische Geschichte*, Bécs, 1821, 334. KROMPECHER szerint: „Nyilvánvalóan a Csoma kódexre és benne a Szilágyi és Hajmási balladára gondol, melyre 1818-ban ő figyelmeztette Bécsben Jankovichot, aki a Schönfeld-féle múzeumban őrzött kódexről akkor rögtön másolatot vétett”; *i. m.*, 16.

³¹ *Magyarische Gedichte*, Uebersetzt von Johann Grafen MAILÁTH, Stuttgart und Tübingen, 1825, XXXIII.

³² KROMPECHER, *i. m.*, 17.

³³ *Régi magyar énekek* (19. század eleje) OSZK Kt. Quart. Hung. 236, STOLL 539. sz. A versváltozat szöveg-hűségéről bővebben lásd HORVÁTH János korai tanulmányát: „Thury György éneke”, *Irodalomtörténet* 3(1914), 393–401.

„helyesbítette” 1548-ra, sőt Gárdonyi is 16. századi dalként költötte tovább az *Egri csillagokban*). Ezt a verset Jankovichon kívül nemigen ismerhette más még ekkoriban, hiszen a kézirat kiadását a *Nemzeti Dalok Gyűjteményére* tartogatta. Más, kétes hitelű szövegek is származnak gyűjteményéből; a forráskritikával ritkábban élt, mint manapság szokás. „Brandenburgi Katalin bűnbánó éneke” például csak Kazzay Sámuel másolatában volt meg a gyűjteményében, de Jankovich hiteles 17. századi énekként közölte a *Tudományos Gyűjteményben*, holott csaknem bizonyosan 18. századi alkotás.

A fenti adatok nemcsak arra utalnak, hogy Jankovich Miklós nehezen vált meg a könyvtárától, ezért nem adta el a Múzeumnak 1836-ban. A *Nemzeti Dalok Gyűjteményét* alighanem ugyanolyan, életre szóló feladatnak tekintette, mint a *Közönséges Magyar Könyvtár* című hatkötetes, kéziratos bibliográfia elkészítését, amelyben ő és írnokei 1533-tól a jelenkorig rögzítették a magyar vonatkozású nyomtatott könyveket, kalendáriumokat, néha a ponyvafüzeteket is. E mögött bizonyára a Cornides Dániellel és Kovachich Márton Györggyel töltött esztendőök hatása, sőt talán egy nekik tett ígéret rejlik, és a régi terv végigkísérte Jankovich egész életét. Ezen nem változtattak Sándor István (*Magyar Könyves-Ház*, 1803) és Molnár János (*Magyar Könyv-ház*, 1783–1804) bibliográfiái sem, mert nem törekedhettek ehhez fogható teljességre. Jankovich 30 000 tételt rögzített, ám ezt a gigászi munkát sem sikerült kiadnia, holott 1832-ben előfizetést hirdetett rá, 1841-ben pedig ismét kérte az Akadémiát a kiadásra. A befejezésével megbízott Toldy Ferenc viszont sokat merített belőle, és végül az ő hagyatékából került a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárába 1876-ban.³⁴ Szinnyei József és Petrik Géza munkássága után ennek kiadása már nem volt indokolt, de célszerű volna digitalizálni és kiaknázni a benne rejlő apró egyedi adatokat, mert Jankovichék igen gondos munkát végeztek. A hajdani könyvgyűjtemény rekonstrukciójához pedig fontos adalék, hogy megjelölte azon kiadványokat, amelyekből saját példánya volt.

Ám még a régi-új nyomtatványok elemző, rendszerező olvasását is felülmúlta a kéziratoké. A Jankovich számára legfontosabb kéziratok egy helyen voltak saját kéziratos versgyűjteményeivel, amelyeket már 1789-től, 17 éves korától írt és gyűjtött. A *Magyar világi énekek* (1789–1793) születése épp a pozsonyi diákévekre esik, bár valószínűleg utána is írt-javított bele, például ha egy-egy dalszövegnek megismerte gyakorú ponyvakiadását, és ezek nyomán alternatív szavakat írt a verssorok fölé, így nem ritkán voltaképp két variánst rögzítve. Ez az analitikus szemlélet remekül rávilágít Jankovich összetett személyiségére és irodalmi nézőpontjára. Egyrészt *személyesen* is részt vesz a magyar közköltészet hagyományláncában, hiszen diákként, primer szöveghasználóként másolgatta együvé az értékes daloskönyvanyagát, saját szórakozására. Másrészt viszont a más változatok bedolgozásával voltaképp már nem a versek gyakorlati használatához és élvezetéhez gyűjtött adalékokat, hanem *filológusként*, mintegy kívülről tekintve a dalkincs variálódására. Sok száz egykorú énekeskönyv feljegyzőikhez képest

³⁴ A gigantikus kéziratgyűjtemés mai jelzete: MTAK Kt. Magyar Irodalom, Könyvészet 2r 32. Ismeretlen kéz írása, Jankovich rendszeres javításaival.

ez az attitűd, különösen alig húszévesen bizony szokatlan, és tudományos nézőpontot tükröz. Hamarosan újabb közköltészeti versgyűjteményeket állít össze, részben másoktól érkező egylapos szövegekből *Magyar énekek új gyűjteménye* (1800), majd *Magyar énekek* (1804) címmel. Az előbbibe már bemásolta a Fejérváry Károlytól megörökölt verseskönyv néhány szövegét, a másodikban Verseggy Ferenc autográf, kottás verskézirata is helyet kapott.

További kolligátumok (pl. *Magyar versek a 18–19. századból*; pasquillusok stb.) jelzik Jankovich Miklós gyűjtő és rendszerező munkáját; a legkésőbbi adat 1814-es. A birtokába került, másoktól származó kéziratokba is gyakran beleírt, különösen, ha ezek épp egykorúak voltak a saját kézírataival – úgy viselkedett, mint bármely más későbbi tulajdonos. Nagybátyja, Jankovich János (valamint fia, Jankovich László insurgens kapitány) 1788–1793-ban készült énekeskönyve szintén Miklóshoz került egy időre, ma Nagy Iván hagyatékában található. A nógrádi *Nátly Ferenc énekeskönyve* is 1795–96 tájáról való, akárcsak a *Dávidné Soltári tréfás* címmel ellátott énekeskönyv (1790–1791), amelyet Daróczi József székely diák írt össze valószínűleg Sárospatakon, és amelyet a boritón olvasható jegyzet tanúsága szerint Jankovich 1810-ben Ruttkay Dankó Gábortól vásárolt; a váci Gottlieb nyomda leendő társtulajdonosa könyvkereskedőként is dolgozott. Érdekes, hogy Jankovich még ebbe is beírt egy verset egy üres lappárra – nemcsak az írásképp utal erre, hanem az is, hogy nem szerepel az eredeti incipitmutatóban.

Ugyancsak a kortárs kéziratcsoportba sorolható a váci Resetka János énekeskönyve (1800), akárcsak a székesfehérvári Horváth Jánosé (1790), amely *Magyar Muzeum* címmel utánozza Kazinczy Ferenc és Batsányi János híres folyóiratát (1789–1793). Horváth azonos a későbbi székesfehérvári püspökkel (1769–1835), így nem kell csodálkoznunk, hogy 1825-ben újra felveszik a kapcsolatot. 1792-ig ő is Pozsonyban volt diák, tehát az ismeretség már innen eredeztethető (pappá csak 1794-ben szentelték, így a profán dalok lejegyzését nem róhatjuk fel neki; Nagy János szanyi plébános épp ekkor, 1790-ben megjelent *Nyájas Múza* című kötetéből Jankovich írásával találunk másolatokat). Az 1790-es években pedig Jankovich is sokszor tartózkodott Fehérváron, lévén a vármegye aljegyzője volt, tehát legkésőbb akkor megkaphatta a versfüzetet, amelyből több szöveget lemásolt a *Magyar világi énekek* lapjaira, majd 1800 körül az egyik gyűjtőkéziratába. Az eredeti forrás lapjain pedig talán ugyanilyen okból található jó néhány szöveg a saját kézírásával. A Horváth Jánoshoz fűződő kapcsolat magyarázatot ad a Verseggy-kézirat útvonalára is, akivel Jankovich feltehetőleg szintén ismeretségbe került,³⁵ és aki Horváth püspök felkérésére épp ekkoriban kapcsolódott be a zsoltafordítói és egyházi sajtómunkába.³⁶

³⁵ Levélváltásuk nem maradt fenn, de Verseggy 1820. március 9-én Horváth Jánosnak írt levelében említi „Jankovics Urat”. VERSEGGY Ferenc *Levelezése*, s. a. r. DONCSEZ Etelka, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2019 (*Magyar Írók Levelezése*), 118. sz. Ugyanebben az évben Fliszár Györgynek írt levelében Verseggy utal Jankovich Éva menyegzőjére is, ő a régiséggyűjtő lánya volt (1794–1854), uo., 156. sz.

³⁶ Bővebben: D. HOVÁNSZKI Mária, *Verseggy Ferenc szabad és szoros zsoltafordításai, avagy az érzékeny poéta a tudós eruditio szorításában*, ItK, 120(2016), 6. sz., 729–747.

Ide tartozik a hasonló szándékú elődök munkájának tisztelete és a tőlük fennmaradt források iránti érdeklődés. A piarista diákévek miatt sem meglepő, hogy Jankovichnak sikerült megszereznie Dugonics András író-közmondásgyűjtő ifjúkori versfüzetét (1760–1763), sőt gyaníthatóan a ma *Dugonics-Analekta* címmel nyilvánított gyűjtemény is az ifjú Jankovich Miklós kézírása, valószínűleg a jeles tanár több kéziratából készült összesített másolat. Jankovichnak tudomása volt az erdélyi tudós társaságot megalapító Aranka György kéziratgyűjteményéről, Aranka már unokabátyjának, Jankovich Jánosnak elküldte az erre vonatkozó körlevelet (egy okkal több, hogy a gyűjtőszendvedélyt családi eredetűnek tartjuk), és később Miklóssal is levelezett. Aranka halálát (1817) követően Jankovich több kéziratát megszerezte, többek közt háromkötetes közköltészeti gyűjteményét, amelyet nem maga Aranka írt össze,³⁷ és jó eséllyel Aranka ponyvagyűjteménye is Jankovich által került Pestre.

Közös ismerősük volt Pálóczi Horváth Ádám, aki a *Tudományos Gyűjteményben* közölt Fejér-féle híradás (1817) után nyomban levelet küldött Jankovichnak, felajánlva saját *Ó és új, mint-egy ötöd-félszáz énekek* című gyűjteményét, amelyet nem sokkal azelőtt, 1813-ban zárt le. Első leveléhez nyomban egy kedvcsináló éneklístát csatolt, néhány régi szöveg másolatával (*Egynéhány Régi Magyar Ének*).³⁸ Mivel a válaszlevelek egyelőre nem kerültek elő, nem tudjuk, hogy Jankovich végül látta-e a gyűjteményt, avagy Horváth az övét, hacsak az *Ötödfélszáz énekek* rejtélyes sorsú úgynevezett brassói kézírata (1814) nem járt Jankovichnál.³⁹ Nincs nyoma annak, hogy szövegeket másolt volna belőle. Ám hogy már korábban kapcsolatban volt a két jeles múltbúvár, két apró adat erősíti a két gyűjtemény párhuzamos szövegein túl. Egyrészt Jankovich 1804-ben lezárt, *Magyar énekek* című kolligátumában fennmaradt egy autográf Pálóczi Horváth Ádám-vers (*Kies hegyek! szelid erdők hüss árnyékok*), amelyet feltehetőleg már ekkor megkapott. Másrészt az első levélben Horváth megemlíti, hogy egyszer majdnem látta Jankovich gyűjteményét: „Bánom és szegyenlem, hogy ez előtt egynehány esztendővel, Tassrúl, azt szemmel is meg-tekintnem lehetett vala szerencsém; ’s nem éltem vele. Vajha! még valaha helyre hozhatnam, a’ mit el-mulasztottam. (1817. dec. 7.)” Ez tehát még Vadason történhetett volna, Tass ugyanis karnyújtásnyira van tőle. Hogy Horváth mikor, milyen ügyben járt ott, egyelőre nem tudjuk, de mivel hivatkozik rá a levélben, alighanem Jankovich is tudott ott jártáról. Horváth Ádám személyében magányos sorstársát vélhette felfedezni, és halála után szerette volna megszerezni kézíratos

³⁷ A kérdésről bővebben: Csörsz Rumén István, *Aranka György közköltészeti gyűjteményei az Országos Széchényi Könyvtárban = Aranka György és a tudomány megújuló alakzatai*, szerk. BIRÓ Annamária, EGYED Emese, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Egyesület, 2018, 133–154.

³⁸ A levéltől külön keveredett, értékes lista és szövegfeljegyzés mai lelőhelye: OSZK Kt. Oct. Hung. 446 (kolligátum, *Magyar Versek a XVIII. és XIX. századból*, Jankovich tulajdonából), 40a–41b. Kivonatos kiadása: *Ötödfélszáz énekek: Pálóczi Horváth Ádám dalgyűjteménye az 1813. évből. Kritikai kiadás, jegyzetekkel*, s. a. r. BARTHA Dénes, KISS József, Bp., Akadémiai, 1953, 26–28.

³⁹ A forrásról bővebben: TÖRÖK Zsuzsa, *Pálóczi Horváth Ádám dalgyűjteményének 1814-es másolata: Kézirattörténet = Magyar Arión: Tanulmányok Pálóczi Horváth Ádám műveiről*, szerk. Csörsz Rumén István, HEGEDÜS Béla, Bp., reciti, 2011, 427–434.

hagyatékát, amelyben a közköltési anyagon túl Zrínyi-dokumentumokat is remélt, hiszen a Dél-Dunántúlon jártas Horváth talán könnyebben hozzáfért a 17. századi előd környékbeli irataihoz. Sárközy Istvánnal, Horváth egykori sógorával is levelezett erről, de ő arról számolt be, hogy csak nyomtatott könyvek kerültek hozzá, katalógus és kéziratok nélkül (1823. február 22.).⁴⁰ Ezek átnézéséhez Tóth Ferenc könyvjegyzékét használta Sárközy, és láthatólag megpróbálták vételi egyezsége jutni Jankovichcsal. A történet folytatása, ezzel pedig Horváth Ádám könyveinek sorsa homályban maradt.

Sokak mellett egy kevésbé ismert kortársával is levelet váltott Jankovich Miklós: a szőládi (Somogy megyei) református lelkésszel, Veres Mártonnal. Veres nevét az irodalomtörténet két okból tartja számon: debreceni diákéveiben írt énekeskönyve (1793) és nőnevelő kézikönyvfordítása (*Elisa, avagy milyennek kell lenni az asszonynak*, Pozsony, 1803) miatt. Szinnyei József tévesen evangélikus lelkésznek tartja (holott református volt), és szerinte 1817-ben hunyt el, ám épp a Jankovichnak írt levele⁴¹ bizonyítja, hogy 1832. október 3-án még szerencsére életben volt – valójában csak 1837-ben halt meg.⁴² Veres Márton az országos felhívás nyomán jelentkezik Jankovichnál, hiszen

Méltóztatott felszóllítani minden érdemes Hazafiakat: hogy a' kinnél Magyarúl kiadott régibb 's ritkábbnak véltt könyvek találatnak; azoknak Tzimjeit, Szerzőik' neveikkel együtt, a' Magyar Tanultság' esmérteése végett kiadandó Gyűjteménye nevelésére Uraságotnak, – eküldeni – ne Terheltessenek. – En is azért, – ha – mind szeretett Nemzetem' Tanultságának ügyébe – valami Csekélységet lendithetek; mind a' Tekintetes Úr Nemes kivánságának némelly részbe eleget tehetek; – az itt mindjárt megnevezendőkkkel – csekély Thékátskámból, a' legfrissebb készséggel Teszem – alázatos jelentésemet: [...]

Itt évekre bontva leírja könyvtára régi, értékes darabjait 1654-től 1764-ig, végül felajánlja saját *Elisa* kötetét, amelynek 1802-es kiadása mellett szóba hozza 1817-es újabb edícióját is, amelyet a szakirodalom nemigen tart nyilván (az 1. kiadást 1803-ra datálják, a 2-at 1818-ra, a szerző talán tévedett?), sőt a kötet toldalékának kiadatlan fordítását (*Az Asszonyoknak a' Férfiakkal való Társalkodásokról*), illetve „Franklinnak Szabad Akaratja” magyar változatát, ugyancsak kéziratból. Ám Horváthtal ellentétben, aki nagyon büszke az *Ötödfélszáz énekekre*, Veres nem említi a nevezetes diákkori versgyűjteményt, amely tudomásunk szerint nem került Jankovich birtokába, hanem majd csak a 19. század végén, egy bécsi antikváriumban vették meg a nemzeti könyvtár számára. Más kérdés, hogy Erdélyi Pál bejegyzése is olvasható a lapjain, márpedig

⁴⁰ „Bóldog emlekezetű Horváth Ádám könyveit ugyan hozzám küldötte a mult hólnapnak közepe táján Őzvegye – de minden catalogus nélkül – és, mint régen elébb véllem közlött, de általam ismét másoknak által küldött, 's vissza nem kapott, fogyatkozásokkal telyes Catalogussából emlékezhetem, nem minden könyveit – És Mss.miből [manuscriptumiból] semmit se. / Ezeknek tehát, szokott igazi Laistromba való vételével másod magammal sok időt töltvén, azt tapasztaltam, hogy nem minden könyvek vannak complete. És azt is hogy a' Tekintetes Ur által meg küldött Catalogusból igen sok itt nem találatik” OSZK Kt. Fond 16. 571.

⁴¹ OSZK Kt. Fond 16. 675.

⁴² Veres (a levélen így, egy s-sel írja alá a nevét) életrajzának tisztázásához Küllős Imola jóvoltából felhasználhattam Karacs Zsigmond kiadatlan tanulmányát is.

neki olyan kéziratokkal is gyakran volt dolga, amelyek édesapja, Erdélyi János kezén fordultak meg, de ezúttal a nemzeti könyvtár őreként is bejegyezhetette e sorokat. Más levélről nem tudunk Jankovich és Veres Márton között, de elvileg még az sem kizárt, hogy a *Nemzeti Dalok Gyűjteménye* egyik fontos darabjával, a *Dávidné Soltáriveral* egykorú, 1793-as (tehát Jankovich érdeklődésébe még beletartozó) kézirat mégis eljutott Pestre, csak esetleg a hagyatéék széthullása idején került – esetleg ajándékképp vagy máshogy – az Erdélyi családhoz és tőlük más úton Bécsbe. A gyűjtemény ekkori hatásáról azonban nem tudunk, tudományosan felfedezetlen maradt Bartha Dénesig, az 1930-as évekig.

Azt hiszem, egyre világosabb, hogy a *Nemzeti Dalok Gyűjteménye* innen, az alapvető forrásbázis felől megközelítve nem akart mindenáron retrospektív nagy magyar énekköltészeti antológia lenni. Jankovich sokkal inkább a saját korában népszerű régebbi és újabb énekek tematikus kiadását tervezte, amelyet a rohamosan gyűlő régebbi kéziratok anyagával szeretett volna kibővíteni előző századok felé. Ez voltaképp nem mond ellent sem a Révai-féle programnak, sem Jankovich későbbi nyilatkozatainak, és rímeli a Napóleon kori magyar táborigyűjtemény tervére is (nyilvános híradás: *Erdélyi Múzeum*, 1814, 164), amelynek kezdeményezőjével, Szalárdi Jakkó László huszárhadnaggyal szintén kapcsolatban állhatott.⁴³

Korompay Bertalan megfigyelése jogos: nem szabad kronológiai rendnek tekintenünk a tíz kötet mai számozását, mert jó eséllyel más sorrendben keletkeztek.⁴⁴ Jankovich először a ma VIII–X. köteteket állította össze a saját korábbi gyűjteményeiből, illetve Nátly Ferenc és Resetka János énekeskönyvből (ezek közt nincs hiánytalan másolat!), valaha A, B, C jelekkel. Ekkoriban készülhetett a VI. kötet (Horváth János füzetének másolata), sőt az V. és VII. kötet is, amelyek forrásait nem ismerjük. Érdekes, hogy csak ez a kettő viseli magán a *Nemzeti Dalok Gyűjteménye* címet, utalva a forrásuk könyvészeti besorolására, amelyek a nyolcadrét kéziratok közt E és G jelet viseltek. Korompay ezt az eredeti betűjelek újraindításaként értelmezi, szerintem a forrás kódját jelöli, akárcsak a többenél. Két fontos 17. századi világi gyűjtemény, a *Mátray-kódex* (1677 után) és *Szentsei György daloskönyve* (1704 előtt) külön utakon juthatott Jankovichhoz; mindkettő dunántúli forrás, tehát akár helyi ismeretség vagy ajándékozás révén. S bár anyaguk nagyon jellemző az összeírásuk korára, Jankovich koncepcióját vizsgálva nem mehetünk el azon tény mellett, hogy ezekben számos olyan énekszöveg van, amelyeket Jankovich maga is feljegyzett a *Magyar világi énekek*be és máshová. Szembesülnie kellett a magyar köznemesi közköltészet régi repertoárjának túlélésével (ide értve a ponyvakiadásokat is), amely folyamat saját jelenkoráig ívelt,

⁴³ Jakkó egyik levelének ismeretlen címzettje feltehetőleg Jankovich volt (OSZK Kt. Fond 16. 842), ez további kutatásokat igényel. Kazinczy egyértelműen tudott a tervről, a Jakkó-féle kiadványba szánt egyik szöveggyűjtemény hozzá került levélmellékletként, Vályi Nagy Ferenc sárospataki költő-tanártól. Jakkó tervéről bővebben: GURCSÓ Ágnes, *Jakkó László táborigyűjteménye*, Zenatudományi Dolgozatok (1982), 121–127.

⁴⁴ KOROMPAY, *i. m.*, 176–177.

hiszen e dalok többségét más egykorú források is megőrizték. Ha volt összekötő kapocs a *Nemzeti Dalok Gyűjteménye* számára összeválogatott ősforrások között, épp ez a kontinuitás tűnik annak. Amikor Révai Miklós 1782-től felhívásokat tett közzé, erre a revelatív élményre is gondolhatott, vagyis hogy a jelenkori magyar (köz)költészet immár adatokkal alátámaszthatóan görget magával számos, 100 évesnél régebbi szöveget is. Egy „eleven szövegmúzeum” képe rajzolódhatott ki a tudós kortársak számára. Az összegyűlt versek műfaji-stiláris felosztása a négy csoportba csupán ennek a rugalmas poétikai keretnek a tükörképe lett volna, hiszen ha Jankovich végigviszi a tervet, és netán teljes anyagát beosztja, egészen eltérő korú és nivójú szövegek kerültek volna egymás mellé. Épp úgy, ahogy a közköltészet mindennapi gyakorlatában, illetve jelenkori kritikai kiadásaiban...

Ezzel is magyarázhatjuk, hogy a szívének kedves, saját költői tapasztalatával és konzervatív nemesi identitásával mélyen átitatott, régről hozott feladatot sokáig halogatta. A tíz kötet így amorfi megoldást tükröz, és megmaradt néhány forrás mellérendelő másolatának, amelyhez még saját szövegtárát sem aknáztta ki maradéktalanul. A ponyvák anyaga például annak ellenére kimaradt, hogy sok kortársától eltérően Jankovich ezeket is összegyűjtötte, sokat kizárólag általa ismer az utókor. Már fentebb szóba került, hogy Aranka György ponyvakolligátumait szintén ő vásárolhatta meg, így kerültek mai helyükre, az Országos Széchényi Könyvtár birtokába.⁴⁵

Jankovich Miklós hagyatékából sajnos már 1852 előtt sok minden elkallódott, bizonyos elemeinek feltehetőleg már a szabadságharc idején lába kelt. Érthető a tudós társadalom igyekezete, hogy megmentsék, amit még lehet. A *Magyar Academiái Értesítő* 1852-ben például arra figyelmeztet, hogy az Akadémia könyvtárán kívül egy másik példány is volt Ozorai Imre könyvéből,

és első kiadásából akkoraig (1839.) csak ezen academiái és egy Jankowich Miklós' birtokában létezett példányok ismertettek; az utóbbi pedig néhai debreczeni tanár Sinai Miklósé volt.

E' tudósítás' kiegészítéseiül figyelmeztetem a' t. Academiát, hogy e' Sinai-féle példány jelenleg Pesten régi könyvekkel kereskedő Horowitz héber vallású hazánkfiának birtokában van, ki azt néhai Jankowich Miklós, köz tiszteletben állott tagtársunk' örököseitől egy egész könyvgyűjteménnyel együtt folyó esztendő' elején megvásárolván, most 20 aranyon bocsátja áruba.⁴⁶

Az említett zsidó könyvkereskedő minden bizonnyal Horovitz Fülöp (1815–1886), akinek antikváriusi működését Fejér György, Erdélyi János és Toldy Ferenc is támogatta. Az sem kizárt, hogy kifejezetten biztosítékként vásároltatták fel vele a Jankovich-hagyaték egyes részeit, hogy nyomon követése egyszerűbb legyen. Nem véletlen, hogy az Erdélyi által feldolgozott „népdalgyűjtések” között 89. számmal nyilvántartott, 1837 körüli gyűjteményt ő maga adományozta a kötet számára, talán saját ifjúkora

⁴⁵ Az Aranka-hagyaték Pestre kerülése kapcsán sok a bizonytalanság, ezekről bővebben: Csörsz, *Aranka György közköltészeti gyűjteményei...*, i. m.

⁴⁶ Kis Gyűlés, juni. 19. 1852; 241

dokumentumaként. Ha Horovitz jegyzékei meglennének, könnyen tisztázódhatna, hogy a hajdan Jankovich tulajdonát képező, ma *Erdélyi-énekeskönyv* néven ismert kéziratot (1779) esetleg épp tőle vásárolta meg Erdélyi János, hogy anyagából bealagasson készülő antológiába, majd az ő hagyatékából került az Akadémiai Könyvtárba. Hasonló sorsa lehetett a ma ismeretlen helyen lappangó úgynevezett *Jankovich–Erdélyi-kódex*nek (1740 körül), amelyet Thaly Kálmán még látott és használt Erdélyi János hagyatékában.⁴⁷ Egyszerűbb lett volna persze, ha Erdélyi közvetlenül Jankovichhoz fordul. Köztük azonban mindeddig nem sikerült személyes kapcsolat adataira bukkannunk, holott az ifjú költő-esztéta minden bizonnyal tisztában volt az akkor már hetvenes éveiben járó öreg tudós kincseivel, sőt a régebbi szaksajtóból tudhatott a *Nemzeti Dalok Gyűjteménye* tervéről is. Az sem kizárható, hogy e köteteket még régi tulajdonosuktól kapta vagy vette. A két kézirat – s talán még további, kisebb töredékek is – kulcsfontosságúak szempontunkból, hiszen a *Nemzeti Dalok Gyűjteménye* két kötetének szövegeit Jankovich innen másoltatta, így hidat jelentenek a két nagy vállalkozás, Jankovich terve és Erdélyi antológiái között. Könnyen lehet, hogy évtizedeken át őrizte őket, netán a családi örökségéhez vagy első gyűjtőútjaihoz tartoztak, az *Erdélyi-énekeskönyv* ugyanis egyértelműen felvidéki forrás. A valószínűsíthető datálás szerint pedig Jankovich a *Mátray-kódexet* voltaképp már előbb lemásoltatta egy némileg eltérő formátumba, mint a *Nemzeti Dalok Gyűjteménye* legkorábbi köteteit (VIII–X), tehát a folyamat akár egymást erősítve, párhuzamosan is folyhatott.

A *Szentsei-dalokkönyv* és a *Mátray-kódex* is elsodródott a Jankovich-hagyaték törzsanyagától, csak később, részben külföldről kerültek vissza Mátray Gábor buzgalmából. Mivel Toldy Ferenc mindkettőt látta (talán csak másolatban?), nem zárható ki, hogy egy időben nála voltak, de ez nem bizonyítható, noha a Mikes-leveleskönyv kálváriája és sajátos „cseréje” Bartakovics Béla egri érsekkel (1867) akár az ilyen útvonalakat sem utalja a fantázia körébe.⁴⁸ Egy másik 17. századi forrás, Wathay Ferenc énekeskönyve viszont tudomásunk szerint sosem került Jankovich tulajdonába, pedig egy időben Ponori-Thewrewk Józseffel közösen, az illusztrációk könyvomatatos másolataival együtt közre akarta adni.⁴⁹ Az 1852-es árveréskor külön tételként szerepeltek a listán „Wathay Ferenc munkájához tartozó rajzolatok”, mert ezeket ő finanszírozta.

⁴⁷ A forrás rekonstruálható tartalma: Stoll 200. sz. Erdélyi János 1868-ban halt meg, Thaly pedig 1872-ben publikálta az adatokat új antológiájában: THALY Kálmán, *Adalékok a Thököly- és Rákóczi-kor irodalomtörténetéhez*, Pest, Ráth Mór, 1872. A hagyaték jelentheti Erdélyi saját kéziratárát (ma *Erdélyi Tár* néven az örökösök tulajdonában), de jelentheti az Akadémián őrzött kézíratorsorozatot, amely valójában a Kisfaludy Társaság és az Akadémia egyesített állománya a *Népdalok és mondák* (1846–1848) szerkesztéséhez felhasznált népdalgyűjtésekből és versgyűjteményekből. A keresett csonka forrás, amely állítólag fekete bőrkötésben volt ekkor, egyik lelhelyen sem bukkant elő.

⁴⁸ Tüskés Gábor, *Hogyan jutott a Törökországi levelek kézírata Toldy Ferentől Bartakovics Bélához Egerbe?*, ItK, 115(2011), 4. sz., 412–428.

⁴⁹ Bővebben: SCHWENNER Zsuzsanna, *Kísérlet a Wathay Ferenc festményeiről készült könyvomatok reformkori kiadására és egy hamisított Wathay-portré*, Irodalomismeret, 11(2000), 4. sz., 80–82. – HEROLD Eszter, *A kettészabott Wathay-kép históriája*, Irodalomismeret, 12(2002), 5–6. sz., 64–68. A fennmaradt

A bonyolult, nehezen rekonstruálható kapcsolatháló és a hiányosan fennmaradt levelezés ellenére néhol tisztulni látszik a kép. Nem vitás, hogy Jankovich Miklós elmélyült tudású, elhivatott gyűjtő volt, aki hazafias érzéseitől vezérelve, egyúttal nemesi identitásának is értelmet adva bőkezűen áldozott az értékmentésre. Iskolái, példaképei és kapcsolatai által a Révai Miklós-féle program egyik betetőzője, aki azonban a nagyobb szövegkiadásokkal jórészt ugyanúgy adós maradt, mint a piarista Révai, az exbencés Kultsár, avagy a protestáns Pálóczi Horváth Ádám. A következő nemzedék, elsősorban Toldy buzgalma már nem annyira a hatalmas szövegtömeg átfogó bemutatására irányult, sokkal inkább a belőle kiválasztott alkotásokra, amelyek megalapozták azt az esztétikai-irodalomtörténeti kánont, amelyikbe a nemesi közköltészet egésze már semmiképp sem fért bele. Kultsár István, majd Erdélyi János programja ugyancsak másfelé, a népi (vagy ekkor már annak mutatózó) szöveghagyomány felé fordult, annak történeti-filológiai gyökereit nemigen kutatva, inkább a folklór „megszentelő” folyamatának részeként tekintve azt. Valójában csak 1848 után, mintegy az előző korok nemzeti függetlenségi nosztalgiája és a bontakozó pozitívizmus összjátéka hozta újra felszínre a Jankovich-féle kéziratokban rejlő értékeket. Thaly Kálmán ugyanis 1864-ben és 1872-ben saját antológiáiban kiadta a *Nemzeti Dalok Gyűjteményébe* szánt régebbi szövegeket, ezzel napjainkig biztosítva tekintélyüket és helyüket a kánonban. S bár sok olyan szöveg szerepelt Jankovich tíz kötetében, amelyek más egykorú forrásokban is megtalálhatók, de belegondolni is szörnyű, mily keveset tudnánk e hagyományról a *Szentsei-dalokkönyv*, a *Mátray-kódex* vagy akár saját ifjúkori gyűjteménye egyedi, invariáns szövegei nélkül. A nemrég elhunyt kiváló irodalomtörténész, Vadai István kedves mondását kölcsönvéve: „Vesítsünk el egy forrást!” Vajon mi maradna e korszak természetesnek vélt, iskolában tanított szövegkincséből?

S ha nem is valósult meg minden a nagy (és talán eleve nem reális) tervek közül, Jankovich a saját eszközeivel mégiscsak megoldott valamit: a következő kutatónemzedékekre ruházhatta a feladatokat, de úgy, hogy előkészítette hozzá a forrásokat és bizonyos mértékig a koncepciót is (lásd Erdélyi és Thaly kötetbeosztásait). Az anyagi csődöt is felvállaló szenvedélyes arisztokrata, a polgári körülmények és új intézmények közt is szerencsét próbáló Jankovich Miklós a gondos értékörzés és a kánonképes régi szövegek átmentése miatt már önmagában is megérdemli az utókor főhajtását.

---

litográfiákat Ludwig Förster készítette Bécsben (egyikük eredetije már nincs meg a kéziratban!), vö. OSZK Kt. Quart. Hung. 259, – *Jankovich Miklós (1773–1846) gyűjteményei, i. m.*, 328–329.

Szilágyi István költészete*

A mindmáig egyetlen Szilágyi István-életrajz szerzője, Dereáno István elég mulatságosan fogalmazza meg hősének viszonyát a költészethez. Úgy látja, hogy Szilágyi előbb mintegy kötelező bárányhímlőnek tekintette a költészetet, amelyen minden fiatalembernek át kell esnie, később azonban, az 1840-es évek elején, amikor pedig még ugyancsak fiatalnak volt tekinthető, akármilyen okos és művelt is volt, egyszerre csak teljes mellszélességgel a költészet felé fordult.¹ Mint tudjuk, meg is jelent előbb ugyanabban az évben, az 1840-es, Kisfaludy Társaság által kiírt pályázatra beküldött és díjazott két költeménye, az *Árpád*,² a *Csák és királyleány*,³ majd nem-sokára az *Emlékbeszéd* című, szintén pályázatot nyert szatírája.⁴ Azután tudunk egy ugyancsak pályázatra beküldött, föltehetőleg Rákóczi-ról vagy Mikecsről szóló verséről (*Pontuszparti sír*), amely azonban – nyilván cenzurális okokból – nem jelent meg, és legjobb tudomásom szerint a kézírata is eltűnt vagy lappang. Még kevesebb biztosat tudunk Szilágyi későbbi szépirodalmi nevezhető tevékenységéről: legtöbbször a *Bécsi napok* című drámáját emlegetik, amelyet ugyancsak cenzurális okokból (hiszen a Zrínyi Péterék peréről és kivégzéséről szólt) eleve Főnyad István álnéven adott be, és ha van kézírata, akkor tudomásom szerint ez is lappang. Van még egy *Zrínyi* című rémdrámája is, amelyet Zrínyi Péter két fiáról írt, akik egymást fel nem ismervén párbajoznak, aminek a vége akaratlan testvérgyilkosság lesz; ezt állítólag szalontai rektor korában írta.⁵ Végül több szerző is említi röviden egészen gyermeki ifjúkorában írott verseit, amelyek a *Lant* című, ifjabb Péczely József professzor által szerkesztett debreceni diákantológiában jelentek volna meg;⁶ én mind a négy megjelent kötetet végignéztem, de sehol nem leltem biztosan Szilágyinak tulajdonítható verset, hacsak nem a második kötet „Sz. I.” monogrammal jelölt *A' búsongó* című zöngeményét, de

* Szörényi László és Szilágyi Márton előadása a Magyar Tudományos Akadémia szervezte Szilágyi István-émlékülésen hangzott el, 2019. október 21-én. *A szerk.*

¹ Vö. Rózsahegyi DEREÁNO István dr., *Arany János „Izaparti hű barát”-ja: Horogszeghi Szilágyi István élete és kora*, [Nagykőrös], Nagykőrösi Arany János Társaság, 1941.

² SZILÁGYI István, *Árpád*, A Kisfaludy-Társaság Évlapjai, II, (1838–1839), 250–253.

³ SZILÁGYI István, *Csák és királyleány*, A Kisfaludy-Társaság Évlapjai, Második kötet (1840–1841), 247–254.

⁴ SZILÁGYI István, *Emlékbeszéd, A' Kisfaludy-Társaság'* [M. Szépirodalmi Intézet] Évlapjai, Harmadik kötet (1841–1842), 404–419.

⁵ Ld. DEREANO, *Arany János...*, *i. m.*

⁶ Így például Nagy K. Sándor munkája a Szilágyi István hajdani tanítványa, Várady Gábor által szerkesztett kötetben: NAGY K. Sándor, *Szilágyi István és az ő irodalmi munkássága = Szilágyi album*, írták Szilágyi István volt tanítványai, szerk. VÁRADY Gábor, Bp., Pesti Könyvnyomda Rt, 1885.

ez minden valószínűség szerint a más verseknél ebben, illetve a sorozat több más kötetében is szereplő Szűts István szerzeménye.

Első megjelent műve tehát az *Árpád*, e szigorúan megszerkesztett élőkép az óda hangnemében írva, amely azonban a balladapályázaton nyert díjat. Elégikus hangot viszont, amely a balladához nélkülözhetetlen, csak keretül használ: a tizenhét négy-soros strófából álló költemény elején emlékszik a véres csatára, ahol régen a jövevény Bendegúz és Attila, később Árpád, más részről pedig az itt lakó más népek harcoltak a haza birtokáért. Utóbbiak közül csak a most frissen legyőzöttek, tehát Zalán bolgárai vannak megnevezve. Ettől kezdve tulajdonképpen nincsen cselekmény, hanem a költő egy hatalmas freskót fest az alpári tájra mint háttérre. Ugyanis úgy állítja be a pusztaszeri gyűlést, mint amely úgy szerzette a haza törvényeit, hogy akár több ezer évig minden veszélyt túlélhessen a nép, mert maradandó és igazságos jogkörben érvényesülő törvényeket hoztak, és ezekre véresküt tettek. Ezalatt a vérszerződést érti, és ezt helyezi az egész költemény geometriai középpontjába, azaz a kilencedik strófába: „És áll a törvény jog fölött; / S rá esküzálogul / Oltárra mind a hét vezér / Kiöntött vére hull.” Szilágyi nem állja meg persze, hogy ne építsen be a továbbiakban egy kis célzást az eskü jellemzésére:

A szózat általszellemül
Átküzdni éveket,
küzdés között legyőzni bajt,
Legyőzni vészeket.

És annyi dúló harc után
Vérförgeteg között,
Hol annyi ország romba dőlt
A nemzetek fölött:

Fönáll az ősi *Pusztá-Szer*
Magas ereklyeül,
S ki győzött, fön a nemzet is,
Ledönthetetlenül.

Ha pedig valaki kíváncsi volna, hogy mi is ez a törvény, amely ilyen tartóssá teszi Magyarországot, megtudhatja a középső versszakot megelőző nyolcadikból, ahol föltűnik az az ösdemokráciáról szőtt álom, amely később olyannyira jellemezni fogja majd Arany Jánost, aki a vezérek korába, tehát az Árpád utáni, a királyság előtti századra tette ezt az osztály nélküli egyenlőséget. Árpádnak ugyanis, aki felszólította törvényhozásra az összegyűlteket, így válaszol a tömeg: „S a szóra, mellyet férfi szólt, / Ki népe csillaga, / »Törvényt« dörg vissza ajkain / *A nép – az úr – maga.*” (Kiemelés tőlem, Sz. L.)

A *Csák és királyleány* című, második költemény, amely az 1840-ben kiírt pályázat koszorúját vitte el, már merőben más helyzetről szól. Itt a mottó egy Kölcsey-idézet: „Szerte nézett s nem lelé / Honját a hazában.” A vers történeti háttére 95%-ban fikció, hiszen Csák Mátét ifjú hősszerelmesként tünteti föl, aki beleszeret az éppen elhunyt

utolsó Árpád-házi király, III. Endre árva leányába, Erzsébetbe. Csák följánlja neki kardját (ezzel utalva arra, hogy minden idegen támadást visszaver), de följánlja egyúttal szívét is, mert úgy gondolja, hogy az volna a nemzet megmaradásának a záloga, ha nem kerülne idegen dinasztia a magyar trónra. Annyi igaz a vers gyér tényanyagából, hogy Csák tényleg Szabolcs és Ete leszármazottja, valamint egy ideig nádor is volt III. Endre alatt. Szilágyi azt már nem teszi hozzá, hogy maga a király csapta el gonosztettei miatt, nőügyei pedig annyira botrányosak voltak, hogy képes volt még arra is, hogy szétkergessen egy lakodalmat, a vőlegényt megölje, a vendégeket kifossa, a menyasszonyt megerőszakolja. Arról most nem is beszélünk, hogy természetesen III. Endre halála után a legkülönbözőbb trónkövetelőket támogatta, miközben ügyesen próbált felépíteni egy saját kis független államot a későbbi szlovák történetírók legnagyobb örömére. Azonkívül furcsa módon udvarolt – ami még akkor is feltűnő volna, ha ő is Debrecenbe járt volna lelkészképzőre –, mert azt mondja annak a leányzónak, akit később, mint tudjuk, Tőssi (vagy Árpád-házi) boldog Erzsébetként tisztel a katolikus egyház, de már fiatalkorában is elég kialakult nézetei voltak az Isten és a bálvány közti különbségről: „O hölgy, szívemnek hölgye, / Bálványom istenül; / Csatakban hősöd elvész, / Emléke istenül.” (Csáknak, úgy látszik, eretnek nézetei voltak, ezt nyilván azért hordozta szívében, hogy ne csak a szlovákoknak, hanem Husz János révén a csehszlovákoknak is kedves legyen az alakja.⁷ Továbbá Szilágyi itt se tudta megtagadni etimologizálva szójátékos dühét, és az „istenül” egyszer azt jelenti, hogy ’istenként’, máskor azt, hogy ’istenné válik.’) A végén mindenesetre hiába szerettek egymásba, szegény királylány meghalt, Csák pedig könnyel fűröszttöte márványkoporsóját – ez egyébként eredetileg Tőssben volt, ma a zürichi múzeumban –, majd egy idő után ő is meghal.⁸ Közben az idegen király békében ült trónusán. Tehát az előbb láthattuk a *Szózat* sajátos értelmezését, most pedig a *Hymnusét*.

Lássuk végül a három létező költemény közül most az utolsót, amelynek címe *Emlékbeszéd*, alcíme pedig: *Negyed rangu pályasatira* (ez azt jelenti, hogy a Kisfaludy Társaság által kiírt satírapályázaton ez a mű nyerte a negyedik helyet). Nem csak ez az alcím hat kissé meghökkentőnek vagy legalábbis többféle módon olvashatónak – hiszen úgy is érthetjük, hogy a szerző szerénykedik, csak negyedik helyre sorolja a maga művét, amelynek műfaja viszont egy emberi életpálya egészének a satirikus ábrázolása –, hanem a rá következő latin nyelvű mottó is. Ez így hangzik: „Benedictus Dominus Deus Jisrael, quia visitavit et fecit redemptionem plebis suae.” Ez alatt mint az idézetet tartalmazó mű megjelölése a *Zsoltárok könyve szerepel latinul*, mint „Psalmi”. A mottó azonban, mint ahogyan az azonnal kiderül egy bibliai konkordancia felütésekor, nem a zsoltárok közül való, hanem Zakariás énekének első sorával azonos (az egész művet

⁷ A magyar, a szlovák és a cseh, illetve „csehszlovák” nacionalizmus által felhasznált, illetve fabrikált szépirodalmi és historiográfiai Csák-történetekről ld. KRISTÓ Gyula, *Csák Máté*, Bp., Gondolat, 1986 (Magyar História, Életrajzok), 5–11.

⁸ Ld. PUSKELY Mária, *Árpád-házi szent Margit és Ifjabb szent Erzsébet tössi legendája*, Bp., Ameko Kiadó, 1992.

lásd: Lk 1, 68–79). Károli Gáspár fordításában: „Áldott az Úr, Izráel Istene, hogy megátogatta és megváltotta az ő népét.” Szilágyi István természetesen kitűnő tanuló volt minden tárgyból, köztük teológiából is, tehát ismét valami tréfás, ironikus utalásra kell gyanakodnunk; mintegy próbára teszi rögtön az elején olvasói tudását, bibliaismeretét. (Mint majd kiderül, nem hiába, hiszen a szatíra éppen a totális műveletlenséget ostorozza, amely olyan szépen, uralkodó módon jellemzi az egész nemes Magyarországot.)

A költemény több részre tagolódik, amelyek közül az elsőt (1–31. sor) a nagy spatiumon kívül hosszú vonal is elválasztja a rá következőtől, amely önmagában, csak spatiummal elválasztva, kilenc, különböző sorhosszúságú strófaból áll (32–150.), majd ismét következik egy spatiummal és vonallal elválasztott rész, amely hét, ismét különböző terjedelmű strófaból áll (151–243.), ezt követi egy csupán egy, igen hosszú strófaból álló rész, vonaltól vonalig (244–274.), ez után egy hasonló, egy hosszú strófaból álló rész (274–298.), utolsó előttiként egy hatstrófás rész (299–381.), végül, szintén vonallal elválasztva, a zárlat (382–392.). Megjegyzendő, hogy csupán az utolsó előtti rész foglalkozik magával a megboldogulttal mint beszéd, egészen odáig tulajdonképpen igen éles hangnemű és sok példát használó kirohanást olvashatunk a haladás és más átkos találmányok ellen.

A bevezetőben leszögezi, hogy neveltlenség és barbárság volna, hogy igazat mondjunk egy halottról, mert ez csak sértegetés és fájdalmat okoz. Nemcsak a hallgatónak, hanem magunknak is, hisz „Szemünk gyengébb, mint a' fényes igazság' / Égő napját kiállhatná hevével” (16–17.). Érthető tehát, hogy ettől kezdve egy öntudatos vakond vallomását olvashatjuk. A szerző ugyanis rögtön az elején leszögezi, hogy hőséről, Vitézlett Hátrafalvy Bendegúzról csak jót lehet mondani, hiszen tökéletesen érintetlen maradt az új kor minden romlottságától: „Ha szólhatunk-e rosszat férfiról, / Ki lelkét, szívét híven őrizé / Az új kornak csábítgatásától, / 'S szüzen megtartá sirja' nyíltait? –” (28–31.). A rá következő részekben mindenütt tulajdonképpen kiütözik a nyelvésznek készülő ifjú szerző olthatatlan szemantikai kíváncsisága. Először is kifejti, hogy miért nevezi az éppen következő szakaszt „folytatás”-nak, és miért nem használja ezzel az írói művelettel kapcsolatban azt a szokásos kifejezést, hogy „haladjunk”. Úgy véli, hogy ha e szót használná, a megboldogult emlékét sértené, hiszen az egész életében gyűlölte a haladást, mégpedig „con amore” (54.), azaz teljes szívéből. Szilágyi csodásan tudja beilleszteni az idegen szavakat, kifejezéseket vagy idegen országgal kapcsolatos megnevezéseket az ironia elmélyítésére, ilyen a „barbaries”, azaz barbárság (20.), amelynek retorikailag vagy nyelvészetileg éppen az a jelentése, hogy 'idegen szavak használata irodalmi nyelvben'; a „Proh curia!” (106.), azaz 'a gyűlés figyelmébe', 'a tanács előtt', tehát a gyászoló tömeget rögtön a megyeházára vagy az országgyűlésre képzelettel. Hasonlóan hazai jogi szakkifejezés a „pro futuris” (116.), ami az olyan – ma inkább angolosan memónak, franciásan aide-mémoire-nak vagy formája után non-papernek nevezett – dokumentum, amely nem emelkedett határozat rangjára, de a jövőre nézve újratárgyalandónak tartják. Véleményem szerint azonban a legszebben és talán legfurfangosabban akkor jár el, amikor negatívan értendő dicséretáradatot

zúdít a magyar nemesekre mint a gyászbeszéd hallgatóságára, és utána tesz egy megjegyzést egy divatcikkre:

O boldogok ti! százszor boldogok
A' kik selyem pólyák' redői közt
Nyikkantatok meg!
Mindenható méltóságtok előtt
Nyitvák a' földi édennek kapúi:⁹
Nektek szabad minden. Hiszen ti úgy-e
Kiváltságos nép vagytok?
O tik lehetnétek szörnyű tudósok,
Csak akarnátok; nagy úrnak az szabad.
Ha úgy tetszik, tudatlanok maradtok,
Ha nektek e' hon, új föld, ismeretlen,
Az mind szabad, hiszen ti
Kiváltságos nép vagytok. – Még több is:
Lehetek, vagytok durvák és gorombák,
Neveletlenek, betyárok.....
Ezért nem szól meg senki titeket
Mint a' szegényt; mert nektek az szabad.
Hisz a' nagy úr, kiváltságos, szabad nép...
Nektek minden szabad... O boldogok ti!
No 's nemde, tisztelt gyászos hallgatóság.
Gyönyörű kép? – A' tükör nem hazud.
Én jót álok, a' legjobb *londoni*. (129–150.)

A Szilágyi által beszéltetett gyászszónok itt tehát „londoni tükörnek” nevezi magát; ez akkor válik érthetővé, ha egyrészt tudjuk, hogy a Velencében feltalált üvegtükör-gyártás központja a reformkorra már áthelyeződött főleg Londonba, másrészt hogy Ponori Thewrewk József 1833-ban szerkesztett és Pozsonyban kiadott egy satirikus szövegeket tartalmazó antológiát, amelynek címe *Beretválkozótiükör az új magyarok' számára*. Ezek a szövegek egyrészt irgalmatlanul gúnyolják a nyelvújítás, illetve az ortológia különböző képviselőinek szóújításait, másrészt hasonló modorban feszegetik a társadalmi ellentéteket, így például a szegénység és az alsóbb néposztályok elnyomatását vagy azokat a kísérleteket, amelyek javítani igyekeznek az alul lévők anyagi és társadalmi helyzetén, de ha ügyetlenül csinálják, akkor az ellenkezőjére fordul minden, és *angol* mintára még a társadalmilag nagyon veszélyes szervezett banditizmus is kialakulhat (vö. például a *Zakariás éneke* című darabot).¹⁰

⁹ Értsd: az Édenkert kapui. Ez az Édenkert, mint tudjuk, valahol Örményországtól délre, a Sínai-félszigettől északra terült el, rengeteget vitatkoztak rajta teológusok, földrajztudósok stb., hogy pontosan hol volt. Ennél több tintát csak Noé bárkájának landolása körül folyattak el. De a magyar nemes beengedi a kardos angyal, ugyanúgy, mint ahogy hídpénzt sem kell neki fizetnie a tiszafüredi gáton.

¹⁰ *Beretválkozótiükör az új magyarok' számára*, készítette PONORI THEWREWK József, Pozsonyban, Belnay' Örököseinek betűjével, 1833, 75.

Jelen tanulmány keretein túllépne a satíra hasonlóan részletes elemzése, amely – úgy látszik – még annak a rekonstrukciójában is segíthet minket, hogy az 1842 és 1844 márciusa közötti szinte mindennapi együttlétek során milyen modorban beszélgettek egymással Szilágyi és Arany. Meggyőződésem, hogy nem csupán *Az elvesztett alkotmány* ihletésében volt nélkülözhetetlen ez a pályaszatíra, hanem az Arany-féle speciális humor jó néhány eleme is rokonítható ezzel a féltudós, féldiák humorral, amely Bán Imre és Julow Viktor kutatásai nyomán szívósan tovább élt Debrecenben és Sárospatakon, a Péczely József által pártfogolt modernizáló, a *Lant* kötetében megjelentetett új hangú, romantikusnak vagy biedermeiernek nevezhető hanggal, amely nem tudott meggyökeresedni azon a Hortobágyhoz közeli talajon, amelyben vígan virult a Julow által kálvinista ateizmusnak vagy református agnoszticizmusnak nevezett sajátos késő felvilágosodás.¹¹

Dereáno mindenestre úgy látja – szerintem jelenlegi ismereteink szerint megalapozottan –, hogy Debrecenből való végleges távozása idején, amikor elindult frissen kinevezett rektorként Nagyszalonta felé, akkor gyakorlatilag lezárta tervezett költői pályáját, tanár és tudós kívánt lenni, ahogyan az életrajzíró költőien megfogalmazta, a mosolygó Apolló helyett az örökké komoly Minervához szegődött.¹² Ennek fő oka – úgy tűnik – az volt, hogy egyre nagyobb vonzerőt gyakorolt rá a nyelvtudomány, és nem csupán az a része, amelyet pontosan ebben az időben postára adott pályaműve tárgyalt, tehát *A magyar szókötés szabályai* (mint tudjuk, ezzel meg is nyerte a Magyar Tudós Társaság koszorúját), hanem a poétikához sokkal közelebb álló „ékes szókötés” is, vagyis latinus kifejezéssel „syntaxis ornata”, amely a művészi verses és prózai szöveg szerkesztésének szabályait egyaránt tartalmazza. (Ezen a művén sokat dolgozott, befejezni azonban már nem tudta, mert megbetegedett.¹³) Hogy egészében a nyelv művészi használata érdekelte, azt egyértelműen bizonyítja a könyv elejére, a *Bevezetés* első paragrafusába illesztett Herder-idézet, amely cím nélkül, de könnyen azonosíthatóan a német filozófus *Eszmék az emberiség történetének filozófiájáról* című munkájából származik – igaz, hogy némileg rövidített formában:

Nem Amphion lantja épített városokat, nem csodavessző változtatta a pusztákat kertekké: a nyelv, az emberiség e hatalmas társasítója tevé azt. Ez által egyesült az emberiség, üdvözölvén egymást tagai [sic!], hogy megkössék a szeretet láncát. Ez alkotott törvényeket, ez kötött össze nemzetségeket; csak ez által vala lehetséges, a szívnek és léleknek örök formájában, az emberiség története! Míg most is előttem látom Homer hőseit s érzem Osian

¹¹ JULOW Wiktor, *Árkádia körül*, Bp., Szépirodalmi, 1975, 284. – Gondolatmenetében Julow sokszor hivatkozik az általa és Bán Imre által szerkesztett antológiára, továbbá Otrokocsi Nagy Gábor és Molnár Pál tanulmányára: *Debreceni diákirodalom a felvilágosodás korában*, bev. tanulmány BÁN Imre, vál. és s. a. r. JULOW Viktor, Bp., Akadémiai, 1964 – OTROKOCSI NAGY Gábor, *A „debreceniség” alkonya (Ifjú Péczely József irodalomtörténeti értékeléséhez)*, Debrecen, A Debreceni Ref. Kollégium Tanárképző Intézetének dolgozatai, 1939. – MOLNÁR Pál, *Debrecen a magyar irodalom történetében*, Debrecen, Dr. Bertók Lajos bizománya, 1941..

¹² DEREÁNO, *Arany János...*, i. m.

¹³ Uo.

[sic!] panaszait; jóllehet az éneklők és hősek árnyai olly rég elhagyták e földet. Valamit csak az emberi lélek valaha kigondolt, mit az előkor bölcsei gondoltak: nyelv által jó az hozzám.¹⁴

E pályamű tudománytörténeti elemzése nem feladatomban, csupán azt szeretném néhány példával bizonyítani, hogy a szókötés példaanyagát milyen forrásokból válogatta a szerző, és hogyan függ ez össze irodalmi ízlésével.

Amikor egy olyan fogalmat, mint a „nép”, kell pontosabban meghatározni vagy jelzőkkel pontosítani, akkor rögtön a nomádok jutnak eszébe, nyilvánvalóan azért, mert hajdanában nomád őseink honfoglaláskor alkotott törvényeiről írta *Árpád* című költeményét: „Ez egyszerü mondatot, pl. *egy népet pillantunk meg*, így magyarázza: *egy sok felül egybecsoportozott, fiatal, rabló népet pillantunk meg*.”¹⁵ Ennek a csöccseléknak a fejlődése pedig így jellemezhető: „*Az ember lény*, így szélesíti: *a hazát önzés nélkül szerető ember, fölötte ritka lény mindenha a világon*.”¹⁶ (Úgy látszik, nem csak irodalomról beszélgetett ebédnél vagy vacsoránál Arannyal, hanem a helyiekről is, akiket a szalontai dolgok iránt érdeklődő, rég Máramarosszigetre költözött barátnak Arany röviden így jellemez: „Mit írjak e darázs fészekről itt? Pöff, és puff; czivódás, mint quondam, cannibalismus, mint quondam.”¹⁷ Szilágyiról valóban elmondható – mint ezt igen helyesen a szakirodalom is nagyrészt elismeri –, hogy ő valamiféle furcsa ihletője *Az elveszett alkotmány*nak.¹⁸) A hazai pöff és puff relativitását egy további, furcsa ironikus csattanóval végződő mondattal is bemutatathatjuk: „Debrecen, Pest, Pozsony és Esztergam [sic!] *előkelő rendű várasok* [sic!] – Magyarországon.”¹⁹

¹⁴ SZILÁGYI István, *A magyar szókötés szabályai*, Pest, Magyar Tudós Társaság (Nyelvtudományi pályamunkák), 1846, 11. „Nicht die Leier Amphions hat Städte errichtet, keine Zauberrute hat Wüsten in Gärten verwandelt: die Sprache hat es getan, sie, die große Gesellerin der Menschen. Durch sie vereinigten sie sich, bewillkommend einander, und schlossen den Bund der Liebe. Gesetze stiftete sie und verband Geschlechter; nur durch sie ward eine Geschichte der Menschheit in herabgeerbten Formen des Herzens und der Seele möglich. Noch jetzt sehe ich die Helden Homers und fühle Ossians Klagen, obgleich die Schatten der Sängere und ihrer Helden so lange der Erde entflohn sind. [Ein bewegter Hauch des Mundes hat sie unsterblich gemacht und bringt ihre Gestalten vor mich; die Stimme der Verstorbenen ist in meinem Ohr; ich höre ihre längstverstummten Gedanken.] Was je der Geist der Menschen aussann, was die Weisen der Vorzeit dachten, kommt, [wenn es mir die Vorsehung gegönnt hat,] allein durch Sprache zu mir” Johann Gottfried HERDER, *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit*, 2 Bände, Band 1, Berlin und Weimar 1965, 343–354, II, 9, 2. *Das sonderbare Mittel zur Bildung der Menschen*. Lásd az interneten is: <http://www.zeno.org/nid/20005052084>. (utolsó megtekintés: 2019. november 26.) – A Szilágyi által le nem fordított részeket szögletes zárójelbe tettük.

¹⁵ Uo., 27.

¹⁶ Uo.

¹⁷ ARANY János, *Levelezés 1, Levelezése 1828–1851*, kiad. BISZTRAY Gyula, SÁFRÁN Györgyi, SÁNDOR István, Bp., Akadémiai Kiadó, 1975 (Arany János Összes Művei, 15), 17.

¹⁸ Beöthy Zsoltot idézve így méltatja Arany eposzát VOINOVICH Géza is. VOINOVICH Géza, *Arany János életrajza*, s. a. r. TÖRÖK Lajos, Bp., Universitas Könyvkiadó–MTA Könyvtár és Információs Központ, 2019, 55–56.

¹⁹ SZILÁGYI, *A magyar szókötés... i. m.*, 30.

Példát csak élő vagy szélesebb értelemben vett kortárs klasszikustól vesz: Kazinczy, Kölcsey, Vörösmarty, Berzsenyi a forrásai. Ismeri természetesen a magyar élet elmaradhatatlan velejáróját, a hízelgést és a fensőbbség kritikátlan dicsőítését is mint nemzetkarakterológiai forráscsoportot. Van például egy mondata, amelyet a legkülönbözőbb nyelvtani kategóriák illusztrációjaként használ fel; hogy ha valaki az egyiket nem vette volna, akkor legalább a másik helyen akadjon meg rajta a szeme: „*Ti és ők* mindnyájan, valamint az egész váras is, előre *fogtok* lovagolni, korán üdvözlendők az új főispányt.”²⁰

Természetesen van véleménye az európai külpolitikáról is; ezt a mondatot is legalább háromszor elhelyezi különböző nyelvtani kategóriák bemutatására: „a lengyeleket, a pártosoknak hirdetteket, az orosz kormány Sibériába küldé.”²¹ Vagy: „az orosz kormány, a lengyeleket, kik pártosoknak ítéltettek, Sibériába számúzé.”²² Rákóczi nevét nem szabad leírni, tehát leírja helyette gyámja nevét, akiről viszont minden olvasó tudja, hogy mit kell róla tudni: „Kollonics püspöknek megparancsoltatott.”²³

De a legszebb kis történet, amelyet akár Arany is vállalt volna népies oktatóköltmény alapjául (vö. *Az első lopás*), így hangzik: „A biró fia ellopta a pap ökrét: de azért a falu elöljárói nem büntették meg.”²⁴ Ám az így fölmentett ifjú továbbra is helytelenkedik: „a biró fia, ámbár a pap tyúkját és lovait ellopta: még sem büntettetett meg.”²⁵

Nagyon érdekes az a szakasz az értekezésben, amely azt fejtegeti, hogy miként eshet bele egy olyan szabad szó szerkezetű (azaz szórendileg nem kötött) nyelv, mint a magyar, olyan hibába, amelybe az egyébként mindig szükségszerűen mintának tekintett latin is beleesett, hiszen annak a szórendje még a magyarnál is szabadabb. Erre azért hoz fel költői példákat Horatiusból, hogy bebizonyítsa, a költészet megengedheti magának a látszólagos nyelvtani botlásokat is, hiszen iskolás szempontból nézve még Horatius is elmarasztható lehetne, amikor látszólag vét az érthetőség ellen, mint például a *Szatírák* I. könyvének 5. darabjában, a 72. sorban, amikor így szól: „*Ubi sedulus hospes paenae macros arsit dum turdos versat in igne.*”²⁶

Politikai nézeteit enyhén szólva nem titkolja, amikor például egy Kölcsey-levélidézetet – a szerző nevének elhallgatásával! – sző be annak a bemutatására, hogy hogyan lehet nyomatékosságot elérni két egymás után elhelyezett ige határozóval, avagy úgy, hogy a két „határozó” vegye közre az igét. Az idézet a felségsértésért perbe fogott és elítélt Wesselényire vonatkozik: „holnap kétszer írom *le* a Wesselényi pörét.”²⁷ Ami a világpolitikát illeti, igen könnyen tud összehasonlítást tenni, amikor a hírnevet

---

²⁰ Uo., 32.

²¹ Uo., 34.

²² Uo., 37.

²³ Uo.

²⁴ Uo., 38.

²⁵ Uo., 40.

²⁶ Uo., 60–61. – Bede Anna fordításában: „hol a szorgos / gazda, soványka rigót megforgatva a tűzben, / majd odaég maga is”. HORATIUS *Összes művei*, Bede Anna fordításában, Budapest, Európa, 1989, 215.

²⁷ SZILÁGYI, *A magyar szókötés...*, i. m., 76.

jelentő melléknévi állítmányokról értekeznek, ilyenek például: „ismeretes, nevezetes, híres, gyanús, emlékezetes”; az ismeretesebb a „tolvajszágról” alakkal hozza össze, azután következik az összehasonlító nemzeti karaktertan: „Tokaj boráról, Éjszak-America szabadságáról, Anglia alkotmányáról híres.”²⁸ Igen megszívlelendő véleménye van továbbá a nemzeti emlékezetéről is, amikor a többek között elfelejtkezést jelentő igékről értekeznek. A példamondat: „a mely nemzet apostolairól hamar elfeledkezik, s letesz azon kötelességről, hogy emlékek fenntartásáról gondoskodjék: nem méltó hogy róla jól vélekedjünk.”²⁹ Egészen lírainak tekinthető, hogy saját legkeservesebb csalódását is bevonja egy példamondat erejéig, ugyanis orvos akart lenni, de nem bírta elviselni a medikusoktatást: ezért a távolító ragot (-tól, -tól) így illusztrálja: „irtózik a bonctantól”.³⁰ Az uralkodót kétszer említi, egyszer nem is őt magát, hanem az őt dicsőítő királyhymnuszt, másodszer azonban úgy, mint tudománypártolót: „Ferdinánd király, a magyar academiának ajándékozta, koronázási ajándékának egy részét.”³¹ Egyébként a külföldi uralkodók közül Erzsébet királynőt emlegeti, mint aki meggyilkoltatta Stuart Máriát,³² a hazaiak közül határozott ellenszenvvel emlegeti Dobzse Lászlót,³³ és alaposan megrója Endrét és Bélát, mivel még herceg korukban fellázadtak bátyjuk és uralkodójuk ellen.³⁴ Az egyetlen király, akit igen előkelő társaságba soroz, az maga Mátyás, akit Árpád és Franklin közé helyezi.³⁵

Teológiát is tanult debreceni diák létére, a lehető legnagyobb tárgyilagossággal nyilatkozik Pázmány stílusának nagyszerűségéről, és példaképpen éppen Alvinczi Péter ellen írott gyilkosan ironikus röpiratát hozza fel. Kortársai írásai közül pedig két olyan remekművet is kiemel, amelyek mind a mai napig őrzik ezt az értéküket, az egyik Kazinczy Sallustius-fordítása, a másik Kölcseynek Berzsenyi fölött mondott emlékbeszéde. Ezekről írja: „bátran erősíthetjük, mit Kazinczy Dayka egyik odájáról mondott: így még nem zenge magyar lant!”³⁶ – Nagyon ideillik egy stilisztikailag, irodalomtörténetileg és a nemzeti érzés szempontjából magas hőfokon végigírt nyelvtudományi értekezés szövegében a „lant” kifejezés, amelyet tudomásom szerint egyáltalán nem volt szokás prózai művekre használni. Úgy látszik, így is el lehetett búcsúzni a bárányhimnlőtől, ha az ember előtte már megutálta a boncolást is. Meg a jelen sivatag valóságával is szembe lehet szögezni az újjászületési reményt; elég, ha ’zsoltárnak’ nevezünk egy újszövetségi hymnuszt...

---

²⁸ Uo., 90.

²⁹ Uo., 97.

³⁰ Uo.

³¹ Uo., 123.

³² Uo., 107.

³³ Uo., 59.

³⁴ Uo., 53, 118.

³⁵ Uo., 51.

³⁶ Uo., 79.

SZILÁGYI MÁRTON

Szilágyi István és Arany János barátsága az 1840-es években

(Egy alkalmi Arany-vers tanulságai)*

Arany nagyszalontai környezetéről, az őt ott érő műveltségi hatásokról és közvetlen emberi viszonylatainak rétegeiről nem tudunk túl sokat. Annak ellenére sem, hogy volt olyan irodalomtörténész (Gyöngyösy László), aki egész, Arannyal kapcsolatos működését ennek a miliónek a feltárására fordította.¹ Hatását tekintve nem túl nagy sikerrel: Babits Mihály például nem teljesen alap nélkül minősítette sommásan és lesújtóan Gyöngyösy Aranynek szentelt publikációit.² Pedig irányát és megközelítését tekintve Gyöngyösy tevékenysége hiánypótlónak ígérkezett az Arany-szakirodalomban, és mindaz, amit ő elvégeztelenül hagyott, ma is fájó hézag, és részben nem is pótolható: annak megragadása, hogy Arany közvetlen szalontai közegének mit is köszönhet a költői életmű, illetve hogy ez a közeg miféleképpen viszonyult Arany pályájához és hatásához, az idő múlásával szinte teljesen megragadhatatlanná vált.³

Mindez azonban nem teszi lehetetlenné, hogy Aranynek és voltaképpen egyetlen, élethosszigan megőrzött, Szalontán szerzett, de nem szalontai barátjának, Szilágyi Istvánnak a kapcsolatát megpróbáljuk a rendelkezésre álló, nem túl sok adatból rekonstruálni. A feladat persze azért nehéz, mert a dolog természetéből következik, hogy két ember napi találkozásairól nem sok írott nyom marad, és a személyes kapcsolat a levelezést sem tette szükségessé, amely pedig a legfontosabb bázisa lehet egy irodalomtörténeti elemzésnek.

Szilágyi István 1842. március 20-án érkezett Nagyszalontára, és kezdett el rektorként dolgozni. Itteni tartózkodása 1844. március 24-ig tartott, tehát szinte pontosan két

* A tanulmány az OTKA támogatásával készült (K 108.503); témavezető: Korompay H. János.

¹ Ennek legfőbb teljesítménye (de nem a kronológiai végpontja) a következő monográfia: Gyöngyösy László, *Arany János élete és munkái*, Bp., Franklin-Társulat, 1901.

² A vonatkozó részlet: „Egy hosszabb, és szorosan filologikus dolgozat melléktermékei ezek a gondolatok, melyek amannak mintegy filozófiai hátterét képezik. Keletkezésük magyarázhatja kissé polemikus formájukat: egy ily munka készületeinél annyi ostobaságon és unalmon, Gyöngyösy Lászlókon és Koltai Virgileken kell az embernek keresztülnie magát, hogy végre is keserű marad a szájaíze és hajlandó lesz általánosítani, gyalázatosan megfélelvezvén a Lehr Albertek szerfelett hasznos és a Riedl Frigyesek igazán értékes munkájáról” BABITS Mihály, *Arany, mint arisztokrata = Uő, Tanulmányok, esszék*, s. a. r. JANKOVICS József, a név- és szómagyarázat JANKOVICS József, NYERGES Judit, Bp., Kortárs, 2005 (Magyar Remekírók. Új folyam), 291–302. Az idézet: 291.

³ Újabb, filológiai kiindulású eredményként lásd SZÖRÉNYI László, *Arany János egy szalontai olvasmánya, a Henriás = Uő, A nagy, a várt, rettegett jövőendő: Tanulmányok a XIX. századi magyar irodalomról*, Balatonfüred, Balatonfüred Városért Közalapítvány, 2015 (Tempevölgy könyvek 17.), 74–79.

évig volt Arany János közelében.⁴ Szilágyi távozása aligha önszántából következett be, Aranynak egy 1845. augusztus 1-jén kelt levele legalábbis rágalomokra és pletykákra céloz.⁵ Amikor Szilágyi elkerült onnan, levelezésbe kezdett Arannal, és ennek köszönhetően ekkortól már legalább van valami megfogható anyag a kezünkben kettejük szellemi viszonyáról.

Kettejük kapcsolatának több apró momentuma is ezekből az utólagos levelekből derül ki. Ami a legfeltűnőbb: elválásuk után, azaz akkor, amikor Szilágyi elköltözött Nagyszalontáról, önzik egymást, Arany megszólítása mindig a „Kedves Barátom Uram!” – s ez akár távolságtartásra is utalhatna (a későbbiekben ez megváltozik, és áttérnek a kölcsönös tegeződésre).⁶ Pedig nem feltétlenül erről van szó, inkább csak egy társasági norma betartásáról. A titulusoknak egyébként az elemzendő alkalmi vers szempontjából is van jelentősége, hiszen ebben konkrétan van egy rész, amely a „Magát” szó kapcsán a „kegyed és ön” megszólítások viszonyával foglalkozik, pontosabban nem foglalkozik, hanem csak annyit mond: „hagyjuk itt, fussunk tovább!” A vitaszituációt sejtető utalás megértéséhez érdemes számon tartani, hogy a „Maga” megszólítás – korábbi hagyományok alapján – a 18. század végén bukkant fel újra, de nem tiszteletteljes megszólításként,⁷ míg a „kegyed” és „Ön” újabb keletű, neologizmusnak ható, udvarias formulaként a 19. században kezdtek csupán elterjedni; a „kegyed” Szemere Pál szóalkotása volt 1820-ban, míg az „Ön” 1806-ban Révai Miklósnál bukkan föl, és népszerűsítéséhez Széchenyi István járult hozzá a legerőteljesebben, amikor *Stadium* című művében tudatosan kezdte el használni.⁸ Vagyis az Arany leveleiben megfigyelhető megszólítás a korabeli, némileg neológ ízű norma volt inkább, és használata nem a bizalmasság hiányát fejezte ki. Ellenpontként érdemes utalni arra, hogy a szokásos normának a meghökkenítő megsértése lehetett aztán Petőfi Sándor kapcsolatfelvétele valamivel később. Petőfi ugyanis már a második Aranyhoz írott levélben áttért nemcsak a tegezésre, hanem valami olyan bizalmas

⁴ KOROMPAY H. János, *Arany János és Lamennais = Uő, „Bénult idegre zsongító hatás”: Arany-elemzések*, Bp., Universitas – MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet, 2019, 29–51. Az adat: 31.

⁵ Arany János Szilágyi Istvánnak, Szalonta, 1845. augusztus 1. = ARANY János *Levelezése (1828–1851)*, s. a. r. SÁFRÁN Györgyi, BISZTRAY Gyula, SÁNDOR István, Bp., Akadémiai, 1975 (Arany János Összes Művei XV. kötet) [a továbbiakban: AJÖM XV.], 16.

⁶ Az első levél, amelyben Szilágyi végig tegeződve ír Aranynak: Szilágyi István Arany Jánosnak, Máramarosziget, 1850. január. 4. = AJÖM XV. 267. Ugyan ennek a kötetnek a sajtó alá rendezői úgy vélték, az összetegeződés 1848. február 28-án történt meg (AJÖM XV. 899), de az e napról keltezett levél ezt nem támasztja alá: vö. Szilágyi István Arany Jánosnak, Máramarosziget, 1848. február 28. = AJÖM XV. 189. Arany is egy 1850-es levelében tegezi először Szilágyit, vagyis később, mint ahogy Szilágyi ezt megtette: Arany János Szilágyi Istvánnak, Szalonta, 1850. január 19. = AJÖM XV. 268. Úgy tűnik tehát, Szilágyi volt a kezdeményező – de hogy ezt milyen, akár személyes felhatalmazottság birtokában tette, arra a fennmaradt levelek nem adnak választ.

⁷ Vö. KERTÉSZ Manó, *A magázás története = Uő, Szállók az Űrnak: Az udvarias beszéd története*, [Bp.], K. u. K. Könyvkiadó, 1996, 123–136.

⁸ KERTÉSZ Manó, *A nagyságod, kegyelmed értéke. Ön és kegyed = Uő, i. m. 137–150.*

nyíltságra, amely Aranynak is szokatlan lehetett, viszont igen hamar alkalmazkodott hozzá, bár általában másokkal szemben nem alkalmazta. Ez a barátság persze rögtön irodalmi ismeretségnek számított, hiszen személyes találkozás nélkül, egy irodalmi szöveg közvetítésével jött létre, és így egészen elütött a személyes kapcsolaton kiépülő, az interperszonális udvariassági szokásokat betartó rokonszenvtől, amely Arany és Szilágyi között sokáig meghatározta a megszólítás rendjét, és amely – jellemző módon, ahogyan Petőfivel is – aztán éppen a levelezés révén és során oldódott tegeződéssé.⁹

Arany és Szilágyi szoros barátságáról és arról, hogy Szilágyi rendszeres vendég volt a családnál (Voinovich rögzíti, hogy nőtlen emberként majdnem két évig Aranyéknál kosztolt),¹⁰ egy másik apróság is árulkodik. Arany ugyanis arról ír egy 1845-ös levélben, hogy az akkor négyéves kislánya, Juliska is emlékszik Szilágyira: „s még a kis Julcsa is – bár nem egészen tisztán visszaemlékezik arra, ki őt annyszor ringatá karjain édes álomba”.¹¹ Ezzel egybecseng egy jóval későbbi, 1859-es levél utalása: „Leányom, ki nem egyszer meséiden aludt el, már nem tartja magát kis leánynak, Laczi fiam, kinek bölcsőjét láttad, noha még nincs 15 éves, oly nagy, hogy engem pár hüvelykkel meghalad.”¹² Egy 1847-es levélből szintén arra következtethetünk, hogy Szilágyi sokat játszhatott a gyerekekkel: „gyermekeim emlékezetében mélyen van vésve a kedves vendég: nem a tudós, a költő, hanem a gyermekiesen kedves mulattató”.¹³ Egykorú párhuzamokat ugyan aligha tudunk felsorakoztatni, de alapos lehet a gyanú: nem volt mindennapos, hogy egy idegen férfi, aki még csak rokonságban sincs a családdal, csak kosztra jár oda, játszik egy néhány éves kislánnyal, ringatja, elaltatja, és mesél neki. Ehhez nem csupán az ő készsége kellett, hanem a szülőknél, különösen az anyánál a beleegyezése, hogy a család mindennapos életének ilyen mélységeibe is bepillantást, sőt részvételt engedjen. Az is bizonyos, hogy azok a cselekedetek, amelyek ezen levélrészletek szerint Szilágyi viselkedését jellemezték, távol álltak a kor szokásos férfiszerepeitől – pontosabban, csak a családhoz szorosan odatartozó személyek esetében tételezhetők föl ilyen gesztusok. Még akkor is, ha éppen az Arany család kapcsán van egy másik példa is az efféle viselkedésre: Petőfi Sándor első személyes szalontai látogatásakor, néhány év múlva (1847. június 2–7.) hasonlóan bizalmas és fesztelen

⁹ Ennek kapcsán érdemes figyelembe venni az Arany és Tompa közötti barátság alakulását is: SZILÁGYI Márton, *Egy barátság szerkezete: Tompa Mihály és Arany János levelezése mint imázsteremtés és önarcképfarmálás*, ItK, 123(2019), 1. sz., 88–97.

¹⁰ VOINOVICH Géza, *Arany János életrajza 1817–1849*, Bp., Magyar Tudományos Akadémia, 1929, 65.

¹¹ Arany János Szilágyi Istvánnak, Szalonta, 1845. augusztus 1. = AJÖM XV. 16.

¹² Arany János Szilágyi Istvánnak, [Nagykőrös, 1859. január 8.] = ARANY János *Levelezése (1857–1861)*, s. a. r. KOROMPAY H. János, BÓDYNÉ Márkus Rozália, JANKOVITS László, Bp., Akadémiai, 2004 (Arany János Összes Művei XVII. kötet), 267–268. A levélrészlet folklorisztikai szempontú értelmezésére lásd *Az Arany család mesegyűjteménye: Az Arany család kéziratos mese- és találósgyűjteményének*, valamint Arany László *Eredeti népmesék* című művének szinoptikus kritikai kiadása, szerk. DOMOKOS Mariann. GULYÁS Judit, Bp., MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Universitas – MTA Könyvtár és Információs Központ, 2018, 62.

¹³ Arany János Szilágyi Istvánnak, Szalonta, 1847. január 3. = AJÖM XV. 40. Kiemelés az eredetiben.

viselkedést valószínűsíthetünk. Petőfi ekkor keletkezett, Arany János fiának írott verse (*Arany Lacinak*) a gyermeknek való mesélés szituációját teremti meg („Úlj meg itten az ölemben”), és noha erről más adatunk nincs, egyáltalán nem valószínű, hogy ez nem csupán fikció, azaz Petőfi valóban mesélt a hároméves Arany Lászlónak.¹⁴ Hogy foglalkozott vele, s egészen bizalmas formában, azt egy későbbi levele árulja el: „Laczinak pedig mondd meg, hogy ne sírjon, mert egyszer csak azt veszi észre, hogy ott termek s még nagyobbat vágok a fenekére, mint a minap; akkor aztán majd sírhat.”¹⁵ A fenékre csapás műveletét Aranynak egy későbbi, a Petőfi leveleihez csatolt jegyzete is megemlíti, megerősítvén Petőfi levelét.¹⁶ Úgy tűnik, Petőfitől a család ezt is elfogadta; és a gesztus nyilván nem fájdalmas fenytetés volt, hanem inkább játék.

Sajnos, részletesebb leírásunk vagy más adatunk nincs Szilágyi István és az Arany család kapcsolatáról az 1840-es években, ilyen módon pedig csak feltevésekre és valószínűsítésekre vagyunk utalva – pedig Arany szempontjából alighanem ez lenne a legizgalmasabb periódus. Így lesz külön jelentősége kettejük kapcsolatában azon szövegeknek, amelyeknek éppen a szellemi kapcsolatot bizonyíthatják.

Ez az alkalmi vers, a *Lelki szemét hordó lapát* is ilyen.¹⁷ A szöveget Gyöngyösy László 20. század eleji kiadásából ismerhetjük. A verset – első közlője szerint – Szilágyi István nevenapjára készítette Arany. Gyöngyösy László 1901-es könyvében még kiadatlanul említi a műre: „Mint embert jellemzi két kiadatlan névnapi köszöntő verse [a másik a Borbély Pál számára írott – Sz. M.]. Az egyik Szilágyi tiszteletére íródott meg 1842-ben István-napra, a mit karácsonkor ünnepelt meg Szilágyi”. A mű jellemzésére hozzátette: „Arany játszi kedélyének hű példája s a szalontai kis világnak hű és elmés fotográfája.”¹⁸ Gyöngyösy szerint az alkalmi költeményt Arany a névnapi társaságban a következő módon adta át az ünnepeltnek: „Különben a névnapi verset illő pompával adatta át Szilágyinak. Már ő ott ült az asztalnál nagy komoly orczával, mikor a város

¹⁴ Vö. PETŐFI Sándor *Összes költeményei (1847): Kritikai kiadás*, s. a. r. KERÉNYI Ferenc, Bp., Akadémiai, 2008 (Petőfi Sándor Összes Művei 5.), 419–421. A vers maga: uo. 75–77. Köszönöm Dávidházi Péter figyelmeztetését.

¹⁵ Petőfi Sándor Arany Jánosnak, Pest, 1847. június 18. = AJÖM XV. 96.

¹⁶ [Arany jegyzete Petőfi 1847. márc. 31-i levelére, 1858. január 2.] = AJÖM XV. 75.

¹⁷ A verset ezen a címen közölte: GYÖNGYÖSY László, *Adatok Arany János életéhez*, EPhK, 1905, 483–495. A kritikai kiadás vonatkozó kötetében Voinovich Géza nem a művek között, hanem csak a *Függelékben* közölte: ARANY János, *Zsengék – Töredékek – Rögtönzések*, s. a. r. VOINOVICH Géza, Bp., Akadémiai, 1952 (ARANY János Összes Művei VI. kötet), 202–206. Barta János válogatásába (Arany János *Válogatott művei*, I–IV. köt., vál. és s. a. r. BARTA János, Bp., Szépirodalmi, 1953) nem került bele. Közölte viszont Vekerdy Tamás számos edícióban megjelent kiadása, olyan címmel azonban (*Szilágyi István nevenapjára*), amely korábban sehol sem bukkant fel (a tölem használt, ezen a ponton a többivel megegyező kiadásban: ARANY János *Költeményei*, szöveggyűjtés VEKERDY Tamás, Bp., Helikon, 1983, 13–18). A verset a következő összkiadásból idézem, amely az első szövegkiadás szövegállapotához tért vissza: ARANY János *Összes költeményei I.*, s. a. r. SZILÁGYI Márton, Bp., Osiris, 2018 (Osiris klasszikusok), 24–30.

¹⁸ GYÖNGYÖSY, *Arany János élete...*, i. m., 108.; ugyanezen kijelentéseket más megfogalmazásban lásd GYÖNGYÖSY, *Adatok Arany...*, i. m., 483.

egyik cselédje hozta a nagy levelet s kellő ünnepséggel átadá a megtisztelt férfiúnak.¹⁹ Arról itt nem szólt kifejezetten, hogy a verset fel is olvasták volna, de az egyik mondata csak így érthető: „A vers persze nagy derűtséget keltett.”²⁰

A szöveg valóban utal – elsősorban szerkezetével, a paragrafusokba szedett, nyelvészeti jellegű okfejtést parodizáló formájával – arra az alkalomra, hogy Szilágyi István *A magyar szókötés szabályai* című dolgozatával 1842-ben elnyerte a Magyar Tudós Társaság Nyelvtudományi Osztályának 1840-ben meghirdetett pályázatán az első díjat. A jutalomkérdés így szólt:

Fejtessenek ki a magyar szókötés szabályai, név szerint: 1. Adassanak elő a beszédreszek ebbeli sajátságai; 2. A szórend szabályai, vagyis: mi sorban kell az egyes mondatok szavainak állani, s e sorozat szerint mellyik bír nyomósító erővel, s mellyik nyer nyomatosságot; 3. A szóviszony szabályai, vagy mily vonzattal vannak az egyes mondat szavai egymásra, s e vonzat szerint mily ragozási változásokat szenvednek. A szabályok mindenütt példákkal világosíttassanak.

A pályázatra az 1842. március 19-i határidőig hét pályamunka érkezett, a bírálók Vörösmarty Mihály, Nagy János és Fábíán Gábor voltak. Az első díjat, a 100 aranyat a „Der Stil ist der Mensch” jeligéjű pályázatnak ítélték, és a jeligés boríték felbontása után derült ki, hogy ez Szilágyi István szalontai tanító munkája. Az eredményt 1842. november 21-én, a Magyar Tudós Társaság XIII. nagygyűlésén hirdették ki.²¹ A bírálatokat a pályázat publikálásakor, néhány évvel később a D. Schedel Ferenc titoknok (azaz Toldy Ferenc) szignálta előszó foglalta össze, amelynek dátuma a következő volt. „Költ Pesten, a magyar tudós társaság kis gyűléséből, majus 4. 1846.”²²

A vers tehát Szilágyi István névnapjára készült, és kéziratát az ünnepelt őrizte meg – ő ajándékozta Gyöngyösy Lászlónak, aki 1890-től 1894-ig annak a máramarosszigeti református líceumnak volt a tanára, amelyet Szilágyi 1896-ig igazgatott: német nyelvet és bölcseletet adott elő.²³ Gyöngyösy László a következőt írta a kézirat

¹⁹ GYÖNGYÖSY, *Arany János élete...*, i. m., 109.; ugyanezt a kijelentést más megfogalmazásban lásd GYÖNGYÖSY, *Adatok Arany...*, i. m., 486.

²⁰ GYÖNGYÖSY, *Adatok Arany...*, i. m., 486.

²¹ *A Magyar Tudós Társaság évkönyvei, Hatodik kötet, 1840–1842*, Budán, a Magyar Királyi Egyetem betűivel, 1845, 100. – vö. még FEKETE Gézáné, *Az Akadémia 1831–1858 között alapított jutalomtételei és előzményei*, Bp., MTA, 1988 (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának közleményei 21 [96], Új sorozat), 78–79.

²² *Nyelvtudományi pályamunkák, kiadja a Magyar Tudós Társaság, Harmadik kötet, Magyar szókötés, Szilágyi István koszorúzott és Fábíán István díjazott művei*, Pest, Eggenberger J. és fia acad. Könyvárusoknál, 1846.; az előszó: III–VIII. Fábíán véleménye: III–IV.; Nagy véleménye: IV–V.; Vörösmartytól csak ennyit idéz: „Ezekhez csatlakozva Vörösmarty Mihály szinte [= szintén – Sz. M.] ezt ajánlotta mint legalapósbabbat, jutalomra” V.

²³ Gyöngyösy László irodalomtörténeti működéséről általában JANKOVICS József, *Gyöngyösi István családi irodalomtörténete: Gyöngyösy László = „Nem súlyed az emberiség!”: Album amicorum Szörényi László LX. születésnapjára*, főszerk. JANKOVICS József, felelős szerk. CSÁSZTVAY Tünde, szerk. CSÖRSZ Rumen István, SZABÓ G. Zoltán, Bp., MTA Irodalomtudományi Intézet, 2007, 753–766, <http://www.iti.mta.hu/>

hozzákerüléséről: „E vers eredetije nálam van, diósgyőri körülvágatlan papirosra van írva. Szilágyi Istvántól került hozzám, a ki kegyelettel őrizte iratai között.”²⁴ Az nem világos, hogy a kézirat mikor került Gyöngyösy tulajdonába – az bizonyos, hogy Szilágyi 1897-ben elhunyt, tehát ha Gyöngyösy tőle kapta személyesen, akkor ezelőtt az időpont előtt kellett megszereznie, és az is biztos, hogy 1901-es könyve írásakor már nála lehetett, noha csak 1905-ben publikálta.²⁵ A kézirat későbbi sorsát nem tudjuk nyomon követni, azóta lappang.

Arany 1843-ban ismerhette meg mélyebben Szilágyi pályamunkáját, amikor Szilágyi megkérte arra, hogy nézze át a kéziratot. Véleményét két árkuson fejtette ki, az egyik lap külső oldalára pedig a következő dátumot írta: 1843. július 10.²⁶ Ilyenformán a vers 1843 és 1844 között keletkezhetett, feltehetően a kézirat alapos megismerése után. Ezt az időszakot pedig még tovább lehet szűkíteni, ha figyelembe vesszük a vers funkcióját, azaz azt, hogy Szilágyi István névnapjára készült, és nyilván akkor el is hangzott a szerző felolvasása révén. S mivel a megírása és a felolvasása között szoros kapcsolatnak kellett lennie, ez utóbbiból megalapozottan következtethetünk vissza az előzőre is. Ebben az időszakban szóba jöhető névnapként több alkalom is gyanúba fogható. Gyöngyösy azonban, ahogyan ezt már idéztem, azt rögzítette, hogy Szilágyi a decemberi időpontot ünnepelte: ha hitelt adunk ennek az adatnak (amely mellett persze az is szól, hogy Gyöngyösy személyesen ismerte Szilágyit, így lehetett értesülése erről), akkor az 1843. december 26-a lehetett a legnagyobb valószínűséggel a felolvasás alkalmá (1842-et a szöveg egy 1843-ra utaló jellegzetessége zárja ki – erről majd később).²⁷ 1844-ben pedig Szilágyi már nem tartózkodott Szalontán a kérdéses időpontban.

A címlapot imitáló, hosszas, az alkalmi költészet toposzait alkalmazó első egység utolsó sora („Még leebb írta volna nevét [ti. a szerző – Sz. M.], de nem lehetett”) azt sejteti, hogy Pogány Péter feltevésének, miszerint a szöveg formailag egy nyolcoldalas ponyvafüzet parodisztikus megidézése,²⁸ a kézirat tagolásában is szerepe lehetett: hiszen eszerint a címnek egy lapra kellett kiférnie, úgy, hogy a „szerző” szó a lap legaljára került.

Szorenyi60 (utolsó megtekintés: 2019. november 25.) – Gyöngyösy máramarosszigeti tevékenységének adatait lásd BALOGH Béla, *A máramarosszigeti református líceum története*, Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Levéltár, 2013 (Editiones Archivi Districtus Reformatorum Transtibiscani XVII), 174.

²⁴ GYÖNGYÖSY, *Adatok Arany...*, i. m., 486.

²⁵ Vö. GYÖNGYÖSY, *Arany János élete...*, i. m., 108, 386.

²⁶ VOINOVICH, *Arany János életrajza...*, i. m., 68. Az itt emlegetett kézirat elpusztult az Arany-hagyatékkal együtt 1945-ben, csak annyit tudunk róla, amennyit Voinovich korábban megőrkített.

²⁷ A mindmáig egyetlen, Szilágyi Istvánról szóló monográfia szerzője, nem figyelvén föl erre az 1843-as utalásra, úgy vélte, Arany verse 1842. december 26-án hangzott el: Rózsahelyi DEREÁNO István dr., *Arany János „Izaparti hű barátja”: Horogszeghi Szilágyi István élete és kora*, [Nagykőrös], Nagykőrösi Arany János Társaság, 1941, 70.

²⁸ Vö. POGÁNY Péter, *A magyar ponyva tüköre*, Bp., Magyar Helikon, 1978, 279–280.

Ez egy nyelvészeti értekezés paródiája. Ezért is különösen fontos az, ahogyan az alapul vett szöveg tudományos logikáját veszi át és figurázza ki. Arany ugyanis vesz egy mondatot („hasznos-é az embernek magát lekapni?”), majd ennek a bizonyítását úgy oldja meg, hogy minden egyes szavához kommentárt fűz – beleértve a kérdőjelet is. Ennek végeztével pedig az állítást bizonyítottnak tekinti. A megoldás szoros összefüggésben van Szilágyi pályamunkájának a témájával és a pályázati kiírással, hiszen a szókötés szabályait mintegy demonstrálja az így létrejövő parodisztikus szöveg, amely időnként nyelvtani kategóriákkal él, majd átvált logikai levezetésbe. Mint például az első részben, ahol azt olvashatjuk: „Hasznos, a, um – Nomen adiectivum.” Vagyis a magyar melléknév két olyan latin végződéssel szerepel, amely nőnemű és semlegesnemű értelmezést kapcsol a szóhoz, majd ezek után egy latin grammatikai kategória szerint határozta meg a fogalom. Mindezek után pedig már egy logikai okfejtés kezdődik el, amely abból indul ki, hogy vajon igaz-e, hogy ami hasznos, az nem káros. S ezt persze a szerző megcáfolja, ami újabb ironikus logikai művelet.

Az alkalmi vers igen sokrétűen mozgósítja a humorhoz szükséges műveltségelemeket. Ez éppúgy összefügg Szilágyi István személyes műveltségével, mint ahogy fényt vet arra a kulturális közegre is, amelyben ekkor Arany is mozgott. Érdeemes sorra venni néhány elemét ennek a hatáseffektusnak.

Az első réteget nyilván a biblikus utalások és a klasszikus műveltséganyag földézése jelentik: az előbbire példa Szókratész, majd több kisprófeta és Bálám számára említése („Óh én Szokrateschem és Jérémiásom, / Óh én Jóel, Ámos, Vendel-Habakukom, / Óh Bálámot hordó szerelmes állatom!”), a másodikra az Aeneis és az Odüsszeia szűzséjére tett célzás („Miképpen bujdosék Aeneás Trójából”, illetve: „Ulisszes a Circe asszony szigetéből”), amely közé rögtön beékelődik egy utalás az Árgirus-történetre („Mikép bölcs Árgyilus apjának házából”),²⁹ és mindez a régi magyar költészetre jellemző, négyes rímű tizenkettesekben, amely szintén egy irodalmi tradíció megidézése. Ezek után pedig az egész betét egy, ebben a szerzői funkciójában fiktív, ám valóban létezett verselőnek van tulajdonítva (Farkas Falvi Filiczki János).³⁰ Ráadásul az ismert, sőt nemzetközi hírű, 17. századi latin költő (két kötete közül az első Prágában, 1604-ben, a második Bazelben, 1614-ben jelent meg) ide idézése is jelentéssel rendelkezik: mintegy azt, az előzőekben körvonalazott, a régi magyar irodalomra jellemző műveltséget segít felmutatni, amely a megelőző sorokban felbukkan, csak nem latinul – és egyébként bepillantást enged Aranynak a költői pályakezdése előtti, szalontai időszakában is jelenlévő, nem akármilyen műveltségébe. Filiczkinék, a korábbi latin nyelvű költészet egyik reprezentánsának az emlegetése alighanem olyan utalás volt, amelyet legalább az ünnepeltnek, Szilágyi Istvánnak értenie kellett, és tudnia kellett azt is, hogy a hozzákapcsolt 1301-es dátum teljesen

²⁹ Az Árgirus-történetről bővebben: KARDOS Tibor, *Az Árgirus-széphistória*, Bp., Akadémiai, 1967.

³⁰ Vö. Andor TARNAI, *Lateinische Lyrik in Ungarn im 16-17. Jahrhundert*, Acta Litteraria Academiae Scientiarum Hungaricae, 26(1984), 1-2. sz., 233-242. Filiczkiről: 236-238. Köszönöm Szőrényi Lászlónak, hogy a tanulmányra felhívta a figyelmemet.

fiktív. Egyébként ez az utalás Arany műveltségének újabb rétegét teszi láthatóvá, amely különben rejtve maradt volna: Filiczkit ugyanis Arany irodalomtörténeti vagy kritikai tárgyú dolgozataiban nem említi, miközben ez a verse tanúsítja, hogy tisztában volt kilétével és alighanem teljesítményének jellegével is, még ha apokrif életművet adott is a költő neve mögé. Ennek a megoldásnak mint ironikus hatáseffektusnak azonban van más nyoma is a szövegben.

Ha a versnek a műveltségi viszonyokat tükröző utalásait vesszük sorra, akkor érdemes arra felfigyelni, hogy a mottó Csokonai Vitéz Mihály *A tavasz* című Kleist-fordítása elé szánt, a gróf Széchényi Ferencnéhez intézett verses ajánlásából való, de némi módosítással („Tisztelkedném köszöntőükkal / És reá arany betűkkel / Szilágyi Istvánt metszenék”). Természetesen Szilágyi neve jelenti a módosítást – miközben az idézet alatt ott van a Csokonai név. Az idézet humoros mivolta tehát azon a kettős felismerésen alapul, hogy a hallgatóságnak azonosítania kellett a szerzőt éppúgy, mint ahogy azt is észre kellett venni, hogy az idézet pontatlan. A tacitusi „sine ira et studio” (harag és részrehajlás nélkül) történetírói elve szintén parodisztikus torzítással kerül elő, a következő formában: „sine irá, odio et consilió” (szó szerint: harag, gyűlölet és tanács nélkül).³¹ Ez is olyan utalás, amelyet el kellett értenie a hallgatóságnak.

A Csokonaira tett, explicit utalás mellé még néhány egyéb célzás is felsorakoztatható, amelyek alighanem összefüggenek Csokonai életművével. A „körmös hal” szintagmát ugyancsak a békára alkalmazva Csokonai is használta, és megjegyzetelte *Békaegérharc* című művének „Első pipa dohány” részében.³² Arany később is használta ezt a kifejezést: benne van a Szalontán keletkezett *Az elveszett alkotmány*ban is, és a műhöz írt, 1867-es jegyzeteiben arra is felhívta a figyelmet, hogy azon a helyen egy – alighanem 18. századi – pünkösdi éneket fordított ki: „Péter apostol. »Egy halász, ha prédikál – fog sok ezer lelkeket.« Pünkösdi ének”.³³ Ebből lett tehát az alkalmi versben a következő változat: „egy halász ha prédikál – fog sok ezer [...] körmös halat.”³⁴ Arany későbbi jegyzete azonban jó útmutató, ez alapján meg lehet találni a református énekeskönyvben azt a 135. zsoltár dallamára énekelhető dicséretet, amelyet ezen a szöveghelyen a költő kifordított egy másik szó beiktatásával.³⁵ Az énekvers benne van az új, jelenleg

³¹ Az elv 19. századi utóéletéről lásd bővebben: DÁVIDHÁZI Péter, „Sine ira et studio”: Toldy Ferenc és a tacitusi eszmény meghonosítása, *ItK* 106(2002), 1–2. sz., 24–66.

³² CSOKONAI VITÉZ Mihály, *Költemények 2, 1791–1793*, s. a. r., a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta SZILÁGYI Ferenc, Bp., Akadémiai, 1988 (Csokonai Vitéz Mihály Összes Művei), 34. Csokonai ehhez kapcsolódó jegyzete: uo. 437.

³³ ARANY János, *Az elveszett alkotmány – Toldi – Toldi estéje*, s. a. r. VOINOVICH Géza, Bp., Akadémiai, 1951 (Arany János Összes Művei II. kötet), 55.

³⁴ ARANY János *Összes költeményei...*, i. m., 27.

³⁵ *Közönséges isteni tiszteletre rendeltetett Énekeskönyv, mely Szent Dávid 301. zsoltárinn kívül magában foglal némelly kiválogatott és a helvetziai vallástételt követő négy superintendenzia által jóváhagyott énekeket egynehány imádságokkal egygyütt*, Pest, Petrózai Trattner J. M. és Károlyi István könyvnyomtató intézetében, 1833, 332–333. A gyűjteményben ez a 41. számmal jelölt ének, és valóban pünkösdre van rendelve. A kezdő sora: „Jézus! az ígéretedet ím bétellyesítetted, Bátorító Lelkedet ki hozzá elküldötted.”

is használatos református énekeskönyvben is (a 375. számon), és itt Pálóczi Horváth Ádám munkájaként tartják számon – a szerzőséggel Arany nem biztos, hogy tisztában volt, az ő korában név nélkül szerepelt a szöveg a gyűjteményben. Akárhogy is, a poén hatásmechanizmusába belejátszik az is, hogy a pünkösdi ének egy, talán közvetlenül Csokonaitól kölcsönzött kifejezés felhasználásával lehet parodisztikus hatású és humorforrás – persze csak úgy, ha az ember azonosítani tudja ezeket a rétegeket.

A másik, talán Csokonaira hajazó szöveghely egy Platón-utalás: „Ember. Plátó definíciója szerint tollatlan kétlábú állat. De mivel Diogenes megmutatta, hogy a koppasztott kakással ezen definícióban osztozik, én másképpen fogom definiálni.”³⁶ Ez az ember-meghatározás szó szerint előfordul Csokonai *Halotti versek* című művében is.³⁷ Persze Arany ismerhette azokat a közvetlen forrásokat is, amelyekre ez a meghatározás támaszkodik,³⁸ és ez annál is inkább lehetséges, mert emlegeti is „Diogenes”-t, azaz a színopai Diogenészt, akinek a nevéhez a felidézett anekdota kapcsolódik.³⁹ Az alkalmi vers lehetséges Csokonai-allúziói megérdemlik a figyelmet: arra szolgáltatnak újabb bizonyítékot, hogy mennyire elementáris lehetett a fiatal Aranyra Csokonai hatása, és ez különösen a – csupán hézagosan fennmaradt és ismertté vált – alkalmi költészetére lehetett jellemző.

Érdekes azonban arra is figyelmeztetni, hogy a szövegben van egy teljesen naprakész irodalmi célzás is. A mű utal ugyanis „vitéz Johann Hány”-ra. Az e nevet tartalmazó mű, Garay János *Az obsitos* című költeménye a *Magyar Életképek* 1843. évfolyamában jelent csak meg.⁴⁰ Az obsitostörténetek tárgy történeti vizsgálata pedig eddig nem talált arra semmi nyomot, hogy maga ez a név Garay műve előtt és attól függetlenül felbukkant volna – noha magának az elbeszélő költeménynek egyes motívumai, hazugságnarratívumai vándortémaként korábban is jelen voltak.⁴¹

Az alkalmi szöveg létmódjára is van utalás a műben: ez nyilvánvalóan nem egyszerűen olvasásra szánt szöveg, hanem felolvasásra készült, és így megjeleníti azt a társaságot is, amelynek szórakoztatására elhangzott. Ez az a nagyszalontai helyi intelligencia, amelyhez mind Arany, mind Szilágyi hozzátartozott. Erre a szöveg utolsó egysége a bizonyíték: jó okkal feltételezhető ugyanis, hogy az itt felsorolt személyek mindegyike részese lehetett a szöveg felolvasásának, és ilyenformán senkiről sem a háta mögött hangoztak el tréfás utalások, hanem mindenki személyes tanúja is volt az őt ért ugratásnak. S ezt is jelenti, hogy a vers szövegébe kódolva ismerjük azokat a személyeket

³⁶ ARANY János *Összes költeményei...*, i. m., 28.

³⁷ CSOKONAI VITÉZ Mihály, *Költemények 5, 1800–1805*, s. a. r., a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta SZILÁGYI Ferenc, Bp., Akadémiai, 2002 (Csokonai Vitéz Mihály Összes Művei), 262.

³⁸ Diogenész Laertiosz VI. 40.; Pseudo-Platón: Meghatározások 415a11–12; vö. Platón, *Az államférfi* 266e. Az azonosításhoz köszönöm Bene László segítségét.

³⁹ Köszönöm Ritoók Zsigmond figyelmeztetését.

⁴⁰ *Magyar Életképek*, 1843, I. kötet, 4. füzet, 1–8.

⁴¹ Erre lásd PITROFF Pál, *Garay „Obsitos”-ához*, EPhK, 1915, 789–791.; POGÁNY, *A magyar ponyva...*, i. m., 272–275.

is, akik meg voltak hívva erre a névnapra ünneplésre. A vers, mint a névnapra alkalmi költészet a 18–19. században általában is, a felolvasás körülményeire is tartalmaz utalásokat.⁴² A bevezetésnek számító *Ajánló versek* tótos beszédmódú, grammatikailag nem korrekt magyarságú narrátora például felszólít az ivásra („S minthogy István napja, / Melyet ritkán kapja, / Egyszer egy esztendőben: / Ázért tehát igyunk, / Mivel hogy nem tudgyunk / Iszünk-é jövendőben”):⁴³ ezen a ponton alighanem egy koccintás követte a versek deklamálását. Mint ahogy valószínűleg az „előljáró beszéd” is cselekvésre való felszólításként értelmezhető: „Na, én már ki is pihentem magamat, tessék az uraknak is leülni.”⁴⁴

Az utolsó strófában szereplő, nagyszalontai személyek azonosítását Gyöngyösy végezte el.⁴⁵ Enélkül a lista nélkül nem is lehetne érteni a vers zárórészét, az Epilogust (most csak a névsort idézem):

Pécsije és Zvikkele
Morgalmas Pap Endere,
Klassicus Demetere,
Rectora Correctere
Cigány eskütt embere (F. M.)⁴⁶

Péchy Lajos boltos, akit egyébként az alkalmi vers mint az imitált értekezés szerzőjét nevez meg (ez újabb humoros effektus), arról volt nevezetes, hogy boltjában egy elzárt helyen demizsont tartott, és mindenkinek azt hazudta, hogy ott fontos levelezést rejteget – erre egyébként éppen a vers egy sora korábban utal is.⁴⁷ Zwickel József (? – 1845 vége vagy 1846 eleje) kirurgus, ő volt Nagyszalonta egyetlen orvosa. Zsugovits Demeter (? – 1851), a görög boltos azért kapta a „klasszikus” melléknevet, mert szívesen és furcsa neologizmusokat alkotva beszélt latinul. Pap Imre igen mély basszus hanggal rendelkezett, ezért nevezhette Arany „morgalmas”-nak. Fekete Mihály esküdtet fekete bőre miatt nevezték „cigány” esküdtnek. A rektorra tett utalás pedig értelemszerűen Szilágyi Istvánra vonatkozott.

Ennek az alkalmi versnek még egy tanulsága van, és ez elsősorban Szilágyi szerepét érinti Arany életében. Láttuk, hogy Arany nem őrizte meg és nem autorizálta a szöveget. A fönmaradása Szilágyi Istvánnak köszönhető. Arany korai pályaszakaszának nemcsak ő az egyik legfontosabb tanúja, aki, sajnos, emlékeit soha nem írta meg összefoglalóan, de bizonyos művek léte vagy legalább a róluk szóló utólagos híradás is

⁴² Erről a hagyományról – korábbi példák elemzése alapján – lásd: Szilágyi Márton, *A költő mint társadalmi jelenség: Csokonai Vitéz Mihály pályafutásának mikrotörténeti dimenziói*, Bp., Ráció, 2014 (Ligatura), 261–275.

⁴³ ARANY János *Összes költeményei...*, i. m., 25.

⁴⁴ Uo., 30.

⁴⁵ GYÖNGYÖSY, *Adatok Arany...*, i. m. Adatainak kiegészítésére lásd még AJÖM XV. 795–921.

⁴⁶ ARANY János *Összes költeményei...*, i. m., 30.

⁴⁷ „tessék megnézni a Conrespondance-t”: Uo., 25.

egyedül neki köszönhető. Arany elveszett Lamennais-fordításáról is éppen tőle tudunk, mint ahogy egy szintén elkallódott (megsemmisített?) vígjátékaról is ő tett említést.⁴⁸

Arany viszonya ahhoz a költőszerephez – a társaságot szórakoztatni képes vidám poéta szerepéhez –, amelyet ő ezzel a versével is betölt, eleve ironikus volt. Csakhogy Szilágyi nem kizárólag ebben kívánta rögzíteni Aranyt: komoly szerepe volt abban, hogy a nyilvánosság egy másik szintjéhez való eljutásra is ő ösztönözte. Részben nyilván személyes példájával, részben állandó ösztökéléssel. Ennek Arany – Gyulai felkérésére írott – önéletrajzi levele a bizonyítéka, amely voltaképp a hivatalos, nyilvánosság elé szánt verzióját foglalta össze az életpályának; ebben a költő pedig igen hosszasan és Szilágyi alakja köré rendezve mondja el a Petőfi megismerése előtti, szalontai pályaszakaszának az eseményeit. S itt találhatók a következő árulkodó mondatok is: „Barátom, később asztali társam, tehát mindennapos vendégem lévén, természetes, hogy a társalgás legtöbbször irod[almi] tárgyakról folyt. Ő minden könyvet, mi szeme elé akadt, hozzám hozott, kéretlen, sokszor tukmálva, ellenemre.”⁴⁹ Ezt a visszatekintő véleményt megerősíti, hogy egykorúan Arany, amikor *Az elveszett alkotmány* sikeréről beszámolt, Szilágyihoz írott levelében is külön hangsúlyozta szerepét a mű elkészültében: „És most, az írói dicsőség! – Hogy ön-nél tisztább örömet senki sem érezhetett rajta, ismerőseim közül, azt igen-nagyon elhiszem: mert hiszen ez nagyrészen ön műve volt!”⁵⁰

Vagyis nem csodálható, hogy Arany számára mintát jelenthetett Szilágyinak az a nyelvészeti munkája is, amelyre az alkalmi vers utalt, hiszen ez egy központi szervezet, az Akadémia pályázatára született, és önmagában is azt bizonyította, hogy egy olyan vidéki státuszból, mint amilyen Nagyszalonta volt, lehetséges bekerülni egy ilyen intézmény díjazottjai közé. Mint ahogy az is ösztönző és bátorító példa lehetett, hogy Szilágyi korábban (1840-ben és 1841-ben) kétszer is elnyerte a Kisfaludy Társaság pályázatán az első díjat.⁵¹ Alighanem ez is mind ott lehetett Arany tudatában akkor, amikor a Kisfaludy Társaság első, majd második pályázatára jelentkezett egy-egy új művével. Nem véletlen tehát, hogy Arany a Petőfinek írott válaszüzenetében is szóba hozta egy utalás erejéig Szilágyi Istvánt („És az Iza partján ama hű barátot...”), miközben az egész vers mindössze három emberre céloz (és ebből kettőt nevez meg), amikor érzelmi viszonyt jelenít meg: Petőfire mint címzettre, valamint Tompára és Szilágyira. S ne feledjük: ebből a háromból Arany csak a legutolsót ismerte ekkor még személyesen. Az említés persze összefüggött azzal is, hogy Petőfi Szilágyi személyes ismerősei közé tartozott, de mivel nem a neve szerepel ott, hanem csak egy enigmatikus utalás a lakóhelyére, a jelentősége az említésnek aligha az volt, hogy a címzett

⁴⁸ Vö. KOROMPAY H., *Arany János és Lamennais, i. m.*, 30–32.

⁴⁹ Arany János Gyulai Pálnak, Nagykovács, 1855. június 7. = ARANY János *Levelezése (1852–1856)*, s. a. r. SÁFRÁN Györgyi, BISZTRAY Gyula, SÁNDOR István, Bp., Akadémiai, 1982 (Arany János Összes Művei XVI. kötet), 560.

⁵⁰ Arany János Szilágyi Istvánnak, Szalonta, 1846. február 22. = AJÖM XV. 29. Kiemelés az eredetiben.

⁵¹ DEREÁNO, *Arany János...*, i. m., 34–46.

azonosítsa a szóba hozott személyt (bár föltehető, hogy Petőfi tudta, kiről van szó, s nyilván Szilágyi is magára ismert – igaz, az első, folyóiratbéli közlés olvasói aligha jöttek rá, ki az az Iza-parti barát).⁵² Ily módon Arany mintegy annak adta tanújelét, hogy a Petőfitől fölkinált barátság előtt kit tekintett ő „hű barát”-nak. S erre csak egy személy volt alkalmas és méltó: Szilágyi István. Aki éppen akkor volt ott Arany mellett, amikor a legnagyobb szüksége volt támaszra és megerősítésre.

---

⁵² A vers a következő címen látott napvilágot (egyébként Arany nem válogatta be később egyetlen verseskötetébe sem, így életében kötetben nem jelent meg): *Válasz Petőfinek*, *Életképek*, 1847. I. 19. sz., május 8., 607.

TÓTH GERGELY

A humanista episztolák kincsháza*

A 21. század elején, a pár szavas Messenger-üzenetek és sms-ek korában a külső szemlélőnek talán furcsa vagy éppen felesleges foglalatosságnak tűnhet, ha egy kutató tudóslevelezések kiadásán dolgozik. E – sajnos nem is annyira képzeletbeli – külső szemlélőnek azt javasoljuk, lépjen egy kicsit közelebb, és rögtön látni fogja, mekkorát tévedett. Az antik minták alapján felélesztett humanista episztola egyrészt irodalmi műfajjá vált, kialakult szerkezettel, formanyelvvel, tehát már csak ezért is érdemes a vizsgálatra. Másrészt a nagy humanista levélkorpuszok nehezen kifejezhető mértékben gazdagítják ismereteinket a korszak politikai, irodalmi és tudományos életével kapcsolatban. Elég itt Erasmus óriási levelezésére gondolni, amely a 16. század első felének valóságos enciklopédiája. Csak egy példa: amit Caspar Ursinus Velius, a kiváló humanista költő és historikus életéről tudunk, az legnagyobbbbrészt azokból az episztolákból derül ki, amelyeket ő írt a németalföldi tudósfejedelemnek. De utalhatunk már itt is Oláh Miklósnak (1493–1568), a tudós magyar humanistának a levelezésére, amely egyebek mellett egészen unikális adatokat szolgáltat Habsburg Máriának, II. Lajos királyunk özvegyének németalföldi régensuralmáról.

Így a mindenkori kutató hálát rebeget a humanista levelezés divatjáért. E leveleket ráadásul a hajdani szerzők sokszor ezüsttálcán kínálják neki, hiszen még azt a szívesseget is megtették, hogy saját küldeményeiket és a hozzájuk írt episztolákat összegyűjtötték, kötetekbe rendezték, és – szerencsés esetben – meg is jelentették. Csakhogy itt mutatkoznak meg e műfaj buktatói is, hiszen számtalanszor bebizonyosodott, hogy a levélkorpuszok kiadói a saját érdekeiknek megfelelően szelektálták a kiadásra szánt leveleket, és javították, módosították őket. De éppenséggel az is előfordult, hogy a levélírók megtiltották a címzettnek, hogy levelüket kiadja, ahogyan a már említett Velius is az egyik küldeményében Erasmusnak – és kérése teljesült is. Még szerencse, hogy a korrespondencia 20. századi kiadói az Erasmus életében megjelent levélköteteken túl az asztalfiókban maradt darabokat is publikálták.¹

A díjazott kötet szerkesztője, Szilágyi Emőke Rita is így járt el. Az általa készített kiadvány Oláh Miklósnak, Mária királyné titkárának, később a legbefolyásosabb

* Szilágyi Emőke Rita 2019. október 30-án vette át a fiatal textológusok számára alapított Kiss József-díjat a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézetében. A méltatás ebből az alkalomból hangzott el. *A szerk.*

¹ *Opus Epistolarum Des. ERASMI ROTERODAMI, I–XII.*, ed. P. S. ALLEN (I–VIII.), H. M. ALLEN (IV–XI.), H. W. GARROD (IX–XI.), Indices compilavit Barbara FLOWER, perfcit et edidit Elisabeth ROSENBAUM (XII.), Oxonii, 1906–1958. Publikálták a mondott levelet is, amelyben Velius arra inti Erasmust, hogy ne adja ki azt („litteras, si me amas, non proferes”). Ld. uo. VII. nr. 1917. (Az idézett helyet ld. 273.)

magyarországi politikussá – helytartóvá és esztergomi érsekké – emelkedett klerikusnak az episztoláit foglalja magában: de nem csak azokat, amelyeket a tudós főpap szeretett volna publikálni.² Oláh ugyanis szintén összeállított egy *Epistolae familiares*, magyar elnevezése szerint *Leveleskönyvet*, de ez egyrészt csak élete egy szakaszának a leveleit (illetve a hozzá írt leveleket) tartalmazza (1527–1539), másrészt ő is bizonyosan szelektált a leveleiből, illetve utólagosan korrigálta őket. Erre éppen Szilágyi Emőke Rita mutatott rá több remek tanulmányában, és hívta fel a figyelmet a kimaradt személyekre, a levelekben eszközölt korrekciókra, illetve az utólagosan vélhetően megkonstruált levélváltásokra. Így például a Szapolyai mellé állt Kálnay Imrével és Brodarics Istvánnal folytatott levelezését a Habsburgokhoz mindvégig hűséges Oláh csupán korlátozott mértékben válogathatta be a gyűjteményébe.³ Már csak ezért sem elégedhetünk meg az 1875. évi Ipolyi-féle *Leveleskönyv*-kiadással, amely számos egyéb hibája mellett éppen azért kifogásolható, mert csupán az Oláh-féle szelekciót reprodukálja.⁴

Úgy hiszem, a kötet fontossága, létjogosultsága kiderülhetett a fentiekből. Immár arról kell beszélnem, milyen nagy szerencséje van Oláh Miklósnak, hogy olyan tehetséges és elszánt kutatója akadt, mint Szilágyi Emőke Rita. Emőke irodalmár, de ami még fontosabb, latinista, aki mások mellett Waczulik Margittól, a magyarországi neolatin irodalom kiváló ismerőjétől tanulta és szerette meg a nyelvet. Ezt követően az ELTE BTK-n szerzett diplomát magyar és latin szakon. Korán eldöntötte, hogy tudományos pályáján a humanista latin irodalommal kíván foglalkozni. Előbb a korai magyar humanizmust, illetve az Aeneas Silviussal és Vitéz Jánossal is kapcsolatban álló Johannes Tröster munkásságát kutatta, majd pedig Oláh Miklós műveinek és elsősorban levelezése kiadásának szentelte figyelmét: első vonatkozó tanulmánya 2014-ben jelent meg. Emőke irigylésre méltó és példamutató következetességgel dolgozott a választott témáján: sorra tartotta az előadásokat, illetve írta a tanulmányokat Oláh műveiről, így *Hungariájának* szöveghagyományáról, illetve Brodarics halálára írt epitáfiumáról – amelyet ő fedezett fel újra, és közölt filológusi alaposítással –, de elsősorban a levelezéséről, amelynek immár elsőrangú és avatott kutatója lett. Mindeközben fáradhatatlanul munkálkodott a nagy opuszon, az Oláh-levelek immár teljes publikálásán, és közben jelentős sikereket ért el, így számos, eddig nem ismert episztolát talált.

² Nicolaus OLÁHUS, *Epistulae*, Pars I, 1523–1533, ed. Emőke Rita SZILÁGYI, Bp., reciti, 2018. (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum, Series nova, XIX/I).

³ SZILÁGYI Emőke Rita, *Oláh Miklós mint szerkesztő: Szerkesztési eljárások és cenzúra-típusok az Epistolae familiaresban = Stephanus noster: Tanulmányok Bartók István 60. születésnapjára*, szerk. JANKOVICS József, JANKOVITS László, SZILÁGYI Emőke Rita, ZÁSZKALICZKY Márton, Bp., reciti, 2015, 81–86. – SZILÁGYI Emőke Rita, *Epistolae familiares – baráti (?) levelek Oláh Miklós barátai levelezése tükrében = MONOKgraphia: Tanulmányok Monok István 60. születésnapjára*, szerk. NYERGES Judit, VERÓK Attila, ZVARA Edina, Bp., Kossuth, 2016, 668–672.

⁴ OLÁH Miklós *Levelezése*, kiad. IPOLYI Arnold, Bp., 1875 (Monumenta Hungariae Historica 1. Diplomataria 25.)

Ennek az elhivatott és szorgalmas munkának az eredménye a díjazott kötet, a nagy vállalkozás első fejezete, amely Oláh 1523 és 1533 közötti leveleit tartalmazza. A szövegkiadás a *Bibliotheca scriptorum medii recentisque aevorum* szövegközlési elvei szerint készült,⁵ de érdemes kitérni részletesen a felépítésére, hogy megértsük a feladat nagyságát és az elvégzett munka magas színvonalát. Egy levél közzlése a következőképpen épül fel: a sorszám, levélíró, címzett, valamint a levél keltének feltüntetése után következik a kiadás alapjául szolgáló kézirat, majd a levél korábbi kiadásainak, fordításainak az ismertetése. Ezután angol nyelvű regeszta segít a tájékozódásban, majd a levél eredeti szövegét olvashatja az érdeklődő. Fontos külön kiemelni, hogy Szilágyi Emőke Rita a kritikai jegyzetekben mindenhol jelezte a szövegben lévő javításokat, illetve a javítás előtti variánsokat, és azt is feltüntette, ha maga Oláh volt a korrektor. Az utóbbi azért fontos adalék, mert e javítások sokszor túlmutatnak az egyszerű stiláris csiszoláson.

Emellett még két jegyzettípussal találkozhat az olvasó. A kiadó azonosította egyrészt a szövegben felbukkanó idézeteket, parafrázisokat, és ezeket a sorozat elvei szerint külön jegyzetben közölte. Végül pedig angol nyelvű tárgyi jegyzeteket is készített a szöveghez, amelyek segítségével egyrészt a levelekben szereplő személyeket és helyszíneket azonosította, másrészt a szóba kerülő történelmi eseményeket és egyéb magyarázatra szoruló részleteket világította meg. Ezeket a jegyzeteket – ahogy az egész szövegkiadást is – az elmúlt napokban, illetve hónapokban olvasóként is teszteltem, és nyugodtan állíthatom, hogy kitűnően sikerültek. Szilágyi Emőke Rita – a nagyszerű és máig példaadó mintához, az Erasmus-levelezés Allen-féle kiadásához⁶ hasonlóan – mértéktartó, szabatos megjegyzéseket írt a textushoz, de mindig ott segíti ki az olvasót, ahol kell, legyen szó akár az eseménytörténelmi háttérrel, akár a levélváltás, illetve a feladó és címzett viszonyának az értelmezéséről, és mindezt bőséges hazai és nemzetközi szakirodalom segítségével éri el.

Ebben a körben talán nem kell hangsúlyoznom, hogy egy irodalmárnak, illetve filológusnak a szövegkiadás a legjobb vitézi iskola. Ott tanulhatja meg, mennyire figyelni kell a textus legapróbb rezdüléseire, milyen nagy jelentősége lehet akár egy kicsinyke javításnak, utólagos kiegészítésnek vagy éppen kihúzásnak. Emellett a kiadó az általa gondozott szövegnek olyan mélységeibe láthat bele, amire soha senki más nem képes. Ugyanakkor az is tény, hogy a szövegkiadás talán nem kapja meg mindig azt az elismerést a szakmától, mint egy-egy tanulmány vagy monográfia. Én arra biztatom Emőkéket, hogy ez ne szegje kedvét, és folytassa a munkát, mert az első kötet már most is nagy elismerésnek örvend, az elkövetkező részek pedig – amelyekben a *Leveleskönyv* után keletkezett episztolák sokaságát fogja publikálni – még nagyobb jelentőséggel fognak bírni a kutatás számára, és neki még ragyogóbb sikert fognak

⁵ BENE Sándor, BÉKÉS Enikő, *Módszertani ajánlás a Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum új sorozatának (Series Nova) szöveggondozásához*, ItK, 118(2014), 5. sz., 698–713.

⁶ Ld. a 2. jegyzetet.

hozni, itthon és külföldön egyaránt. Abban pedig egészen bizonyos vagyok, hogy Emőke a levelezés kiadása révén az Oláh-életmű legkiválóbb szakértője lesz, és ezt egy nagy Oláh-monográfia kiadásával fogja ékesen bizonyítani. Ezzel zárom szavaimat, és egyben a legnagyobb örömmel gratulálok Szilágyi Emőke Ritának a Kiss József-díj elnyeréséért.

SZILÁGYI EMŐKE RITA

Egy humanista arcai. Az Oláh Miklós-levelezés kritikai kiadásának tanulságai*

Kedves Kollégák!

Mielőtt belevágnék az előadásba, hadd tegyek egy rövid exkurzust. Kiss Józsefet életkoromból adódóan nem adatott meg ismernem, a szakmai munkásságának a tiszteletén túl azonban ez a díj nagyon sokat jelent nekem. Nem csupán azt jelenti, hogy a szakma elismeri a munkámat, hanem egyszerismind olyan kutatók sorába kerülök, akik nagy hatással voltak és vannak rám. Mindenekelőtt Labádi Gergő nevét kell kiemelnem, aki, amikor 3 éve gratuláltam neki, a maga szerény módján így köszönte meg a gratulációt: „Díjat egy ember szokott kapni, pedig a munkát egy csapat végzi.” – És milyen igaza volt. Oláh Miklós leveleinek kritikai kiadása sem egyemberes munka, nagyon sok segítséget kaptam szerkesztőtársaimtól, kollégáimtól, főnökömtől és a családomtól is, a kötetben található köszönetnyilvánítás a tanú rá, milyen sokat és milyen sokaktól. De hadd köszönjem meg ezen túl Tóth Gergelynek az inspiráló beszélgetéseket és most is a kedves szavait, illetve köszönöm a kuratórium tagjainak, Békés Enikőnek, Kelevéz Ágnesnek és Szilágyi Mártonnak és végül, de nem utolsósorban Kiss Anikónak és Kiss Péternek a támogatást.

Amikor Oláh Miklós, vagy ahogy ő hívta magát, latinosan: Nicolaus Olahus, az 1530-as évek végén úgy döntött, hogy önkéntes száműzetésének egyik leghívebb lenyomatát, tudniillik levelezését egy gyűjteménybe¹ összerendezi, már volt előtte példa erre a Magyar Királyság területén is, gondoljunk csak Zrednai (Vitéz) János vagy Váradai Péter leveleskönyveire. Csak amíg Vitéz latinsága még nehézkes, göcsörtös, ahogyan fordítója, Boronkai Iván mondta, „magát nagyon-nagyon nehezen megmunkálni engedő tölgyfanyelv”,² addig Oláh gyűjteménye már gördülékeny, jó humanista latinsággal megírt leveleket tartalmaz, amelyek szövegét szerzője alapos filológusként folyamatosan gondozta. Oláh filológusi tevékenysége azonban, úgynevezett

* Elhangzott a Kiss József-díjátadón, 2019. október 30-án a volt MTA-kutatóintézet, a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézetében.

¹ Az *Epistulae familiares*, vagy ahogy magyarul hívjuk, a *Leveleskönyvet* Ipolyi Arnold rendezte először sajtó alá: *Oláh Miklós levelezése*, közli IPOLYI Arnold, Budapest, 1875. Jelenleg is készül az új, kritikai kiadás, melynek az első kötete a *Leveleskönyv* jelentős részét közreadja, ld. Nicolaus OLAHUS, *Epistulae Pars I 1523–1533*, ed. Emőke RITA SZILÁGYI, Budapest, reciti, 2018, (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum, Series Nova, XIX/I).

² *Vitéz János levelei és politikai beszédei*, ford. BORONKAI Iván, Bp., Szépirodalmi, 1987 (Magyar Ritkaságok), 30.

*self-fashioning*jének lenyomatai és kapcsolati hálózatának jelentékeny része az új kritikai kiadás munkálatainak megkezdése előtt rejtve voltak az olvasók szeme elől. Előadásomban azt mutatom meg, milyen szerzői profil bontakozik ki a szemünk láttára, amelyet korábban nem ismerhettünk.

Na de miért nem ismerhettük eddig? – vetődik fel nyomban a kérdés. Ennek két okát kell megnevezni.

Egyrészt, maga a *Leveleskönyv* a mai ismereteink szerint szinte egyáltalán nem forgott közkézen, recepciója csak elvétve mutatható ki, akkor is csupán szűk körben, nevezetesen azok közt, akik közvetlenül hozzáfértek a kézirathoz.³ A gyűjteményről tudomásunk szerint nem készült másolat, nyomtatásra se szánták, így aztán tényleg csupán az Oláh- és Esterházy-család tagjai és familiárisai fértek hozzá a szövegéhez egészen az 1875-ös publikálásáig.

A másik ok, hogy miért maradt rejtve a kíváncsi szemek elől Oláh szerzői profilja, a sors iróniájának köszönhetően éppen a *Leveleskönyv* 1875-ös nyomtatásban való megjelenésében keresendő. Ipolyi Arnold, váradi püspök és az MTA tagja olyan impozáns tudományos életművet hagyott hátra, hogy amikor Hoppál Mihály összeállította életrajzát *A múlt magyar tudósai* című sorozatban,⁴ az Oláh-levelezést kifejejtette, de az anyag gazdagsága miatt ez valószínűleg csak az Oláh Miklós-kutatóknak tűnt fel. Pedig Ipolyi a 582 oldalas, monumentális levélgyűjteményt egy év alatt rendezte sajtó alá, ami önmagában óriási teljesítmény, így aztán az összes most következő kritikámat az előtte való tisztelgés hangsúlyozása után szabad csak felsorolnom.

Az esztergomi Prímási Levéltárban őrzik ma Ipolyi jegyzeteit, amelyeket a szövegkiadás során készített: a levelek tartalmát sokszor kivonatolta, fájdalom, hogy ezeket végül nem tette bele a kiadásába. De nemcsak a regeszták hiányoznak a mai olvasó számára Ipolyi kiadásából, hanem a kritikai apparátus és a jegyzetek is. Így aztán 1875 óta a magyar és külföldi humanizmuskutatók az Ipolyi-féle szövegkiadás révén egy olyan Oláh Miklós-profilt ismertek meg, amely valójában az Ipolyi által közreadott, mondhatni, az Ipolyi által megszerkesztett szöveg alapján konstituálódott.

³ Egészen konkrétan eddig egyetlen helyen sikerült kimutatni a hatását szövegszerűen: Istvánffy Miklós *Historiae* című munkájában minden jel szerint Oláh levelezését használta fel, mikor egy 1533-as követjárás részleteit mutatta be, ld. Nicolaus ISTUANFFIUS, *Historia regni Hungarici... Libris XV.*, Coloniae Agrippinae, 1724, 121. (Lib. XII), vö. OLAHUS, *i. m.*, 449–463. Istvánffy Miklós *Historiájának* forrásai mai napig nem lettek feltárva kellő mélységükben, és minden bizonnyal a kritikai kiadás elkészültéig nem is fogjuk jobban megismerni forráshasználatát, csak apró adalékokat lehetséges felmutatni. Fontosabb mintáiról és forrásairól (mindenekelőtt Wolfgang Lazius, Szamosközy István, Oláh Miklós, Paolo Giovio) hosszabban értekezett Kerékgyártó Árpád, Fodor Henrik és Bóta Károly, illetve a legutóbbi időkben Nagy Gábor és Tóth Gergely. Sajnos azonban konkrét locusmegadás csak elvétve történik, így aztán – mondhatnánk – szerencsére maradt még feladat a későbbi kutatás számára. A 17. századtól 1875-ig egyelőre nem találtam nyomát a szöveg ismeretének. A *Leveleskönyv* egyetlen példányának a borítására egy 17. századi kéz írta rá: *protocollum literarum Nicolao Olahu ad diversos missarum*, vagyis e cím szerint levélírási segédkönyvként tekintettek rá.

⁴ HOPPÁL Mihály, *Ipolyi Arnold*, Bp., Akadémiai (A múlt magyar tudósai), 1980.

Ipolyi kiadásából nem derül ki, milyen javításokat végzett saját kezűleg a szerző, mit kívánt elfedni az olvasói szemek elől, és mit akart utólagosan kihúzni vagy beleírni, azaz tulajdonképpen belehamisítani a misszilisek szövegébe. A személyek és földrajzi helyek azonosítása szintén sokat segített volna a kontextualizálásban, de ezek és az apparátus hiánya is betudható Ipolyi kora szövegkiadási standardjainak. És van még egy dolog, amit az Ipolyi-féle kiadás elfedett: hogy tudniillik az Oláh-levélváltásoknak csak egy részét adja közre a *Leveleskönyv*: nem tartalmazza sem az 1539 utáni leveleket, sem azokat, amelyek a gyűjtemény idején íródtak, ám Oláh valamiért nem tette bele a gyűjteménybe. Így aztán Ipolyi kiadása óta hamis biztonságérzetben nyúltak a kutatók Oláh levelezésének a kérdéséhez.

1. A kritikai apparátus dicsérete

Lássuk tehát, mit ad hozzá az eddigi Oláh-profilunkhoz, ha a leveleit kritikai apparátussal látjuk el. Az első példám a vesszőparipám: ez Oláh szerkesztői tevékenységét mutatja be. Oláh a *Leveleskönyvet* úgy állította össze, hogy a rendelkezésére álló missziliseket összemásoltatta három másolóval, negyediknek ő is beállt másolni pár levél erejéig, de leginkább azzal foglalatostkodott, hogy a másolatokat végigjavította saját kezűleg. Csakhogy olykor nem nyelvtani vagy másolási hibát javított, hanem stilizált, és sokszor cenzúrázott, vagy megtoldotta az eredeti szöveget egy-egy újabb mondattal. Hogy hogyan tüntette el a ráaggatott lutheránus jelzőt, arról már értekeztem korábban.⁵ Most egy újabb esetet mutatok be Oláh szerkesztői tevékenységére, az idézett szöveghely azonban már a *Leveleskönyv* utáni időszakból való, azaz egy olyan korpusz esetén, amelyet bizonyosan nem szánt publikálásra. Az Oláh családi levelezés egy igen nagy, szinte teljesen publikálatlan korpusz, elsősorban az 1550-es és 1560-as évek leveleiből. A gyűjtemény nagyrészt a családtagokkal és a familiárisokkal váltott leveleket tartalmazza, utóbbira egy jellemző példa Oláhnak Choron Jánoshoz írt egyik levele.⁶ Ez a két levél, amelyet most mutatok, ugyanaz, azaz ugyanannak a levélnek két különböző stációját adja közre: az első egy írnok által diktálás alapján vagy másolás útján lejegyzett szöveget tartalmaz, amelyet utána Oláh saját kezűleg szétjavított (ezeket látjuk lapszélén), majd ennek a letisztázott példányra a másik kézirat, amely még mindig nem az elküldött változat, azaz a misszilis. Azt látjuk tehát, hogy Oláh (ön)szerkesztői gyakorlata nem merült ki a publikálásra előkészített *Leveleskönyv* összeállításakor, hanem később is gyakran gondozta, csiszolta elküldendő leveleit.

⁵ Emőke Rita SZILÁGYI, *Editorial Procedures and Types of Censorships. On the Upcoming Critical Edition of Nicolaus Olahus' Correspondence = Nicolaus Olahus 450: Tagungsband der internationalen Konferenz zum 450. Todestag von Nicolaus Olahus*, hrsg. von Emőke Rita SZILÁGYI, Wien, 2019, 195–196.

⁶ Oláh Choronhoz írt levele (Pozsony, 1563. április 19.) két változatban maradt fent, ld. MNL OL, P 184, Oláh családi levéltár, I, 3, fol. 1 és fol. 3–4.

2. A jegyzetek és a kommentár dicsérete

A második példa azt illusztrálja, hogy milyen eszme- és politikatörténeti újdonságokkal szolgálhat, és miképpen módosíthatja vagy árnyalhatja az eddigi képünket Oláhról, amennyiben sikerül feltárni egyes levelezőtársak személyét, és ezt jegyzetek formájában közreadjuk. A *Leveleskönyv*ben szerepel két levél az 1530-as év végéről, amelyeket Oláh egy bizonyos Joannes Rofferiusnak írt.⁷ Mindkét levél azon út alatt íródott, amikor Regensburgból Kremsbe tartott a királyné udvara, és az év végi borongós időben már kissé veszélyesnek mutatkozott a vízi közlekedés, ám Oláh mégis ezt az utazási módot választotta. A levél hangneme arról árulkodik, hogy Oláh a címzettel már korábban is kapcsolatban állt, nem kell mindent az alapoktól elmagyarázni. Kisebb kutakodás után kiderült, hogy a Joannes Rofferius név mögött a rochesteri püspököt találjuk, John Fishert, vagy ahogy a magyar szakirodalom hívja: Fisher Szent Jánost.⁸ A tudós főpap VIII. Henrik anyjának, Lady Margaretnek volt a gyóntatópapja, és teológiai fakultásokat alapított Oxfordban és Cambridge-ben, ahová szerette volna Erasmust is megnyerni oktatónak, sikertelenül. Fisher és Erasmus levélváltása azonban jól jelzi Fisher helyét a korszak humanistái közt. Fisher főpapként azzal szerzett magának hírnevet, hogy Luther egyik legkérlelhetetlenebb ellenfeleként lépett fel beszédeiben, védve a katolikus hitet, illetve VIII. Henrik Aragóniai Katalintól való elválása során a királynő egyik védője volt, ennek következményeképpen lett kegyvesztett, és halt mártírhálált 1535-ben. Hogy a két főpap találkozott-e személyesen, azt egyelőre nem tudni, mindenesetre Fisher azonosításával egy közvetlenebb kapcsolatot találtunk Oláh és az angol királyi udvar közt, ahonnan Oláh – levelei tanúsága szerint – naprakész információkkal rendelkezett, így például rendre tájékoztatta levelezőpartnereit arról, hogy éppen hol tart az uralkodó válópere.⁹ Oláh minden bizonnyal nem véletlenül válogatta be gyűjteményébe ezt az amúgy két, nem túlságosan informatív levelet: a katolikus hit védelmezőjeként fellépő Fishert mint barátot megjeleníteni, hasonló motiváció indokolja, mint az első példában röviden említett cenzúrát (tudniillik a lutheránus jelző kiiktatását): Oláh hite és kitartása a katolikus egyház mellett rendületlen.

⁷ Ep. 123. és ep. 124., ld. OLAHUS, i.m., 186–187.

⁸ Fisher életéhez és műveihez ld. James K. McCONICA, *John Fisher = Contemporaries of Erasmus. A Biographical Register of the Renaissance and Reformation*, ed. by Peter G. BIETENHOLZ, University of Toronto, Toronto – Buffalo – London, Vol. 2., 1986, 36–39.

⁹ Ld. pl. Oláh Miklós Sceppernek, 1533. május 1. OLAHUS, i.m., 475: „Regem Angliae repudiata Catharina regina nuptias iam suas solemniter peregissem cum matrona Anna, quam tenerrime multos annos deperibat scio te audivisse, quae, ut dicitur, ad festum Georgii coronari debuit. Titulus reginae Catharinae verus mutatus est, nominatur per totam Angliam vidua principis illius, cui prius erat, ut scis, despondata.” – Értesüléseit szerezhette Giovanni Antonio da Burgiótól is, aki 1531 óta volt követ az angol királyi udvarban.

3. A teljesség dicsérete

A harmadik, egyben utolsó példa segítségével egy olyan levélcsoportra hívom fel a figyelmet, amely eddig kiadatlan lévén egyáltalán nem vagy csak elvétve került a kutatás fókuszába, és amelyekben Oláh mint családfő vagy mint barát jelenik meg, aki végre őszintén, kendőzetlenül fogalmazhat. A családi levelek közt van egy levél, amelyet Oláh unokaöccsének, Oláhcsászár Miklósnak írt. Bár a levelet Szelestei Nagy László kiadta 1994-ben, de ez a szövegközlés szinte visszhangtalan maradt, és apparátus híján a levél modalitása is másként hat. Oláh ugyanis így ír:¹⁰ „Mihály presbiternek, a káplánunknak szüksége van néhány könyvre, hogy a prédikációihoz felhasználhassa azokat. Megbízlak azzal, hogy a néhai csanádi püspök könyveiből, melyek Lakompakban vannak, hármat vagy négyet adj át neki, de azzal a feltétellel, hogy ő saját kezű írást ad arról, hogy azokat időben visszaadja. Másként ne cselekedj.”¹¹ Majd utóiratként megjegyzi: „Írd fel a könyvek címét, hogy amikor vissza akarod kérni őket, tudd, melyek voltak.”¹² Szelestei Nagy szövegközlésén nem látszik, de a már eleve bizalmas hangnemű levelet Oláh egy írnoka jegyezte le, az utóiratot azonban már saját kezűleg biggyesztette a levél végére. Nem tudjuk, hogy az utóirat csak arról szól-e, hogy Oláhnak később jutott eszébe a címek feljegyzése, vagy személyesebb témának gondolta, hogy unokaöccse nem fog emlékezni a kölcsönadott kötetek címére, mindenesetre nyilvánvaló, hogy itt egy bensőségebb hangnemet találunk, mint a *Leveleskönyv*-beli levelekben. A *Leveleskönyvhöz* képest szintén sokkal személyesebb hangnemet üt meg Nádasdy Tamással váltott leveleiben is, de még Nádasdy feleségével, Kanizsai Orsolyával és házi orvosukkal, Szegedi Körös Gáspárral is. Mikor nagy várakozások után a nádornak végre megszületett a fia, a későbbi fekete béggként elhíresült Nádasdy Ferenc, Oláh mindenekelőtt az orvosuknak írt gratuláló levelet, mivel tudta, hogy a gyermekáldás elsősorban az ő érdeme.¹³

Összefoglalásképpen: nem állítom, hogy az a kép, amelyet az új kritikai kiadás révén sikerül feltárni és megjeleníteni, az egy az egyben megfeleltethető lesz annak a képnek, amely a valóságot jelentette 450 éve, sőt azt gondolom, naivítás volna azt hinni,

¹⁰ MNL OL, P 184, Oláh családi levéltár, II, 1, f. 63. Kiadta: SZELESTEI NAGY László, *Oláh Miklós könyvkölcsönzéséről*, Magyar Könyvszemle, 110(1994), 1. sz., 67.

¹¹ „Quum Michael ille Praesbiter, Capellanus noster, opus habeat, libris aliquibus, quibus in suis Concionibus utatur. Committimus tibi, ut ex illis Libris Reverendi quondam Episcopi Chyanadiensis, qui in Lachompach sunt, tres, vel quattor illi concedas, ea tamen condicione, ut Ipse Chyrogaphul suum, ut pote: illos, iterum in tempore restituere debeat, dare teneatur. Secus non facturus. Datum Viennae. 16a Septembris Anno Domini MDLIX.”

¹² „Librorum nomina annotes: ut quum rehabere uoles, scias qui fuerint.” Köszönöm szépen Kármán Gábor és Szabó András Péter észrevételét, hogy tudniillik a „secus non facturus” záróformula ez idő tájt már fejedelmi levelezések záróformulája.

¹³ Oláh levele Szegedi Körös Gáspárhoz 1555. október 7-én kelt, ld. MNL OL, E 185, 24 274. (Archivum familiae Nádasdy.)

hogy ez valamikor is sikerülhet. Reményeim szerint azonban a kritikai apparátussal és a jegyzetekkel ellátott új kritikai kiadás révén közelebb kerülünk ahhoz, hogy minél teljesebb és valósabb képet kapjunk szerzőnkről. És mivel senki se tévedhetetlen, a könnyebb ellenőrizhetőség miatt (gondolok itt elsősorban az apparátusra, de másodszorban a kiadás online változatára, ahol hamarosan az általam kiadott textus mellett láthatók lesznek a kéziratok fotói is) hamarabb derüljenek ki az esetleges tévedések, hogy a kiadás online változatában javításra kerülhessenek.

Köszönöm szépen a figyelmet!

Az ismeretlen klasszikus: Berzsenyi-tanulmányok, szerk. Fórizs Gergely, Vaderna Gábor

Budapest, reciti, 2018 (Reciti konferenciakötetek 1), 212 l.

Fórizs Gergely és Vaderna Gábor új kötetének már a címe is arra hívja föl a figyelmet, hogy a magyar irodalom egy klasszikus életművének az újragondolására, új kontextusokban való bemutatására tesznek kísérletet a tanulmányok szerzői. Az olyan széles körben ismert és sokat kutatott életművek újraértelmezése, mint amilyen Berzsenyi Dániel, mindig magyarázatra szorul. A magyar irodalom klasszikusainak életműveiről monográfiák garmadája született, műveik népszerű és kritikai kiadásokban egyaránt hozzáférhetőek. Tudósgenerációk sora értelmezte őket újra és újra eltérő irodalomtudományos megközelítésekkel. Persze erre az általam megfogalmazott közhelyre rengeteg példát lehet találni a 19. századi irodalom jeles alakjaival foglalkozó monográfiákban, amelyekben a szerzők elismerik, hogy hősükről már annyi mindent elmondtak, ezért szinte lehetetlen bármi újat mondani, majd – jobb esetben – egészen új megvilágításban mutatják be az életművet. Berzsenyi Dániel pályája és recepciótörténete olyan ellentmondásokat rejt magában a kötet szerkesztői szerint, amelyek szinte felkínálják az újfajta értelmezéseket:

Végigtekintve a sokféle szempontból, eltérő elméleti háttérrel megszületett elemzéseken, alapvetően azért érvényes az oximoron [ti. az ismeretlen klasszikus], mert mindegyik értelmezői kísérletről elmondható, hogy fő vállalkozásának egy, az életmű feldolgozása kapcsán érzékelt és meghatározónak bizonyult elidegenítő mozzanat kiiktatását tartotta. [...] Volt az ódairó és az episztolairó; a versíró és a tanulmányíró; a klasszikus és a romantikus poéta; a kisszerű (ember) és a nagyszerű (költő); a provinciális „niklai remete” és a világ-irodalmi „magyar Horatius”. Az ábrázolás összképe pedig – ennek megfelelően – felemásra sikerült, a megismerhető és elismerhető vonások mellett ott maradt a nyugtalanító, a sémának megfelelővé, ismertté nem olvasható elem. (8)

Berzsenyi értelmezői tehát, mindig kénytelenek voltak az életmű bizonyos elhajlásait lenyesegetni az életmű rekonstruálásakor. A kötet tanulmányainak egyik legnagyobb erénye véleményem szerint abban rejlik, hogy ezeknek az ellentmondásoknak nem az eldöntésére, hanem azoknak a minél alaposabb tudatosítására törekedtek Berzsenyi Dániel életművének újrakontextualizálásakor: „A tanulmányírókat immár (egy kontextuális fordulat szellemében) kevésbé a kiválogatás, mint a beillesztés művelete érdekli. A tanulmányok tehát a Berzsenyi-életmű illeszkedési pontjainak kijelölését végzik el, ily módon küzdve meg újra az ismeretlenség jelenségével” (8). Ez azt is jelenti,

hogya a szerzők a legtöbb esetben nem egészen új kontextusokat rendeltek Berzsenyi életművéhez, hanem már bevett értelmezésekre kérdeztek rá.

Ferenczi Attila például arra hívta föl a figyelmet, hogy Berzsenyi Dániel közismert epithetonja, a magyar Horác egy statikus Horatius-képet tétélezett föl: „ha valaki a 19. század felől tekint a római költészetre, és az antik költészeten keresztül az újkori mű előzményét akarja felmutatni, gyakran abba a hibába esik, hogy az ókori mű jelentését evidensnek, homogénnek és rögzítettnek látja/láttatja”. Ezzel szemben „[a]z értelmezés tárgyát képező »főszervező« szövege árnyalt lesz és rétegzetten bonyolult, hiszen éppen ez indokolhatja a tanulmány megszületését” (17). Ferenczi számára az új kontextust, amely újraértelmezhetővé tette Berzsenyi életművét, a klasszika-filológia Horatius-képének megváltozása adta. Míg a „19. századi Horatius-értelmezések egyik legfontosabb eleme volt az egységesség axiomatikus esztétikai fontossága, amelyet igyekeztek következetesen felmutatni az egyes művek magyarázatában” (18), addig a 20. század második felének értelmezői arra mutattak rá, hogy Horatius verseiben nem tartotta magát az *Ars poetica*-ban megfogalmazott szabályokhoz, ami miatt a mű műfaja és a benne foglaltak komolyan vehetősége is kérdésessé vált.¹ Ferenczi tanulmányában arra hívta föl a figyelmet, hogy amikor Berzsenyi Dániel Horatiust követi, nem az *Ars poetica* szabályaihoz próbált alkalmazkodni, hanem Horatius verseinek poétikai eljárásait igyekezett adaptálni. Ferenczi Attila nem pusztán a horatiusi allúziók számát igyekezett gyarapítani, hanem azt mutatta be, hogy Berzsenyi milyen poétikai beszédmódot lesett el példaképétől:

Ha a horatiusi hatás kérdését vizsgáljuk, úgy gondolom, sokkal fontosabb egy-egy képi motívum, metafora vagy akár retorikai megoldás vándorlásánál – amelyet például az idézett szövegrészben is láthatunk – a szövegalkító alapvető erők, a nyelvet létrehozó meghatározó technika, azaz a költői beszéd logikájának a megfigyelése. Berzsenyi *A Magyarokhoz* címzett óda esetében nem retorikai csebecbecsüket kölcsönzött ókori mesterétől, hanem a költői beszéd alapvető struktúráját. (22)

Berzsenyi ódájában ezt a horatiusi hatást bizonyítja egymásnak ellentmondó költői képek vagy történetfilozófiai elképzelések szimultán szerepeltetése. Ferenczi Attila kiváló tanulmányára építve a jövőben felül lehet vizsgálni, hogy a korszak Horatius-értelmezése vajon tényleg egyöntetűleg az egységesség elve mellett állt-e ki, vagy többféle, akár egymásnak ellentmondó Horatius-kép élt-e a korszakban. Etédi Sós Márton *Magyar gyászában* például szintén több, egymásnak ellentmondó, a mohácsi csatavesztés okait bemutató magyarázat is helyet kapott, úgy, hogy a szerző nem bírálta vagy értékelte ezeket az értelmezéseket.²

¹ Ehhez lásd: FERENCZI Attila, *Az újraolvasott klasszikus: Horatius Ars poeticája*, Helikon 61(2015), 3. sz., 297–308.

² Lásd: CSONKI Árpád, *Etédi Sós Márton műve Mohácsról (1792) = Több mint egy csata: Mohács: Az 1526. évi ütközet a magyar tudományos és kulturális emlékezetben*, szerk. FODOR Pál, VARGA Szabolcs, Bp., MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2019 (Mohács 1526–2026: Rekonstrukció és emlékezet) 259–277.

S. Varga Pál szintén egy korábbi értelmezési hagyományhoz kapcsolódott tanulmányában: „Horváth János nyomán szinte közmegegyezéssé vált, hogy Berzsenyi klasszika és romantika határán élt és alkotott. Horváth antik ízlés és modern élményvilág ellentétével magyarázta a határhelyzetből eredő feszültséget; Berzsenyi ihlete és formái, úgymond, a klasszicitásban gyökereznek, egyénisége és nyelve ugyanakkor romantikus” (141). S. Varga elfogadta Horváth alaptézisét, miszerint Berzsenyi Dániel két korszak határán élt és alkotott, így mindkét stílus jegyei fölismerhetők a munkásságán. S. Varga Pál Horváth János elképzelését továbbgondolva arra tett kísérletet, hogy a két korszak episztemológiai jellemzőit is bemutassa. Ennek köszönhetően értelmezhetővé válik a két korszak eltérő művészetszemlélete. Berzsenyi Dániel a klasszikus episztémé keretei között alkotott. Ezt az episztémét S. Varga következő képpen jellemezte: „A klasszikus episztémétől idegen a transzformizmus – a dolgok időben lezajló lényegi átalakulásának gondolata; az időbeli változásokban nem lát mást, mint átkerülést a rendszer egyik helyéről a másikra” (141–142). Vagyis a klasszikus episztémében az antik mitológia és az ókori történelem alakjai és történései csak egyfajta katalógusként szerepelnek. „Berzsenyi sem lép ki a klasszikus episztémé keretei közül – a jelen és a múlt közötti átjárás lehetőségét ez a pozíció biztosítja számára” (143). De annyiban mégis meghaladja a klasszikus episztémé korjellemzőit, hogy nála az antik képek már szoros kapcsolatban maradnak a tapasztalati valósággal. Vagyis „az antik elem a vers szövegében »varratmentesen« egybeszövődik az olvasó saját világának költői reprezentációjával” (144). Az antik minták *nosztrifikálása*, a hazai irodalmi tradíció részévé változtatása különbözteti meg Berzsenyit a klasszikus episztémé azon alkotóitól, akik pusztán példatárat láttak az ókori mitológiában. Míg Berzsenyi Dániel határhelyzete azt jelenti, hogy ha el is kezdte *nosztrifikálni* az antik mitológiai hagyományt, de még a klasszikus episztémé keretei között maradt, addig Arany János már egy egészen új felfogást képviselt. Arany számára is az ókori szerzők jelentették a legfontosabb irodalmi példát, de Berzsenyi Dániel mitológiahasználatától már idegenkedett. Számára az antik szerzők olvasása és fölhasználása nagyon fontos részét képezte a magyar irodalom fejlesztésének, de ez nem az antik mitológia hivalkodó fölhasználását jelentette, hanem a görög és római költészet toposzainak szinte észrevehetően áthasonlítását (151). Persze S. Varga Pálnál számítani lehet rá, hogy az új episztémé hőse Arany János lesz. Ugyanígy nem okozhat meglepetést, ha a recenzens arra hívja föl a figyelmet, hogy a *Zalán futása* mitológiahasználat, illetve az antik toposzokhoz való viszonya is radikálisan különbözik a klasszikus episztémé, így Berzsenyi Dániel munkásságától is, ami kérdésessé teszi, hogy pusztán episztemológikus szembenállásról van-e szó. Northrop Frye *The Secular Scripture* című könyvében arra hívta föl a figyelmet, hogy az általa *romance*-nak nevezett műfaj művei a magas irodalomhoz hasonlóan műfaji mintákat követnek, de ezeknek a szerepeltetése kevésbé látványos.³ Vagyis mind

³ Northrop FRYE, *The Secular Scripture: A Study of the Structure of Romance*, Cambridge, Harvard University Press, 1976 (The Charles Eliot Norton Lectures), 26–27.

Vörösmarty, mind Arany számára rendelkezésre állhatott olyan populáris irodalmi tradíció, amely nem úgy használta az antik mitológia szereplőit és történeteit, mint ahogy azt Berzsenyi Dániel vagy a már idézett Etédi Sós Márton tette.

Az ókori hatások mellett a kötet szerzői a kortárs hatások bemutatására is törekedtek. Hász-Fehér Katalin például motivikus egyezések sorával mutatott rá arra, hogy Berzsenyi sokat merített a kortárs magyar irodalom lírai terméséből. Ráadásul nem meglepő módon nem csak az olyan ismert költők voltak hatással a költészetére, mint Csokonai Vitéz Mihály, Kisfaludy Sándor vagy Rajnis József, hanem olyan kevés figyelemre méltatott szerzők is, mint Péteri Takáts József. Az efféle motivikus hasonlóságok esetében persze nagyon nehéz eldönteni, hogy véletlen egyezésről, egy közös költői motívumkincs használatáról vagy tényleges kölcsönzésről van-e szó. Egy ilyen gyűjtés lehet az alapja annak, hogy az egyes motívumcsoportok vizsgálatával megértsük azok használati módjait.

Fórizs Gergely tanulmányában a viszonyok megfordulnak: már nem a Berzsenyit ért hatások állnak a vizsgálódás középpontjában, hanem az a hatás, amit Berzsenyi gyakorolhatott Vörösmarty Mihály költészetére. Fórizs rámutatott, hogy a *Berzsenyi emléke* korábbi értelmezői Vörösmarty versét Berzsenyi emlékének kisajátításaként értelmezték, vagyis Vörösmarty nem Berzsenyi, hanem a saját költői portréját rajzolta meg emlékversében, de

jóval többről van itt szó, mint egyetlen vers megítéléséről: ez a fajta interpretáció lényegében abba a nagy ívű fejlődéstörténeti elbeszélésbe illeszkedik sarkalatos elemként, melyet eredetileg Horváth János dolgozott ki részletesen, s melyben a 18–19. századi magyar irodalom egyik fejlődési vonalát a klasszicizmus-romantika (utóbb a „nemzeti klasszicizmus”-ban folytatódó) átmenete jelenti. E folyamatban Horváth szerint Vörösmarty lesz „a magyar romantizmus reprezentáns költője”, nála érik teljességre az, ami Berzsenyinél még csak kezdemény. (123)

Fórizs ezekkel az értelmezésekkel szemben Vörösmarty és Berzsenyi hasonlóságát, a közös poétikai háttérrel, azaz költészetük újplatonikus karakterét hangsúlyozza. A *Berzsenyi emléke* mellett két példát is hoz Vörösmarty életművéből, amelyeken fölismerhető az újplatonizmus hatása. Ilyen a *Tündérvölgy* és *Az ifjú költő*. A szerző a két költő újplatonikus szemléletének hasonlóságát hangsúlyozza ugyan, de arra is rámutat, hogy ez semmiképpen sem jelent azonosságot. Berzsenyi önképében „a nemzeti eszmények egy magasabb szinten, jellemzően az antik görögségben fellelt általános emberideál viszonylatában, az »emberképzet« általánosabb szempontjai alapján nyernek új értelmet”, míg „Vörösmarty Berzsenyi-képe [...] egy másmilyen pályáivra alapoz, a vég- és célpontban a honfrierény énekesével” (137). Fórizs Gergely a korábbi irodalomtörténeti tradíciók – amelyek éles váltást láttak Vörösmarty korának lírájában – újragondolására sarkalló tanulmánya egy további kutatási irányt alapoz meg. Egy ilyen kutatás világhossá teheti, hogy ez az újplatonista világszemlélet mennyire volt elterjedt a 19. század első felének lírájában, vagyis választ adhat arra a kérdésre,

hogy Berzsenyi és Vörösmarty kivételek-e. De az is továbbgondolásra érdemes, hogy a Fórizs által idézett három vers vajon mit mond el Vörösmarty költészetéről: valóban mindig egy újplatonikus szemlélet jegyében alkotta a verseit, vagy ez a három példa – amely soknak nem nevezhető – inkább arra világít rá, hogy Vörösmarty többféle lírai tradíciót is képes volt az életművében alkalmazni. Gere Zsolt megfigyelése, amely szerint a *Tündérvölgy* narrátori pozícióját Vörösmarty később önironikusan értelmezte, talán az utóbbi magyarázatot erősíti.⁴

A kötet szerzői közül Vaderna Gábornak jutott a leghálásabb faladat, hiszen a *Polgári rendtartás* néven ismert szöveg korábban ismeretlen részlete alapján tudta új megvilágításba helyezni Berzsenyi Dániel munkásságát. Vaderna a *Polgári rendtartás* szövegének olvasásával értelmezi újra a Berzsenyi életműről és -pályáról szóló közismert irodalomtörténeti elbeszéléseket. Fölhívja a figyelmet például arra, hogy Berzsenyi Dániel epithetonját, a „niklai remetét” valójában a költő használta saját magára. A metafora ráadásul nem egyértelműen a vidéki elzárkózást jelenti. Berzsenyi ezzel a tréfás megjegyzéssel inkább a Kazinczy által neki tulajdonított társadalmi szerepvállalást (assessorság) próbálta kifigurázni. De Diogenész emlegetésével a költő városiasság és vidékiség gyakran emlegetett szembeállítását is megkérdőjelezi: „De hol van itt a vidékiség? Berzsenyi talán volt annyira művelt, hogy tudta: Diogenész hordójából városok közepén »nyekergett«. Ebből az is következik, hogy a remeteség lényege számára nem vidékiségében rejtett, inkább a társadalomtól való elkülönültségben – ami ebben a konkrét esetben arra utal, hogy Berzsenyi még csak táblabíró sem lett vármelegyében” (162). A szerző ezzel kapcsolatban arra is rámutatott, hogy a város és vidék ellentéte Berzsenyinél éppen a város szupremáciáját jelentette. Berzsenyi szemében a város a társadalmi találkozások és a kulturális eszmecserek színhelye volt, emellett pedig a nagy birodalmakat és kultúrákat is városok reprezentálták a költészetében. Ezek az elképzelések egyszerre kapcsolódtak a csinosodás politikai nyelvéhez és stadiális történelemfilozófiákhoz. Ennek a két képzetkörnek a keveredése Berzsenyi esetében azt jelentette, hogy a paraszti társadalmat olyan vademberek alkották, akik egy korábbi történelmi stádiumban ragadtak, ezért a csinosodás elveivel lehet őket kiemelni ebből az állapotból. Berzsenyi Dániel szövege ilyen szempontból Tessedik Sámuel és Berzeviczy Gergely reformterveivel mutat rokonságot, amelyek szintén a földműves elmék csiszolásának segítségével próbálták kiemelni a parasztságot a vademberi létből. Vaderna fölhívja a figyelmet arra is, hogy Berzsenyi szövege a mai olvasó számára igen szigorúnak, sőt kegyetlennek hathat: „Rejtélyes, hogy miért is kaptak külön passzust a tolvaj gyerekek: ha lopáson kapják őket, meg kell korbácsolni, kalodába zárni, megnyírni és szegyenpadra állítani, a kárt pedig duplán meg kell téríteni, a cselekedet megismétlése nyomán a gyerekeket rabgyarmatra (valamiféle munkatáborba?) kell szállítani – e büntetési formák léteztek a korban, ilyenén együttes alkalmazásuk

⁴ GERE Zsolt, *Szebb idők: Vörösmarty epikus korszakának rétegei*, Bp., Argumentum, 2013 (Irodalomtörténeti füzetek, 174), 39.

mégis különös szigort mutat” (160). Ez szigor pedig akár a neohumanista Berzsenyi-képünket is kikezdhetné. Vaderna tanulmánya viszont éppen azt mutatja be, hogy a korábbi történelmi korban ragadt parasztságot, hogyan lehet kiemelni a vademberi létből. Ehhez pedig úgy tűnik keményebb eszközökhöz kellett folyamodni, mint a társadalom csinosabb rétegeiben: „Mert az »udvarházi klasszicizmus« ágenseinek eddig csak egymáshoz intézett lelkes szavait olvashattuk. Arról, hogy mindennapi társadalmi gyakorlatokká miként váltották vagy váltották *volna* az ott elhangzottakat, jórészt hallgatnak forrásaink. A [*Polgári rendtartás*] kiegészülő töredékének jelentősége e kitartó csend pillanatnyi megtörésében áll” (180). Berzsenyi szövegének viszont van egy nehezen értelmezhető pontja, amely tovább árnyalhatja a tanulmányban megfogalmazottakat. Berzsenyi ugyanis arról ír, hogy a többször lopáson kapott idősebb gyermekeket rabgyarmatba kell küldeni. Ezt a rejtélyes jelentésű rabgyarmatot Vaderna olyan munkatáborként képzei el, ahol a vásott lelkű gyerekek tisztességes munka segítségével léphetnek a javulás útjára. Ehhez idézi Berzsenyi *Mezei szorgalom* című művét, ahol a következő olvasható: „nékünk, a munkaházakon kívül, még olly rabgyarmatokra is volna szükségünk, mellyekbe a romlott emberek örökre deportáltatnának, mert míg azokat a néptől egészen külön nem válosztjuk, addig az erkölts’ jobbulásáru gondolkodni sem lehet” (179). Vagyis Berzsenyi szövegében mintha arról lenne szó, hogy a társadalom erkölcsének jobbítása csak akkor képzelhető el, ha a nemkívánatos elemeket eltávolítják. A rabgyarmat így jobban hasonlít Új-Dél-Wales börtönkolóniájára, mint léleknemesítő börtöngazdaságokra. Ha így értelmezzük a rabgyarmat fogalmát, felmerül a kérdés, hogy Berzsenyi programjából melyek azok a reformjavaslatok, amelyek a nép fölemelésére szolgálnak, és melyek azok, amelyek inkább a csinosodásra képtelen elemek megfékezését vagy eltüntetését célozzák.

Bár recenziómban nem jutott hely a kötetben szereplő összes tanulmány részletes bemutatásának, a kiragadott példák jól látható, hogy a könyvben olvasható szövegek mind izgalmas új kutatási irányok felé nyitnak utat. A jövőbeli kutatások segíthetnek abban, hogy a kötetben megfogalmazott tézisek nagyobb hatókörű érvényességét megállapítsuk. Vagyis a fölvetett kérdésekkel kapcsolatban kiderülhet, hogy Berzsenyi újító volt-e, vagy a magyar költészet és közgondolkodás tendenciát testesítette meg.

Csonki Árpád

Nőszerezők a 19. században: lehetőségek és korlátok, szerk. Török Zsuzsa

Budapest, reciti, 2019 (Reciti konferenciakötetek 4), 375 l.

2017 októberében szervezte meg az MTA BTK Irodalomtudományi Intézete és az MTA Nőtörténeti Munkabizottsága *Nőszerezők a 19. században: lehetőségek és korlátok* című konferenciáját. A rendezvény sikerességét bizonyítja, hogy ennek folytatásaként 2019 őszén újabb, immár tematikus csomópontok köré szerveződő tanácskozásra került sor *Nők, időszaki kiadványok és nyomtatott nyilvánosság Magyarországon, 1817–1917* címmel. A szervezők nem titkolt szándéka, hogy a 19. századi női írás kérdéskörére fókuszáló konferenciasorozat a jövőben is folytassák. A nő történeti kutatások népszerűsége nem csupán a magyarországi kutatótársadalmat hatotta át, hanem a kolozsvárit is, hiszen 2018-ban a Magyar Tudomány Napja Erdélyben ünnepségsorozatához kapcsolódóan az Erdélyi Múzeum-Egyesület Bölcsészettudományi Szakosztálya e tematikát érintően külön ülészakot szervezett *Nőtörténeti interdiszciplináris kutatások* címmel. Ez alkalommal a nő történet erdélyi és magyarországi kutatói ismertették az eredményeiket. Ezek az alkalmak tehát fórumot teremtettek az eszmecserére, miközben olyan szövegkiadások is megjelentek, amelyek a későbbi kutatások alapjául szolgálhatnak. Ilyenképpen említhetjük az Egyed Emese által sajtó alá rendezett „*Levéllé válva*”. *Ujfalvy Krisztina verselő köre (1795–1797)* című kötetet vagy a Gyimesi Emese szerkesztésében megjelent Szendrey Júlia *Összes verse* című kiadványt. A sor folytatható lenne,¹ ám ennyi is elég ahhoz, hogy láthassuk, a női szerzőség kérdései, a nők irodalommal és kulturális élettel való kapcsolata, társadalmi szerepeik meghatározása vagy újragondolása olyan problémákat vetettek fel és olyan diskurzusokat generáltak, amelyek megkerülhetetlenek a 19. századi magyar irodalmi élet intézményrendszerének, az intézményesülés folyamatának a megismerésében.

A 2017-es konferenciaelőadások szerkesztett változatát tartalmazó tanulmánykötet 2019 őszén látott napvilágot. Ennek apropóján a kötet szerkesztőjével, Török Zsuzsával és egyik szerzőjével, Gyimesi Emesével a Kossuth Rádió interjút is készített,²

¹ Az utóbbi években megjelent női naplókról, monográfiákról Török Zsuzsa recenziója ad bővebb áttekintést. Vö.: Török Zsuzsa, *Szécsi Noémi–Géra Eleonóra: A budapesti úrinő magánélete (1860–1914)*. Irodalomismeret, 2016, 2. sz., 95–99.

² A Kossuth Rádió *Felfedező – nyelvről, irodalomról, zenéről* című műsorában elhangzó beszélgetés itt hallgatható meg: <https://mediaklikk.hu/kossuth-radio/cikk/2019/09/30/felfedezo-nyelvro-l-irodalomrol-zenerol-nem-babert-ohajtok-homlokomnak-iro-nok-a-19-szazadban/> (utolsó megtekintés: 2019. november 05.)

amelynek kapcsán a megszólaltatottak ízelítőt nyújtottak a kötet tartalmából, ezáltal pedig lehetőséget kínáltak arra, hogy a Magyarországon folyó nő történelmi kutatásokról és az újonnan megjelenő kötetéről ne csupán a szakmai közönség szerezzon tudomást, hanem mindazok, akik a rádióadásba bekapcsolódtak.

A szerkesztői előszó részletesen tárja az érdeklődő olvasók elé azokat a problémákat és kérdésköröket, előfeltevéseket, amelyek a tanácskozás megszervezéséhez vezettek, és amelyek napjaink kutatótársadalmának egy részét foglalkoztatják.

A kötet tizenhét tanulmánya hat tematikus tömbre tagolódik. Az első, *Női esztétikák és kritikus nők* elnevezésű részt Balogh Piroska *Aesthetica muliebris – avagy beszélhetünk-e „női esztétikáról” 18–19. századi magyar viszonylatban?* című tanulmánya indítja. Balogh Piroska Szerdahely György Alajos dedikációs gyakorlatát és Schedius Lajos János esztétikai tárgyú írásait vizsgálva azt kívánja megvilágítani, hogyan alakult át a nőkről való gondolkodásmód és a nők szerepének mibenléte az esztétika tudományággá fejlődésével és intézményes oktatásával. A tanulmány révén betekintést nyerünk abba is, hogy milyen médiumokon, műfajokon keresztül igyekeztek erősíteni a nők szépség iránti affinitását. Fekete Norbert a nők kritikusként való fellépésének lehetőségeit vizsgálja a névhasználati szokások kontextusában. Mindezt a *Tudományos Gyűjtemény* hasábjain folyó, Takáts Éva és Sebestyén Gábor közötti vita alapján világítja meg. Fórizs Gergely Christian Oeser (Tobias Gottfried Schröer) *Weihgeschenk für deutsche Jungfrauen in Briefen an Selma über höhere Bildung* című, 26 kiadást megért populáresztétikai munkájának keletkezés- és kiadástörténetét tárja fel. Fórizs kitér Schröer és műve ambivalens megítélésének az okaira, értelmezi az egyes kiadásokban érzékelhető koncepcióváltások mibenlétét, illetve a munka alapján a nőnevelés kérdését a felvilágosodás, valamint a neohumanista-koncepció és Bildung-eszme kontextusában vizsgálja.

A *Reformkori firkászok* elnevezésű részt Kucserka Zsófia tanulmánya vezeti be. Ő Wesselényi Polixéna és második férje, John Paget útirajzait elemzi a 19. századi politikai beszédmódok kontextusában. Noha ezek a beszédmódok nemekhez köthetők, hiszen a republikanizmus nyelve általában a férfiakat, a csinosodása a nőket jellemezte, John Paget és munkája kivételt képez, hiszen az ő esetében Kucserka Zsófia a csinosodás nyelvét azonosítja, és ezáltal rámutat arra, melyek voltak azok az értékek és viselkedési normák, amelyeket elfogadottnak ítélt meg az a külföldi utazó, aki később Erdélyben lelt otthonra. Író-nő-e az, aki naplót vezet, lehet-e a naplóra irodalomként tekinteni? – tevődik fel a kérdés Katona Csaba „...író-nő vagyunk?!” *Az írói identitás Slachta Etelka naplóiban* című tanulmányában. A szerző arra világít rá, hogyan tekintett Slachta Etelka író-női mivoltára, hogyan alakultak át írói szokásai házasságkötését követően, és milyen szerepet játszott naplója életeseményeinek az értelmezésében. Varga Zsuzsanna az 1848–49-es forradalom és szabadságharc után emigrációban élő Pulszky Teréz kultúráközvetítői tevékenységét méltatja tanulmányában. A Pulszky-házaspár, Ferenc és Teréz több közös kötetet jelentett meg angol és német nyelven, ám mint kiderül, ezekben a kiadványokban nem a hagyományos útirajzok sajátosságai

fedezhető fel, hanem a narratívák sokfélesége, hiszen memoárt, had- és politikatörténetet, mondagyűjteményt tömörítenek egybe.

Czibula Katalin és Bartha Katalin Ágnes tanulmányai színésznői életpályákat állítanak a középpontba. Czibula Katalin írásában három arisztokrata, műkedvelő nő drámaírói, -fordítói, -átdolgozói gyakorlatát vizsgálja. A Wesselényi Zsuzsanna, Rudnyánszky Karolina és Újfalvy Krisztina nevéhez kapcsolódó munkák recepciótörténetének vizsgálata, a szerzőséghez kapcsolódó kérdések megválaszolása jól láttatja azokat az érdekeket és nővumokat, amelyek „reflektorfénybe” állítják ezeket a nőket. Bartha Katalin Ágnes a 19. századi színésznői imázs alkotóelemeinek, a „sikerrecept hozzávalóinak” (kapcsolatháló, publicitás) azonosítása mellett azt is megvilágítja tanulmányában, hogyan hatottak a játszott szerepek (erényes és magasztos nők) Bulyovszkyné Szilágyi Lilla irodalmi produktumaira és az azokban megjelenő énképekre.

Gyimesi Emese azt a 19. századi sajtó által megkonstruált, majd később a szakirodalom által is propagált képzetet igyekszik lebontani, amely szerint a nőírók homogén csoportot alkotnak. A kiválasztott öt nő (Szendrey Júlia, Majthényi Flóra, Malom Lujza, Wass Ottilia és Bulyovszkyné Szilágyi Lilla) versírói gyakorlatának vizsgálata során a tanulmány szerzője meggyőzően bizonyítja, hogy az említett nézet tévhit, hiszen éppen a diverzitás és az egyediség az, ami ezeket a nőszerzőket jellemzi. A tanulmány olyan kérdéseket vizsgál, mint: milyen szerepet játszott a versírás az említett nőszerzők életében, hogyan határozták meg szakmai identitásukat, milyen kommunikációs stratégiákat és csatornákat (sajtóorgánium, levelezés, szalonélet) választottak, milyen hatással volt rájuk az a földrajzi közeg, amelyben éltek (Pest-Buda, Kolozsvár, vidék, külföld)? Szilágyi Zita Mária tanulmányában az emigrációba kényszerülő Jósika Júlia hírlaptudósítói tevékenységét tárja fel. A *Nővilág* című lap hasábjain esztétikai kérdésekről, divatról, lakberendezési praktikákról, higiéniai kérdésekről értekező nemesasszony a nyugat polgárosult társadalmának képét is megismertette a hazai olvasókkal, sőt megtalálta a módját annak is, hogy a szigorú cenzurális intézkedések ellenére politikai kérdésekről is véleményt formáljon. Hogy ez miképpen vált lehetőséggé, arra a tanulmány szerzője mutat rá, körvonalazva azt is, hogy melyek voltak azok a specifikumok, amelyek Jósika Júliát mint hírlaptudósító nőt egyénítették.

Török Zsuzsa tanulmányában azokra a kutatómódszertani nehézségekre, hiányosságokra hívja fel a figyelmet, amellyel a hazai nőtörténet-kutatóknak szembe kell(ett) nézniük a munkájuk során. Mindezt Wohl Stefánia példáján keresztül illusztrálja, aki a skóciai *The Scotsman* című lap tudósítója volt. Török saját tapasztalatát megosztva tárja fel, hogyan sikerült a ProQuest adatbázis digitalizált periodikái révén azonosítani az író- és lapszerkesztőnő Skóciában megjelent írásait, illetve hogyan ötvözte a modern technológia és digitális fordulat által teremtett lehetőségeket a hagyományos kutatási formákkal, felhívva a figyelmet ezek előnyeire és hátrányaira is. Mindezek által Török Zsuzsa olyan kutatási módokra irányítja a figyelmet, amelyek a későbbiek folyamán jelentős mértékben járulhatnak hozzá a hazai (nő)történeti kutatások

előmeneteléhez. Kecsmár Szilvia Czóbel Minka *Lélekvándorlás* című munkájának keletkezéstörténeti kontextusát elemzi, eloszlatva a mű eredeti nyelvére vonatkozó dilemmákat is. A felmerülő kérdésekre a tanulmány szerzője Czóbel Melchior de Polignackal, Justh Zsigmonddal, valamint a kötet illusztrátorával, Büttner Helénnel való magánlevelezését vizsgálva válaszol. Ez utóbbi néhány tanulmány a kapcsolati lehetőségek tematikája köré szerveződött, a következőben viszont már a példaképek, identitások kerültek előtérbe.

Mlakár Zsófia írása Herman Ottóné Borosnyai Kamilla életpályáját tekinti át. A 19. század második felében alkotó írónő a nőképzéssel foglalkozó Mária Dorothea Egyesület elnökeként, illetve különféle szervezetek tagjaként, előadójaként tevékenykedett, írásainak jelentős része a gyermek- és ifjúsági irodalom kategóriájába sorolható. Az egodokumentumok és a kiadott munkák alapján kiderül, hogyan hangolta össze Borosnyai Kamilla a feleség szerepkörét az írói szerepkörrel, hogyan vallott a nők hivatásáról, milyen (magánéleti) tényezők befolyásolták munkáinak a jellegét, mit jelentettek ezek számára. Frauhammer Krisztina a zsidó írónőnek, Nahida Remynek és *A zsidó asszony* című könyve fordítójának, Krasznainé F. Marinak az életpályáját állítja párhuzamba. A több kiadást megért munka alapján Frauhammer az identitáskeresés szakaszait követi nyomon, rámutatva arra, hogyan befolyásolták a társadalmi változások a zsidó nők szerepének alakulását. Steinmacher Kornélia tanulmánya Beniczkyne Bajza Lenke *Leányok tükre* (1904) című, a magyar történelem kiemelkedő nőalakjait előtérbe állító gyűjteményét mutatja be. Bajza Lenke hat nő (Mária Terézia, Erzsébet királyné [Sissi], Lorántffy Zsuzsanna, Széchy Mária, Zrínyi Ilona, Szilágyi Erzsébet) szerepvállalásán keresztül mutat példát a korabeli társadalom nőtagjai számára. A tanulmányíró a közéleti és magánéleti szerepeket egyaránt magukba foglaló életpályák bemutatása során érzékelteti a kultuszépítés és rehabilitálás állomásait, stratégiáit is.

Gulyás Judit és Mikos Éva tanulmányai a *Műfaj és szerzőség* elnevezésű tömbben kapnak helyet. Gulyás Judit *Női műfaj volt-e a mese?* című írásában rendkívül átfogó képet nyújt a mesegyűjtő, mesemondó és meseíró nők és férfiak 19. századi társadalmáról. Változatos, európai és hazai példaanyag révén mutat rá a mese státuszára, az ezzel foglalkozók társadalmi helyzetére, műveltségére, korabeli megítélésére és szerepére. A tanulmányban hangsúlyos szerepet kap az Arany család nőtagjainak a mesegyűjtés és -lejegyzés terén kifejtett tevékenysége. Ezáltal a kutató értékes, csaknem kuriózumnak tekinthető információkat tár az olvasók elé. Mikos Éva néprajztudományi tárgyú írásában a női adatközlők megjelenésének folyamatát mutatja be különféle külső és belső tényezők viszonylatában. Amint kiderül, ebben a folyamatban kitüntetett szerephez jutott Vikár Béla, illetve az általa használt fonográfus gyűjtőmódszer, amely a nők „adatközlői gátlásosságának” levetkőzéséhez járult hozzá. A tanulmány számos izgalmas kérdést fejtetget a gyűjtőhálózatok működésétől kezdve az adatközlő és a közölt műfaj között fennálló kérdésekig.

A kötet olvasása során megfigyelhető, hogy noha egyes tanulmányok külön egységben kapnak helyet, mégis dialogizálnak egymással, egymás kiegészítéseként olvashatók. Hogy csak néhány példát említsünk: Bartha Katalin Ágnes tanulmánya Bulyovszkyné Szilágyi Lilla írói, drámafordítói tevékenységét tekinti át, ám Bulyovszkyné versírói tevékenységéről már Gyimesi Emese szól. Varga Zsuzsanna Pulszky Teréz és Jósika Júlia személyében a kultúráközvetítő nők típusát véli felfedezni, viszont tanulmányában Pulszky tevékenységére összpontosít, Jósika Júlia munkásságáról pedig Szilágyi Zita Mária tanulmánya ad áttekintést. Ezt figyelembe véve akár tanulmányok hálózataról is beszélhetünk, amelynek gócpontjai azok a tevékenységi típusok, szereplők és szerepkörök, amelyekbe ezek a 19. századi nők sokoldalú tevékenységük révén behelyezkedtek.

Noha az írással, kultúrával, művészettel foglalkozó nők kurióznak számítottak, olyannyira, hogy – amint Fórizs Gergely tanulmányában idézi – Tobias Gottfried Schröer a tudós nőket és művésznőket az emberi nem „természetellenes képződményeiként” tartotta számon, azt kell mondanunk, hogy a kötet által felvonultatott nőszerzői gárda létszámát tekintve nem mondható jelentéktelennek. Mindez azt bizonyítja, hogy az ambivalens vagy éppenséggel negatív megítélés sem tántorította el a 19. század íróit attól, hogy különféle megnyilvánulási lehetőségeket keressék, és üssenek maguknak, és betörjenek az addig férfiak uralta tudós társadalomba. Ezeknek a megnyilvánulási lehetőségeknek gazdag tárházát kínálja a kötet, amelyet érdeklődéssel vehet kezébe a kíváncsi olvasó.

Csata Adél

Nagy az Isten állatkertje...: Állat(ság)ok a magyar irodalom- és művelődéstörténetben, szerk. Mercs István; *Állatszimbólumtár*, szerk. Vígh Éva

Nyíregyháza, Móricz Zsigmond Kulturális Egyesület, 2019, 293 l.; Budapest, Balassi Kiadó, 2019, 398 l.

Az állat a valós ábrázolás mellett metaforaként, szimbólumként vagy allegóriaként van jelen az irodalomban. Megtaláljuk különböző korok irodalmában, a népmeséktől, mondáktól, eposzoktól kezdve a kortárs irodalomig.

A Mercs István szerkesztette *Nagy az Isten állatkertje...: Állat(ság)ok a magyar irodalom- és művelődéstörténetben* című kötet tanulmányai a magyar irodalom állatábrázolásait és nevezetes állatalakjait mutatják be. A kötet műközpontú értelmezések sorozata, nem enciklopédikus jellegű. A szövegek elrendezése kronologikus, a magyar népballadák állatábrázolásaitól a 20. századi művekben megjelenő állatszereplőig jutunk el.

Az irodalmi művekben felbukkanó állatneveket meghatározták az egyes korok nemzetközi toposzai, a szerzők élete és környezete, valamint olvasmányai. Ahogy az előszóban Ács Pál is hangsúlyozza, ezekben az állatmetaforákban nem valóságos lények mutatkoznak meg. A költői képekbe foglalt állatok a köznyelvnél sokkal kifejezőbben gazdagítják a versszövegek jelentését. Az állatok leggyakrabban egy-egy jellegzetes tulajdonságuk miatt kerülnek be a szövegekbe. A bibliai tárgyú, vallási témákat feldolgozó művekben az állatok a keresztény hagyomány által megkötött jelképes tartalmakat jelenítenek meg. Majdnem ugyanez jellemző az ezópusi állatmesékre: a fabulák állatszereplői valójában emberi jellemeket képviselnek.

Küllös Ilona *Vadak vagy szelídek? Állatok a magyar népballadákban* című tanulmányában a magyar népballadakorpuszt vizsgálva arra keresi a választ, hogy milyen szerepet töltenek be az állatok ebben a műfajban. Hat csoportra osztja a lehetséges funkciókat: a történetet elindító és mozgásban tartó állatok (ilyen például az állatformájú égi követ); a drámai eseményt elindító, ám mégis mellékszereplőként megjelenő állatok (a „fene farkasok” akiket Kómíves Kelemen azért idézne felesége útjába, hogy megakadályozza, hogy testével emeljék magasra Déva várának falait); frázisokban és szóhasználatokban megjelenő állatok (az események környezetét, a szereplők társadalmi státuszát jelölik, ilyen például a „cifra szabólegény”); szimbolikus, metaforikus állatnevek (pl. a napszakot jelölő kakasszó, míg a madár a szabadságot jelképezi, a „bús gerlice” a hűséget, a síron túli szerelmet szimbolizálja); állatok záró pozícióban

(rímtoposz révén bukkannak fel); állatnevek proverbális frázisként ('törbe csálnak' értelemben fordul elő például a „megvetik a hurkot, megfogják a rókát” szókép).

Szentmártoni Szabó Géza a Balassi Bálint és kortársai művében szereplő állatokat vizsgálja. Noé bárkájának állatai szerepelnek már a *Gesta Hungarorum* egyik novellájában is, majd ennek nyomán Tinódi Lantos Sebestyén „Sok részögös, hallgassátok erkölcsöket” kezdetű énekében. Jónás bálnás történetét többen is elővették, köztük Batizi András (*Jónás prófétáról*) és Tinódi (*Jónás Próféta históriája*). 16. századi műveinket vizsgálva szóba kerülnek állatok Bogáti Fazekas Miklós Jób könyvének fordításában, Batizi András *A megjött és megleendő dolgoknak históriájában* vagy a protestáns prédikációk példázaiban.

Balassi verseinek hasonlataiban és a metaforáiban nagyon gyakori szereplők az állatok. A költői fikció mögött érzékelhetők a természet közelségében vitézi életet élő szerző mindennapi tapasztalatai. A legnagyobb számban a madarak, majd háziállatok és a vadon élők szerepelnek, őket követik a hullók, rovarok és vízi lények. A tanulmány második része a Balassi-versekben leggyakrabban szerepeltetett állatokat mutatja be a versek kontextusában: Balassi a féltékenységet gerjesztő szerelmet például féregnek nevezi (VIII. Caelia-ének), és Cupidót szintén a féreghez hasonlítja (A Csáky-énekeskönyvben fennmaradt Balassi-vers).

Jankovics József Gyöngyösi István állatszimbólumait mutatja be. Gyöngyösi a barokk retorikájának és poétikájának alapelemeként tudatosan alkalmazta az állatok szerepeltetésének technikáját. Állatkertjében találunk csodás lényeket is, mint a gyakran szerepeltetett porából megéledő Főnix. Gyakori állat még a sas, a szelídebb gerlice és galamb vagy a fondorlatot jelző kígyó és a hatalmat szimbolizáló medve. Jankovics kiemeli a *Porából megéledett Főnixben* szereplő madárkatalógust vagy ugyanebben a műben a török sereg felvonulását, amelyben a madarak tollai, az állatok bundája jelzi a ruházat értékét.

Csörsz Rumen István a moralizáló verseket vizsgálja az állatszimbólika szempontjából. A *Kájoni-kódexben* felbukkanó *A nyúl éneke* című vers a műfaj első magyarországi példája. A vadászok által üldözött nyúl itt a kiszolgáltatottság, az áldozat szimbóluma. A tanulmány bemutatja a vers magyar és latin változatát, elemezve a versformát és a dallamot is. A nyúlhistória hamar ponyvára került, és ezzel az egyik legismertebb 17. századi szöveggé vált, dallama is elterjedt. A 18–19. században számos kiadást megért, annak ellenére, hogy a kor új esztétikai elveket valló szerzői kártékonynak ítélték. A tanulmány második része *A pitypalattyé* éneke című verset ismerteti, amely *A nyúl énekének* műfaját idézi fel: az ének hőstét, a fürjecskét, akár a nyulat, mindenki háborgatja, mivel a fürjtojás keresett ínycsengés volt. A fürj dala kikopott a hagyományból, de az üldözött nyúl története tovább élt a 20. században is.

Ifjabb Hatvani István 1799-ben megjelent *Mesék* című művével nem foglalkozott a szakirodalom. A szerző célja az volt a történetekkel, hogy hosszan elhúzódó betegsége éveiben önmagát szórakoztassa. A mesék fordítások és átdolgozások. A versszövegek

végén Hatvani feltüntette a fordítás alapjául szolgáló eredeti művek címét. Lengyel Réka tanulmányában részletesen bemutatja Hatvani fordításai és az eredeti szövegek viszonyát. Elemzésében rámutat arra, hogy az eredeti művek szerzőségével több probléma is felmerül. Számos példával támasztja alá, hogy több állatmese forrása nem a szerző által megjelölt La Fontaine gyűjteménye, hanem François-Joseph Desbillons francia jezsuita meséi. Hatvani 20 állatmeséje közül 13-nak a forrása Desbillons, annak ellenére, hogy a kötetben a Hatvani által forrásként megjelölt szerzők ettől eltérnek.

Hegedüs Béla tanulmánya egy, a korban különlegesnek számító állatról, a kaméleonról szól, amelyet Robert Schultz hallei piarista természettudós és Kalmár György nyelvész és polihistor egy időben (1754-ben) látott Palesztinában. Schultz kísérletekbe kezdett a kaméleonnal, zöld, kék, piros és fehér kendőbe rakta az állatot, így látva, hogy az a fehér szín kivételével az összessel azonossá tudott változni. Annyira vonzódott a kaméleonhoz, hogy preparátumát magával vitte Halléba. Kalmár latin nyelvű grammatikájában több oldalon keresztül foglalkozik az állattal, de teljesen másként viszonyul a képességeihez, mint Schultz. Kevésbé érdekli az állat különleges színváltoztató tulajdonsága, inkább a szimbolikus jelentése foglalkoztatja, a képmutatás analógiájaként írja le. Hegedüs arra a kérdésre keresi a választ, hogy a 18. századi szövegalkotót befolyásolták-e személyes asszociációi abban, hogy mit gondol a kaméleonról.

A következő tanulmány egy nagyobb időbeli ugrással a 19. század végére kalauzolja az olvasót. Buda Attila, miután rövid összefoglalót ad a legfontosabb ornitológiai munkákról, K. Nagy Sándor *A madár-bírák* című könyvét mutatja be, amely egy szépirodalmi köntösbe bújtatott, ornitológiai tárgyú madárvédelmi mű. A regényben szereplő madaraknak vannak emberi érzelmeik, gondolataik. Buda a regény elemzésében a cselekmény bemutatásán túl kifejti a mű különböző rétegeit, megfaji a történelmi, aktuálpolitikai utalásokat. Részletesen elemzi a szerző etológiai szemléletét, az egyes madarak viselkedésének pontos beillesztését a cselekménybe.

Cséve Anna Móricz Zsigmond állatmeséiről ír. Bemutatja a mesekönyvek kiadás-történetét és recepcióját. Elemzése során feltárja a Móricz által használt forrásokat, megállapítja, hogy az állatmesék szövegelőzményei nagyrészt a folklórban gyökereznek, a források elsősorban népköltési gyűjtemények voltak. A tanulmány rávilágít, hogy Móricz tapasztalata népköltési gyűjtőként hogyan segítette hozzá egy új típusú állatmese műfajának a létrehozásához.

Mercs István Nagy Lajos *Képtelen természetrajz* című, stílusparódiaként is értelmezhető művét mutatja be. Az állatokról való tényszerű megállapítások etikai-morális tanulságokkal, társadalmi, politikai áthallásokkal keverednek Nagy Lajos történeteiben. A tanulmány elemzi az antik enciklopédikus művekhez hasonló jelleg előzményeit. Mercs a művet az emberi viselkedés és gondolkodás természetrajzoként vizsgálja, mivel Nagy Lajos humoreszkjeiben gyakran állít párhuzamot ember és állat között. A nyelvi humor vizsgálata mellett a tanulmány bemutatja a *Képtelen természetrajz* forrásvidékét.

Mészáros Tibor tanulmánya Márai Sándor bestiáriumába ad betekintést. Bemutatja, hogyan jelennek meg az állatok Márai írásaiban, milyen gondolatokat társít hozzájuk, hogyan kapcsolódnak az emberekhez. Márai állatokat szerepeltető írásait több különböző elemzési szempont szerint mutatja be: ember és állat közössége, állat felsőbbrendűsége az ember felett, az emberszeretet rovására történő állatszeretet, állat mint egy emberi léthelyzet kifejezője, az ember történelmére utaló állattörténetek, az ember állati szintre süllyedése. Legrészletesebben a *Csutora* című regényről és Márai kutyákkal való kapcsolatáról olvashatunk.

Csutorához hasonló, önálló személyiséggel rendelkező kutya a főszereplője Déry Tibor *Niki* című regényének. Takács Miklós új szempontok szerint mutatja be a művet, elemezve a szag motívumát, a testek közötti viszonyt és rámutatva a regényben szereplő iróniára.

A kötetben több olyan szerző és mű kerül a középpontba, amelyekkel a szakirodalom kevésbé foglalkozott: például egy elfeledett 20. századi író, Gáli József, akinek *Szűnyogok és nemeskőcsagok* című novellásgyűjteménye szinte ismeretlen a mai olvasó előtt. Kőszeghy Péter elemzésének köszönhetően a novellákon keresztül kirajzolódik a nehéz sorsú szerző élete. Az állatszereplőkön túl, időben visszafelé haladva, a felnőttkor, majd a gyermekkor motívumai uralják az írást.

Fekete István *Kele* című gólyaregényének egy állatszereplőjét, Miskát, a szamarat helyezi középpontjába Sánta Gábor tanulmánya. A szereplők közül a szamár a legösszetettebb személyiség, erős emberallegória. A szamár alakjának vizsgálata során az állat emberi tulajdonságai bontakoznak ki. A szamár alkalmazkodott az emberek világához, a rabság nyelvén szólal meg, míg Kele, a gólya vele a szabadságot jelképezi.

Sík Sándor katolikus papköltő *Gyöződ-e még* című verseskötete szintén számos állatszimbólumot rejt. Nagy Balázs bemutatja a kötetben szereplő leggyakoribb állatokat, feltérképezve jelentésüket Sík költészetében. A bibliai utalások (medve, bárány, farkas, kígyó) mellett a versekben leggyakrabban megjelenő állatok a hűséget szimbolizáló kutya és a szarvasmarha, amely általában a tej motívumával kapcsolódik össze.

Áprily Lajos a természet közelségében élt, előbb Erdélyben, majd Visegrád hegyei között. Nagy hatással volt rá Turgenyev, akinek műveit fordította. A természet és az állatok megjelenését Karádi Zsolt vizsgálja Áprily költészetében, először a *Fecskék, őzek, farkasok* című novelláskötetben, majd pedig az egész életműre kibővítve: a kiemelt versek a költő életének alakulására vonatkoznak, a megjelenített állatok egy-egy életszakaszát szimbolizálják.

Lázár Ervin *Négyszögletű kerek erdőjének* világába ad betekintést Gerliczki András tanulmánya. Az erdő lakói ugyan nem állatok, hanem bábszerű teremtenyek. Cselekedeteik fő irányítója a lelkük. Állativá eredendő ártatlanságuk teszi őket. A kerek erdő által felvázolt tér egy olyan menedékhely, ahova a narrátor érkezett meg a szomorúság elleni harcban. A történetek morális tanítása nem csak gyerekeknek szól.

A gyermeklíra állatvilágát mutatja be Végh Balázs Béla, főként kortárs gyerekverseket (többek között Tóth Krisztina, Lackfi János, Szabó T. Anna, Kiss Judit Ágnes verseit) elemezve.

Margócsy István Márton László *Te egy állat vagy!* című kötetét vizsgálja. Márton novelláiban az állatok megőrzik állati identitásaikat. A groteszk elbeszélésmód segít a nehéz és kegyetlen történeteket humorral bemutatni. Maguk az elbeszélések mégis sokkal inkább az emberekről szólnak, mint a címadó állatokról. Nem az ezópusi értelemben, tehát nem úgy, hogy egy-egy állat valamilyen emberi tulajdonságot, erényt vagy gyarlóságot testesít meg. Ezek az állatok állatok maradnak, és nem annyira szereplői, mint inkább kulcsai az egyes történeteknek.

Az állatszimbolika nagyon összetett és kiterjedt terület. Lehet kutatásokat végezni egy-egy állatra vonatkozóan, összpontosíthatunk egyes szerzők alkotásaira vagy csupán egy művére. A tanulmánykötet írásai között találunk különböző vizsgálati szempontokat. A szerzők a 16. századi alkotásoktól a kortárs irodalmi művekig válogatnak az állatokat szerepeltető írások közül, figyelmet szentelve a szakirodalomban kevésbé tárgyalt műveknek is. A tanulmányok nem csupán a hazai irodalom állatszimbólumokat szerepeltető műveit tekintik át, hanem az egyes irodalmi művek forrásvidékét kutatva a téma nemzetközi vonatkozásaira is utalnak.

A Mercs István szerkesztette kötet tematikájához szorosan kapcsolódik az Állatszimbólumtár címmel Vigh Éva szerkesztésében 2019-ben megjelent hiánypótló lexikon. A mű nagyban segítheti az állatok irodalomban és művészetekben való ábrázolását vizsgáló kutatók munkáját. A szimbólumtár 122 valós és képzeletbeli állat szimbolikus jelentéseit foglalja össze ábécésorrendben. A kötet célja az ókori, a középkor- és újkori állatszimbólumok magyar művelődésben megjelenő példáinak az összegyűjtése. A szócikkek az európai, ezen belül a magyar kultúra állatszimbolikájából válogattak (szerepelnek benne kifejezetten a magyar kultúrához tartozó állatok is, például a turul).

A címszavaknál az állatok nevei alatt minden esetben a görög és a latin elnevezésük, majd a szimbolikus jelentésük szerepel. Az egyes szócikkek szerkezeti felépítése a következő: az ókorral indítanak, ezt követi a bibliai előfordulás, majd a középkori és az újkori szimbolika feltárása. A magyar művelődéstörténeti, majd irodalmi vonatkozások után a néprajzi előfordulás következik, végül a művészetekben való megjelenés zárja az egyes cikkeket. Íróik (Darab Ágnes, Újvári Edit, Vigh Éva, Buda Attila, Barna Gábor és munkatársai, Tüskés Anna) elsősorban primer források alapján állították össze, ezzel kompakt, a kutatók és az érdeklődő olvasók számára is hasznos kézikönyvet adva közre. A kötet végén található rövidítések jegyzéke a forrásokra vonatkozó bibliográfiát tartalmazza.

Miskolczy Gáspár 1701-ben megjelent állattermészetrajza, az *Egy jeles Vad-Kert* gyakran szolgál hivatkozási pontként az egyes szócikkekben, amelyeket ezen túl a magyar irodalomból vett példák teszik érzékletessé. Az irodalmi utalások jól reprezentálják

az állatszimbólumok jelenlétét a különböző korok irodalmában. A példák nem a teljesség igényével szerepelnek – nem is felelne meg a kötet jellegének egy ilyen típusú gyűjtés –, de az olvasót inspirálják a továbbgondolásra, egyéb irodalmi kapcsolatok megtalálására. Az állatok szimbolikus ábrázolását a művészettörténetben szintén konkrét példákkal és a vonatkozó magyar szakirodalom feltüntetésével mutatják be. A kötet gazdag képi anyaga nemcsak illusztrációként szolgál, hanem kiegészíti a szócikkek tartalmát. A szimbólumtár hasznos kötet a különböző tudományterületek kutatói számára, és az érdeklődő közönségnek is alpműként szolgál.

Az itt bemutatott két kötet kölcsönösen kiegészíti egymást: a tanulmánykötet új irodalmi példákkal járul hozzá a szimbólumtár példáihoz, míg a szimbólumtárban kifejtett jelentésrétegek egy-egy állat esetében az értelmezés új lehetőségei felé nyitnak.

Dóbk Ágnes

Kosztolányi Dezső: *Mindent bevallhatok: Kötetben meg nem jelent írások és más újdonságok*

Budapest, Jaffa Kiadó, 2018, 190 l.

A Jaffa Kiadó az utóbbi években egyre több irodalomtörténeti munkát, forráskiadványt jelentet meg. Ilyen volt például Radnóti Miklósné Gyarmati Fanni naplójának közreadása 2014-ben, Radnóti levelei 2017-ben vagy újabban Szobotka Tibor naplója. A kiadó irodalomtörténeti tárgyú kiadványainak gyarapodása ellenére mindenesetre különös, hogy a honlapon a monografikus művek és az említett forráskiadványok még mindig a „szépirodalom” kategóriánál találhatók meg.

Utóbb a Kosztolányi család vonatkozásában több kötet is napvilágot látott, és itt szempontunkból elsősorban a forráskiadványok az érdekesek. Kosztolányi Ádám írásait gyűjti egybe a *Keserű nevetés* című könyv, és Kosztolányi-írásokat közöl a *Mindent bevallhatok: Kötetben meg nem jelent írások és más újdonságok*. Mindkettő 2018-ban jelent meg, az előbbi Bíró-Balogh Tamás, az utóbbi Urbán László gondozásában. Ha Kosztolányi Ádámmal kapcsolatban nem is kérdés a szövegek – egyáltalán az életmű létének – újdonsága, az olvasók nagy részének talán meglepő lehet, hogy Kosztolányitól még lehet bármi újat találni. Hiszen ha az Illyés Gyula, illetve Illés Endre által a Nyugatnál kiadott *Kosztolányi Dezső Hátrahagyott Művei* címet viselő 11 részes kötetsorozatát ma már kevesen ismerik is, és még kevesebben forgatják, a Réz Pál által a hetvenes évektől kiadott Kosztolányi-sorozat jórészt értekező prózai kötetei, amelyek egyébként nem fedik egészében a korábbi gyűjteményt (*Álom és ólom, Füst, Nyelv és lélek, Hattyú, Én, te, ő, Sötét bújócška, Ércnél maradóbb, Látjátok feleim, Színházi esték I–II., Európai képeskönyv*), vagy még inkább ezek egy részének a kétezres években az Osiris Kiadónál újra napvilágot látott, illetve -rendezett változata (*Tükörfolyosó, Szabadkikötő, Nyelv és lélek*) nem lehet ismeretlen. Természetesen Kosztolányiéknál nagyobb életművek is léteznek, de minden esetben az is kérdés – ami a kritikai életműkiadásokkal válik igazán kézzelfoghatóvá –, hogy az adott életműnek mekkora része látható, vagyis kiadott, és mennyi láthatatlan, azaz kiadatlan vagy föltáratlan. A Kalligram Kiadónál elindított kritikai életműkiadás már megjelent darabjai, valamint az utóbbi években a Kosztolányi Kutatócsoport tagjainak tanulmányai, tanulmánykötetei igyekeztek tudatosítani, hogy Kosztolányi életműve sokkal nagyobb vagy legalábbis kiterjedtebb, mint azt a már publikált kiadványok alapján sejteni lehet(ett). Bár leggyakrabban elsősorban a mikrofilológia számára értékelhető, alkotásmódszertani következtetések levonására alkalmas változatok, újraközlések

kerülnek elő, a mai napig sem mondható lezártnak a forrásföltárás. Tehát bár jelentős, alapvetően új írások nem igazán fognak már előkerülni, a Kosztolányi-korabeli – és nem csak (a mai) Magyarországra kiterjedő – (napi)sajtónak mint potenciális megjelenési médiumnak a mennyisége, illetve hozzáférhetősége, megléte, de a név nélküli, illetve álneves cikkek ténye is folytonosan elhalasztja az alap kutatás lezárhatóságát.

Röviden tehát: nem lehetetlenség, hogy manapság egy kiadvány (legyen az kritikai vagy népszerű) korábban nem ismert Kosztolányi-szövegekkel csalogassa az olvasót. A *Mindent bevallhatok* műfaji merítése, vagyis a nem szépirodalmi, publicisztikai írások, rövid nyilatkozatok pedig a legbeláthatatlanabb anyagot célozta meg. A publicisztikai írásokat a kritikai életműkiadás időrendben megjelenő kötetekben tervezi közreadni, hiszen azokat Kosztolányi maga nem gyűjtötte kötetbe, a különböző nyilatkozatokat viszont, mennyiségük és szórtságuk folytán elsősorban – és nem véletlenül –, adatbázisban gyűjti.

A szóban forgó kötet mindenestre meglehetősen különösen váltja be a címlapján szereplő, újdonságokra vonatkozó ígérteit. Tematikus, illetve műfaji vonatkozásban öt csoportra bontja a szövegeket: „tárcák”-ból 5-öt, „vallomások”-ból 34-et, körkérdésre adott „válaszok”-ból 14-et, „interjúk”-ból 16-ot, „visszaemlékezések”-ből 10-et közül. Látható, hogy a tárcákból lényegesen kevesebbet tartalmaz, főleg, mert a nyilatkozatok közt akad egy-két soros szöveg is, továbbá az eddig megjelent – nem kritikai – Kosztolányi-kiadások tárcákból már jócskán válogattak. Az itt „vallomás”-nak, illetve „válasz”-nak nevezett darabokhoz hasonló néhány soros írásokat pedig a Réz Pál által összegyűjtött sorozatból talán leginkább a *Nyelv és lélek* kötet és elsősorban bővített kiadásai közöltek (Szépirodalmi: 1971; Osiris: 1999, 2002). Továbbá a kilencvenes években megjelent egy *Gyémántgöröngyök* című kiadvány, nem mellesleg a jelen kötet sajtó alá rendezőjétől, amelyben elsőként – a tartalom vonatkozó részét idézve – „vallomások, riportok és visszaemlékezések” is szerepeltek, szám szerint tizennégy. Mivel ezek közül lényegében hatot újrajóközöl a szóban forgó kiadvány, hamis várakozást kelthetnek az alcím „kötetben meg nem jelent”, illetve „újdonság” hívószavai, amelyet nem az utószó, hanem a hátsó borítószöveg árnyal: „Kötetben eddig meg nem jelent tárcák, a nagyközönség előtt ismeretlen írások, irodalmi csemegének számító ritkaságok, régen publikált és már-már feledésbe merült különleges vallomások és interjúk” [kiemelés tőlem, B. K.].

A kötetbeli műfaji-tematikai csoportosítás sem teljesen látszik indokolhatónak. A „válaszok” és a „vallomások” külön részt képeznek, de sem formailag, sem tematikailag nem bizonyulnak igazán elhatárolhatónak. Az előbbiek csaknem mind körkérdésekre felelnek, az utóbbiak azonban – bár címükben nem kérdésként fogalmazódnak meg – sem mindig személyesen, illetve nem egyedül Kosztolányit célozzák. Az *Emberismeret* című lélektani folyóirat különszámának¹ címlapján szerepelt eredetileg A *pszichoanalízis mellett és ellen*, amely témakörben az író és olyan kortársain

---

¹ *Emberismeret*, 2(1935), 1. sz.

kívül, mint Kassák Lajos vagy Füst Milán, maga Freud és Thomas Mann is nyilatkozott (47). Az *ő receptjük* című szöveg „Az evésről” alcímet viseli, a *Színházi Élet* 1928-as vonatkozó számában azonban ugyanitt „Írók és művészek kedvenc ételei” olvasható, és lényegében a fölvezetés is arról árulkodik, hogy nem Kosztolányi volt az egyetlen, akit megkérdeztek ebben a témában. Tehát valójában ugyanúgy körkérdésről van szó, csak nem ugyanazon lapszámában szereplő válaszokkal, hanem sorozat-, illetve rovat-szerű megjelenéssel. A *Színházi Élet* következő számában például Lengyel Menyhért beszélt kedvenc ételéről.

A szövegek eredeti forrására való reflexió az utószóban különösen ezeknek a „mű-fajoknak” az esetében elégtelen, mivel a sajtó kontextusából való kiszakítás szembe-tűnő különbségeket eredményez. Olykor fontos még az írások vizuális kontextusa is, egyáltalán a képmelléklet megléte. A *pesti Pythia: Heitler Zsigmondné Izabella utcai tenyérszűző jóslatairól* című írás például a *Színházi Élet* eredeti számában nemcsak Kosztolányi vallomását, de a kezéről készült fölvételt is közli, másoké, például Rózsahegy Kálmáné, Somlay Artúré, Bajor Gizié mellett.

Az mindenesetre roppantul zavaró, hogy az adott csoportokon belül sem idő, sem megjelenési hely szerinti, sem a folyóiratoknak megfelelő alfabetikus rend nem fedezhető föl. Nem lehet csodálkozni, ha maga a közreadó is belekeveredik egy „vallomás” és egy „interjú” sorrendjébe, majd a kötet hátsó borítóján levonja a helytelen következtetést, amely szerint Kosztolányi „mielőtt bicsérdista lett, vagyis csak nyers zöldséget és gyümölcsöt fogyasztott, kedvenc étele a borjúpörkölt volt túrós csuszával”. Valójában a korábbi, 1928-as nyilatkozatban állítja az író, hogy „[k]örülbelül három esztendeje nem eszem sem húst, sem zsírt, tisztán növényekkel, tejtermékekkel táplálkozom” (56). Majd évekkel később a *Kosztolányiné beszél az uráról* című 1934-es telefoninterjúból derül ki, hogy ha férje kedvében akart járni, borjúpörköltet csináltatott, túrós csuszával (167).

Szintén nem válik a kötet erényévé, hogy a magyarázó jegyzetek hol megismétlik a lap alján a magyarázott szót, hol csak a jelentését közlik. Olykor hasznos lett volna a nyelveket is megadni, különösen, ha több is szerepel egyszerre (garçon cameriere = pincér). Kissé talán pontatlan a rádiumkezeléshez írt kommentár „Régebben rákos betegeket sugárkezelték vele”, hiszen a rádiumot a mai napig használják egyes kezelésekhöz. Az olvasónak olykor hiányérzete támadhat, az *Akik Georg Kaisert kirúgták* című írásban a címszereplőn kívül ugyanis Pán Imre, Mezei Árpád, Gerő György, Uitz Béla és Kádár Béla is érdemelt volna jegyzetet. A hetéra és az imperátor magyarázata helyett talán indokolhatóbb lett volna Plótinoszról írni néhány szót. Vészi József mellett Milkó Izidor és Fenyves Ferenc rövid bemutatásának elmaradása nemcsak sajnálatos, hanem erősen kifogásolható is. Milkó Izidorról Kosztolányi 1925-ben írt a *Nyugat*-ba is, Fenyves Ferenc pedig – egyebek mellett – ugyanaz a tanuló volt (ekkor még Friedmann Ferenc néven), akivel Kosztolányi kicsapátása előtt összekülönbözött az önképzőkörben. Az egyik önvallomásban említett Jules de Gaultier sem mondható

talán közismertnek, a bicsérdizmus definíciója Bicsérdy Béla említése nélkül pedig egyenesen szerencsétlen (165). A *Pásztortűz* című lapban megjelent 1927-es interjúban Kosztolányi olyan alkotókat is említ, akikről a mai olvasók többségének valószínűleg nincs közelebbi fogalma. A nevek jegyzetelése persze egy ponton túl sok kérdést fölvet, ám a példák alapján nem egyértelmű, hogy a kötet összeállítója előtt miféle olvasó lebegett a magyarázatok válogatásakor és elkészítésekor.

A *Mindent bevallhatok* lényegében hálátlan műfaji vállalkozás. Az átlagolvasóknak valószínűleg nem eléggé informatív, végigolvasva pedig talán túlságosan is redundánsnak hat, a célzottan kereső kutatóknak viszont a föntiek miatt a hamarjában összeállított munka benyomását kelti, vagyis alapvető forrásként használhatatlannak bizonyul, mivel a szövegek közlés elvei önkényesnek, rendszertelennek és átgondolatlanoknak mutatkoznak. Tekintve a könyvpiaci kínálatot és igényt, lehetne örülni annak is, hogy a meglévő anyagból nem egy újabb írói „füveskönyv” született, de ennél a dicséretnél a szövegek közlője azért alighanem többre tart igényt. Nyilvánvalóan mélyen igazságtalan lenne Urbán László munkájának hasznát és erényét kicsinyíteni, e gyűjteménynek mégis talán leginkább időszerűtlenségében rejlik a veszte. A korábban megjelent és föntebb említett Kosztolányi gyűjteményes kötetek, beleértve az Urbán által összeállított *Gyémántgöröngyöket*, a kritikai életműkiadásnak részben előzményei voltak, némely esetben a mai napig a szaktanulmányok idézett forrásai. A Kosztolányi kritikai életműkiadás elindulásával párhuzamosan azonban máris kérdésessé válik az olyan kiadványok létjogosultsága, mint a *Mindent bevallhatok*, amelyek a felszínen ugyan a forráskiadás szerepére pályáznak, formátumukban és gondosságukban azonban messze elmaradnak a kritikai igény és fegyelem mögött.

Bucsics Katalin

SEIDLER ANDREA

A pillanat, amikor valami igazán fáj...

Czibula Katalin (1962–2019) halálára

Szeptember közepén beszéltem telefonon Katalinnal, ahogyan ezt minden héten tettem, és miután két hónapja nem láttuk egymást, megegyeztünk, hogy októberben Budapesten meglátogatom. A betegsége alatt gyakrabban és hosszasabban beszélünk, mint általában, nagyjából minden héten hallottuk egymás hangját. Aggódtam miatta, de ő annyira bizakodónak tűnt, mindig készen állt egy tréfára, tele volt tervekkel, még abban az időben is, amikor a sorsa egyre bizonytalanabbá vált. Ennél az utolsó beszélgetésnél éreztem a hangjában először valami bizonytalanságot, tán rezignációt. Azt mondta, nem érzi jól magát, és azt tervezi, hogy a kórházi kezelőorvosával konzultálni fog, s aztán majd felhív. Honnan tudhattam volna, hogy hangját és nevetését, amely nekem majdnem harminc éve volt ismerős, utoljára hallom?

Többet nem jelentkezett, és az én hívásaim a semmibe veszttek. Senki nem válaszolt rájuk.

Nem sejtettem, hogy ekkortájt ő már a halállal küzdött. Távozásának a híre ezért úgy ért, mintha letaglóztak volna. Egyik egyetemi kollégája küldött nekem egy e-mailt a szomorú hírről. Nem voltam készen a sírásra. A gondolat, hogy kedves barátnőm nincs többé, megbénított.

A könnyek csak később jöttek.

A mi közös történetünk 1991-ben kezdődött, amikor Katalin – Tarnai Andor közvetítésével – meglátogatott Ágfalván. Egy kutatási terv ötletével érkezett: csináljuk meg együtt a *Pressburger Zeitung* repertóriumát, szelektív formában, csak a művelődéstörténetre koncentrálva. Az első pillanatban rokonszenvesnek találtuk egymást, és a szükséges projekttervezetet nagyon gyorsan és teljes egyetértésben és harmóniában alkottuk meg. Kati nem sokkal később Bécsben meglátogatott, és élesen emlékszem első közös színházlátogatásunkra. A Burgtheaterben néztük meg Thomas Bernhard *Heldenplatzát*. Kati a színháztörténész kritikus pillantásával, én meg teljes lelkesedéssel a szerző, Bernhard politikai bátorsága iránt.

Az első közös munkát még számos újabb vállalkozás követte. Megtaláltuk magunkat a sajtótörténetben, és számos közleményt publikáltunk, ő inkább a színház, a reprezentáció, az esztétikum területéről, én meg a tudománytörténet és a kapcsolati háló története kapcsán. Kiválóan kiegészítettük és kölcsönösen gazdagítottuk egymást. Azokat a konferenciákat, amelyeken közösen vettünk részt, és amelyekre meghívtam

öt, számba sem tudom venni. Mindig kellemes vendég volt, pozitív kisugárzása és rendkívüli közvetlensége mindenkit magával ragadott.

Többször tartott vendégelőadásokat a Bécsi Egyetem Finnugor Intézetében, és vendégprofesszor is volt – ezeket is teljes odaadással végezte, nála jó kézben voltak a hallgatók és az igényeik, a kollégák iránt pedig állandó kedvesség és udvariasság jellemezte. Kötelességtudó, szorgalmas és innovatív volt, kutatóként éppúgy, mint tanárként.

Katalin szerette Bécsset, a császárvárost, építészetét, az architektúráját, a színházat és azt a szabadságot, amelyet a vendégtanári életéhez a munka mellett kínált. Felejthetetlen élmény, amikor a bécsi Albertinában a csodálatos biedermeierkiállítást néztük, amikor a bécsi történeti múzeumba (Historisches Museum der Stadt Wien) elmentünk az Angelo Soliman-kiállításra, és amikor utoljára, 2017 nyarának egy forró augusztusi napján felkerestük a Mozart-házat a Blutgassen. Ezek nem egyszerűen múzeumlátogatások voltak, hanem kirándulások olyan rég elmúlt korokba, amelyről ő olyan sokat tudott, és mi belemerültünk egy kiállítási tárgyba, és órákig tudtunk a termekben bolyongani, s beszélünk, beszélünk, beszélünk.

2017 őszén szólt először arról a gyanújáról, hogy már leküzdeni vélt betegsége újra jelentkezett – ezt finom formában tette, mint amivel az ember együtt tud élni, de a gondokat jelentő ráncok megjelentek a homlokán, ahogy az enyémen is. Katalin már oly sok minden történt, oly sok mindenben úrrá lett, és oly sok mindent túlélt: ilyen volt férjének a súlyos balesete, amely után évekig önfeláldozóan ápolta a kómában fekvő beteget, azzal a reménnyel, hogy ő lehet a kevesek egyike, aki ebből az állapotból fel tud ébredni. Ilyen volt saját betegsége, személyes és szakmai visszaesései, és hogy nem utolsósorban bizonyítani tudta, hogyan lehet két gyermekét egyedül nevelő anyaként úrrá lenni az életen – engem minden egyes epizód kétségbe ejtett, és kizökkentett a szokásos kerékvágásból. Az volt a benyomásom, hogy őt ezek a sorscsapások erősebbé tették. Ha ezek nem lettek volna, akkor a környezetét abban a hitben hagyta volna, hogy minden rendben van. Az utolsó alkalom, amikor hosszabb időt töltöttünk együtt, 2018 decemberében volt, nem egészen egy évvel ezelőtt. Ősztöndíjjal voltam Budapesten, és ő ragaszkodott ahhoz, hogy nála lakjam, a várbeli, újonnan szerzett lakásában. Egy csodálatosan berendezett, régi vágású, kicsi lakásban fogadott, benne az ő szeretett antik tárgyaival – minden egyes bútordarab gondosan válogatva, semmi dekoráció túlzásba nem víve. Szerette a kedvező benyomást tevő „Gesamtkunstwerk”-et és a harmóniát. Úgy tűnt, a világ rendben van, az erő nem hagyta el a nehéz orvosi kezelések ellenére sem, egy nagyobb munkán dolgozott, tankönyveket írt, reggelente hóban-fagyban sétáltatta a kutyáját a Várban, és amikor hazajött, teáztunk, és terveket gyártottunk a következő napra. Nem sokkal korábban foglalta össze egy német nyelvű tanulmánykötetben kutatásainak egy részét, és ezt ki is adta, és terveztünk egy közös tanulmányt Mária Terézia udvarának reprezentációjáról, a katalógusokban tipikus 18. századi maszkok után kutakodtunk,

s elhatároztuk, a jövőben talán írunk valamit az udvari farsangi bálokról. A témák nem fogytak el, mindig voltak újabb ötleteink – csak azt nem tudtuk, hogy nekünk már sose adatik meg, hogy megvalósítsuk a terveinket. Néhány héttel később Kati állapota rosszabbodott, és én már nem kollégaként és barátként látogattam meg, hanem beteglátogatóként. De még ebben az időszakban is sugárzott belőle a pozitív életfelfogás, küzdött, és remélte, hogy ezt a szörnyű betegséget, amelyet gyakran az „én projektem”-nek nevezett, most is le tudja győzni. Ha tehette, elővette a munkaeszközét, a kis MacBookot, és próbálta megtalálni a munka ritmusát. Szeptemberben még részt vett egy konferencián Erdélyben, mindenkitől megcsodálva és ünnepelve. Igazán jól azonban nem érezte már magát, hiszen néhány nap múlva zajlott le a korábban már említett, utolsó telefonbeszélgetésünk.

Most már nem tudjuk felhívni, nem lehet tőle tanácsot kérni, nem lehet őt vigasztalni, és nem lehet nála – mint oly sokszor – vigaszt találni sem. Mindaz, ami maradt nekem, az az emlékezés egy közel harmincéves barátságra, a közös munkára, kedves, nyílt arcára, amelyet mindig megpillantok, ha néha véletlenül rákattintok az ő WhatsApp-on küldött üzeneteire. Az utolsó így szól: „15-ike után bármikor nagyon várlak, még a Balaton is összejöhet kicsit”.

Ez az a pillanat, amikor nagyon fáj...